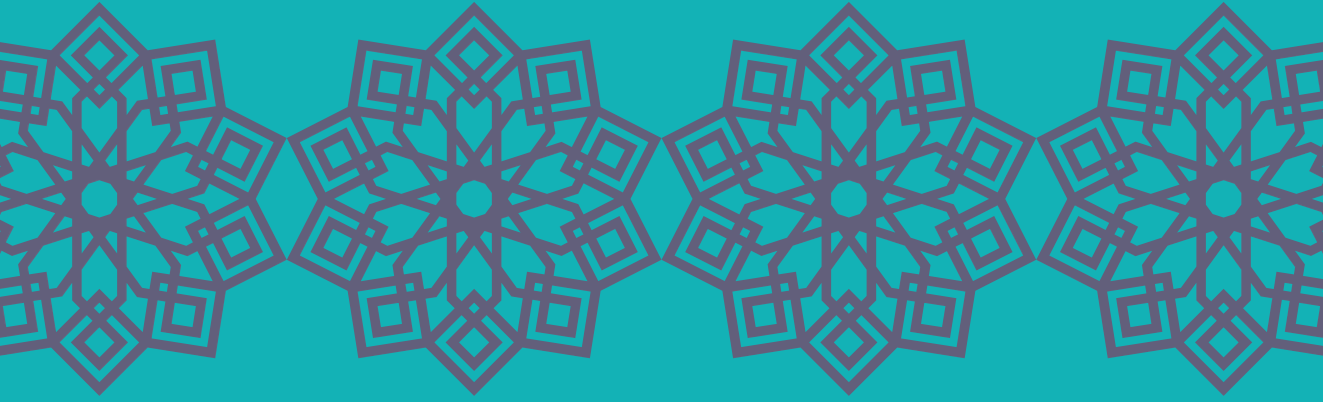

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi

Vol. 3 No.1 December 2017

www.politikarastirmalar.org

ISSN: 2528-9969

International Journal Of Political Studies

(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)

April / Nisan 2017

Volume / Cilt 3

Issue / Sayı 1

p-ISSN: 2528-9969

e-ISSN: 2149-8539

www.politikarastirmalar.org

International Journal of Political Studies (IJPS) is an academical, periodic and refereed journal published on April, August, and December -three times in a year- by the Center of Political Economical and Social Research (PESA). The Journal publishes articles which are written in the discipline of social sciences like Public Administration, Political Sciences, International Relationships, Sociology, History, Philosophy, Psychology and Turkish Language. The Journal aims to help distribute, discuss and evaluate investigations and scientific studies by academicians, market and for those who are interested. The Journal is published on internet.

Permission to make digital or hard copies of part or all of the International Journal of Political Studies for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the PESA Research and Publication Department.

Copyright © 2017 by PESA

No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the International Journal of Political Studies is assumed by the editors or by the Publisher Center for Political, Economic and Social Research (PESA).

Contact Editorial Office

Address: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye

E-mail:

politikarastirmalardergisi@gmail.com

Phone: +90 532 769

5899

Fax: +90 (264)

295 6233

Published by: Center for Political, Economic and Social Research (PESA)

Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA)

www.pesar.org

International Journal of Political Studies (IJPS)

Published by PESA, On Behalf of PESA the Owner is
Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler
Bünyamin Bezci
Serdar Gülener

Editorial Assistants / Editör Yardımcıları
Soner Tauscher
Fikret Topal

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Habib Ahmed, Durham University, UK
Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla Yayla, Haliç Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Emre Bağçe, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun Yılmaz, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Kaya, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem Kılıç, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman S. Öğün, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Alev Erkilet, Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet K. Bayram, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz Tomar, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Derda Küçükcalp, Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan Bıçkı, Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. İrfan Haşlak, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. C. Duran Uzun, Çankaya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Edip Bekaroğlu, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikret Çelik, Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş, Sakarya Üniversitesi

www.politikarastirmalar.org

CONTENT / İÇİNDEKİLER

Makaleler / Articles

- Sosyal Araştırmalarda Politik Bir Mesele Olarak Hesapverebilirlik ve Araştırma Deneyimleri** 1
Elif Madakbaş Güleler
- Türk Dış Politikasında Yumuşak Güç Unsuru ve T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Örneği** 17
Yıldırım Turan ve Ahmet Karafil
- Bir “İnsan Hakkı” Olarak “Çevre Hakkı” ve Türk Hukukundaki Yeri** 33
Hakan Olgun ve Volkan Işık

Çeviri / Translation

- Bağımsız Hansa Şehri Bremen İle Bremen İslami Cemaatler Arasında Sözleşme** 53
Elif Ceren Cemilgil

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

- Kesin İnançlılar – Eric Hoffer** 57
Buğra Kadir Koçer

SOSYAL ARAŞTIRMALARDA POLİTİK BİR MESELE OLARAK HESAPVEREBİLİRLİK VE ARAŞTIRMA DENEYİMLERİ ACCOUNTABILITY AS A POLITICAL ISSUE IN SOCIAL RESEARCH AND RESEARCH EXPERIENCES

Elif Madakbaş Güleler

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emadakbas@sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Geliş 27 Mart 2017
Düzeltilme Geliş 10 Nisan 2017
Kabul 12 Nisan 2017

Anahtar Kelimeler:

Hesapverebilirlik
James Bohman
Nitel Araştırma
Araştırma Deneyimleri

JEL Kodu
Z0

© 2017 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Hesapverebilirlik kavramı daha çok siyaset ve kamu yönetimi tartışmalarında karşımıza çıksa da sadece siyaset ve onla ilişkili olarak yönetimin değil pek çok başka pratiğin meşruiyet kaynaklarından biridir. Bunun ana nedeni ise hesapverebilirliğin “iktidar” ve “güven” ilişkisi temelinde tartışılmasıdır. Söz konusu ilişkilerin gündeme geldiği müzakere ve diyalog temelli konular, sosyal araştırmaların açıklanması noktasında da elverişlidir. Özellikle James Bohman, demokrasi ve sosyal araştırma arasındaki “iktidar” temelli geçişi sağlamada önemli bir isimdir. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle kısaca politik bir pratik olarak hesapverebilirlikten bahsedilecek, sonrasında ise James Bohman’ın demokrasi tartışması aracılığıyla bunun sosyal araştırmalar için ne anlama geldiği anlaşılmaya çalışılacaktır. Diyalog ve müzakerenin söz konusu olduğu nitel araştırmalarda -özellikle görüşmeler gibi yüz yüze gerçekleşenlerde- hesapverebilirliğin anlamına değinilerek araştırma deneyimlerinin görüşme temelli nitel araştırmalarda hesap verebilirlik için bir araç olabileceği önerisinde bulunulacaktır.

ARTICLE INFO

Received 27 March 2017
Received in revised form 10 April 2017
Accepted 12 April 2017

Keywords:

Accountability
James Bohman
Qualitative Research
Research Experiences

Jel Classification Code
Z0

© 2017 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Despite we come accross “accountability” as a concept in relation to politics and public administration, accountability is one of the sources of legitimation not only for political and managerial practices but also for various ones. Discussion of accountability in terms of “power” and “trust” relations is the main reason of it. Topics based on deliberation and dialogue regarding these relations, are also available tools for interpretation of social sciences. James Bohman, especially, is an eminent one in linking a “power” based forge between democracy and social research. In this framework, first of all, accountability is taken into account as a political practice and it is followed by seeking for comprehending its meaning in social sciences through Bohman’s discussion of democracy. Finally it is asserted that research experiences can be handled as means of accountability by mentioning its meaning in qualitative researches -interviews as face to face ones, in particular- related to dialogue and deliberation

GİRİŞ¹

Hesap verebilirlik, insan hakları ve demokrasi söylemleri kapsamında yöneticilerin “iktidarlarını nasıl kullandıklarını” açık ve net bir şekilde ortaya koymaları anlamına gelir. Böylece yöneten ve yönetilen taraflar arasındaki güven ilişkisinin güçlendirilmesi amaçlanır (Robertson, 2004: 3). Hesapverebilirlik, yaygın olarak kullanıldığı yönetim alanında “kamuyu, bilgi edinmede; daha güçlü olanı ise denetlemede tutma yöntemi” olarak tanımlanır. Bunun demokrasiyle ilişkisi ise uzman olanların sunduğu bilginin vatandaşlar tarafından sorgulanarak taleplerinin karşılanıp karşılanmadığının anlaşılmasıdır (Mulgan, 2003: 1). Söz konusu genel tanımdan da görüleceği üzere hesapverebilirlik, iktidar asimetrisi üzerinden ilerleyen bir ilişki olarak avantajlı-dezavantajlı arasındaki bilgi akışını konu edinir.

“Yönetimden yönetişime” geçiş, hesapverebilirliğe yönelik vurguyu arttırmıştır. Böylece hesap vermesi gereken aktörler çeşitlenmiş; seçilmişlerin kendini seçenlere karşı sorumluluğunu gündeme getiren “politik hesap verebilirlik”, atanmışların da en az siyaset kadar sorumlu olduklarını belirten “bürokratik hesapverebilirlik”, kurumların değerlerine bağlılık noktasında “kişisel hesapverebilirlik”, yönetimde de her birimin bir uzmanlık alanı olduğundan “profesyonel hesapverebilirlik” gibi türler ortaya çıkmıştır. Hesap verebilirlik, nasıl bir “performans” sergilendiğinin gözler önüne serilmesi, “müzakere” aracılığıyla sürecin farklı katılımcılara açılması ve “kamunun” kapalı yapılar ile teknik süreçlere karşı yeniden güçlenmesini içerecek anlamlara gelmeye başlamıştır (Ahmad, 2016). Tüm bu hesap verme türlerinin, mahiyeti de birbirinden farklılaşabilir. Performansın ortaya konması anlamına daha çok gelse de hesapverebilirlik, maddi edinimleri ve harcamaları içerecek şekilde “finansal” anlamda bir hesap verme olabilir. Bunun yanında maddi ve maddi olmayan konuları kapsayacak şekilde “hakkaniyete” ve “iktidarın kullanımı ya da kötüye kullanımı” noktasında da hesap vermeyi içerebilir (Behn, 2001: 6-10). Dolayısıyla, örneğin, mesleği nedeniyle bir kişi “profesyonel hesapverebilirlikle” yükümlüysen, bunun finansal boyutu kadar hakkaniyet ve iktidar boyutları da olabilir.

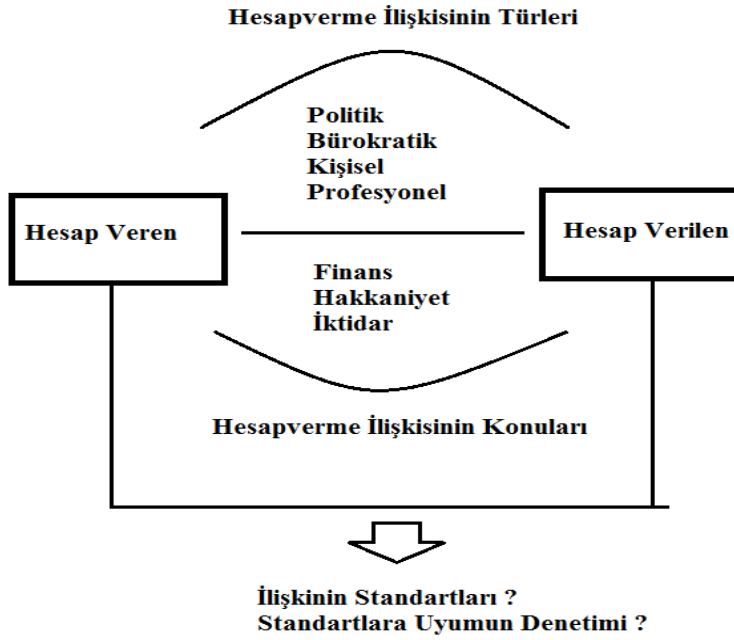
Hesapverebilirliği kısaca daha analitik bir şekilde ele almak gerekirse, “hesap veren aktör”, “hesap verilen mecra/forum”, neyin bilgisinin özellikle görünür kılınması gerektiğine ilişkin içeriği konu edinen “ilişkinin doğası”, hesabı verilen konunun eksik ya da uygun olup olmadığına yönelik karşılaştırma yapma imkanı verebilecek “hesapverebilirlik standartlarının” neler olduğu ve son olarak hesapverebilirliğin gönüllü mü işlediği yoksa yasalarla yaptırımı mı bağlı olduğuna yönelik tartışmanın yapılabileceği “zorunluluğun doğası” karşımıza çıkacaktır (Bovens ve diğerleri, 2014: 10-13). Böylece taraflar, taraflar arası ilişkinin konusu, ilişkinin nasıl olması gerektiğine yönelik çerçevenin ne olduğu ve bu çerçeveye uygunluğun nasıl ele alındığı soruları hesapverebilirliğe ilişkin temel sorular olmaktadır.

Şekil 1’de de görülebileceği üzere, hesapverebilirliğin asimetrik iktidara sahip olan tarafları, bu taraflardan güçlü ya da avantajlı olanın bunu kötüye kullanmasının engellenmesine yönelik denetimi, taraflar arası ilişkilerin türleri ve içerikleri bulunmaktadır. Bu ilişkiden hareketle hesapverebilirliğin, iktidar asimetrisini düzeltmeye ve iyileştirmeye yönelik bir adım olduğunu söyleyebiliriz.

---

¹Bu yazının şekillenmesinde, Doç. Dr. Özlem OĞUZHAN moderatörlüğünde gerçekleştirdiğimiz toplantıların ve nihayetindeki çalıştayın etkisi büyüktür. Özlem Oğuzhan’a ve çalıştayın katılımcılarına teşekkürlerimi sunarım.

Şekil 1. Hesapverebilirliğin Boyutları

Kaynak: Ahmad, 2016; Behn, 2001: 6-10; Bovens ve diğerleri, 2014: 10-13'ten üretilmiştir.

Hesapvermeyi birçok farklı alanın konusu yapan unsurun, temelinde “iktidar” ve “güven ilişkilerinin” yatması olduğunu söyleyebiliriz. Şekil 1’deki ilişkiyi gündeme getirecek pek çok alanda hesapverebilirlikten bahsedebiliriz. Bu çalışma kapsamında -James Bohman’ın argümanlarının yardımıyla- bir sosyal araştırmada da benzer bir ilişkinin var olduğu düşünülmektedir. Özellikle müzakere, çoğulculuk ve iletişim gibi iktidar asimetrilerinin aşılma çalışıldığı konularla hesapverebilirlik yakından ilişkilidir. Nitel araştırma özelinde bu konu tartışılmadan önce sosyal araştırma boyutunda ele alınacaktır.

1. James Bohman’da *Demokrasi Olarak Araştırma*

Jürgen Habermas, Frankfurt Okulu özelinde eleştirel teori içinde ikinci kuşağın temsilcisi kabul edilir. Habermas, eleştirel teoriyi pragmatizme ve liberalizme yaklaştırmakla birlikte olması gereken arayışına ve aklın olumlu bir şekilde ele alınmasına devam etmiştir. Habermas’ı takip etmekle birlikte onun argümanlarını revize eden ve eleştirel teoriyi pragmatizme daha da yaklaştıran James Bohman², Habermas’a benzer şekilde müzakereci demokrasi ve kamusal alan konularıyla ilgilenmekle beraber, kamusal alanı “uluslararası” boyutta ele alarak Habermas’ın ulusal kamusal alanından farklılaşır (Bohman, 1997a; Bohman, 2007a). Müzakereci demokrasi ve iletişim konusunda ise çoğulculuğun müzakere pratiklerine nasıl entegre edileceği meselesini tartışır (Bohman, 1997b; Bohman, 2000). “Baskı olmaması” durumunu tüm iktidar analizlerinin temelini koyan Bohman; sosyal bilimsel faaliyetlerin de politik bir sisteme benzer şekilde demokratik olmaya çalışmasını önererek eleştirel teori içinde metodoloji tartışmalarına kapı aralamış olur (Bohman, 1993). Kısaca Bohman’ın sosyal araştırma açısından demokrasiyi tartışması çoğulculuğun müzakereye entegrasyonuna benzer şekilde çoğulculuğun araştırma sürecine entegrasyonunun nasıl sağlanacağıdır.

Bu durumda Bohman’ın kavramlarının açıklığa kavuşturulması gerekir. Bu açıklık ile Bohman’ın kurgusu ve bu kavramları kullanırken neyi kastettiği daha iyi anlaşılacaktır. Bu kavramlar “araştırma”, “demokrasi” ve her iki kavrama ilişkin sürece entegre edilmeye çalışılan “çoğulculuktur”.

² James Bohman, halen Saint Louis Üniversitesi’nde felsefe profesörü olarak çalışmaya devam etmektedir. Bohman hakkında daha geniş bilgi için bkz. <https://www.slu.edu/colleges/AS/philos/site/people/faculty/Bohman/>

1.1.Araştırma, Demokrasi ve Çoğulculuk

Bohman araştırma sözcüğünü karşılamak üzere “inquiry” sözcüğünü kullanmakla birlikte metin içinde “research” anlamında araştırma sözcüğünü de kullanmaktadır. *Inquiry*, Türkçe’ye “danışma” anlamını da içerecek şekilde “inceleme, soruşturma” olarak çevrilebilir. “Research” sözcüğü ise doğrudan bilimsel anlamda bir “araştırmayı” çağırır. İkisi arasındaki fark şu şekilde özetlenebilir: “Research” sözcüğü belli adımları ve yöntemleri takip ederek “yeni bilgi” edinimini işaret ederken, “inquiry” sözcüğü ise var olan bilgilerin toparlanmasını yeterli görebilecek şekilde bir konunun farklı boyutlarıyla anlaşılmasını işaret eder (http://www.mq.edu.au/lih/altc/ug_research/diff_research_inquiry.htm, 19 Mart 2017). Bu nedenle “inquiry” anlamında araştırma, politika yapım ve yönetim süreçleriyle daha çok ilişkilendirilmiştir. Politika yapımını gerektiren bir alana ilişkin sorunların, bu sorunlara ait uzmanlık alanlarının bilgisinin, yapılmış geçmiş araştırmaların (*research*) derlenerek karar verme sürecine ilişkin bilgi toplanması “inquiry” anlamında araştırmayı işaret eder (<http://www.rcr.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/interpretations/inquiry-enquetes/>, 19 Mart 2017). Bohman, *inquiry* sözcüğünü kullanmakla birlikte “sosyal bilim” vurgusunda bulunarak her iki araştırma türünü de işaret eder. Sosyal bilimlere yeni bilgi üretimi noktasında da başvurulabilir, var olan sorunun çözümüne ilişkin hazır araştırmaların ve uzman görüşlerinin toplanması anlamında da başvurulabilir. Bu da sosyal bilimsel araştırma ile politika yapım sürecinin³ yakınlaşmasını sağlar.

Demokrasi Bohman’da, müzakere ve bilgi edinimine yönelik işbölümü anlamına gelir. Müzakere, “vatandaşların kendi ortak yaşamlarını düzenlerken ve inşa ederken kullandıkları araçlar olarak kararları, politikaları ve yasaları gerekçelendirmek için kamusal olarak sunulan nedenlerin” belirlenmesidir (Bohman, 2009: 28). Sosyal gerçeklik, pek çok farklı bileşenin sonucudur. Bunlar “uzmanlık ve işbölümü, kültürel çoğulculuk ve çatışma, sosyal karmaşıklık ve kurumsal farklılaşma, küreselleşme ve artan sosyal bağımlılık gerçeği” olarak sıralanabilir (Bohman, 2009: 30-31). Bir sorunun çözümüne yönelik bir araştırma yapılması ve politika yapım sürecine bu çıktının sonuçlarının dahil edilmesi amacı taşıyan bir araştırma, kişilerin ve kurumların birbirleri ile nasıl “iletişime” ve “etkileşime” girdiklerinin ortaya konulmasını da demokratik bir pratik olarak görür (Bohman, 1999: 604). Bohman, çoğulculuğun imkanı için müzakere anlamında demokrasiyi ve yine müzakere sürecinin bir sonucu olarak bilgi edinimini işaret etmiş olur:

“(E)nformasyon edinimi (ya da bilgi edinimi), hiçbir vatandaş tüm kararlarda uzman olamayacağından herkes için asimetriktir. Müzakere daha çok, herkesin işbirliğine ve bilginin kolektif organizasyonuna katkı olarak tamamen birbirlerine bağımlı olmalarına benzer. Diğerlerine yönelik böylesi bir bağımlılık, akli yalnızca bireysel kapasite ve iktidarın genişlemesi olarak değil gerçek bir sosyal sahiplik olarak görmenin sonucudur. Eğer araştırma demokratik olarak organize edilirse, sosyal olarak dağıtılmış bilgi bir gruptan başka bir yerde temsil edilemez. Karşılıklı bağımlılık, bir alt gruba ya da bireye sosyal süreç üzerinde kontrolü ele geçireceği yeterli bilgiyi vermez çünkü ancak grubun kolektif bilgisinin tamamı sosyal kontrole ve etkili sosyal politikalara erişebilir” (Bohman, 1999: 594).

Çoğulculuğa gelecek olursak Bohman çoğulculuğun da çoğul anlamları olabileceğini belirtir. Bunlar “kültürel çoğulculuk”, “epistemik çoğulculuk”, “değer çoğulculuğu” olabileceği gibi aynı anda birçok çoğulculuğun bir araya gelmesi de olabilir (Bohman, 2004: 39). Bohman, çoğulculukla birlikte “çeşitlilik” kavramını da kullanır. Bohman’da bilgiye erişimde “çeşitliliğin” anlamı “perspektifler” anlamında çeşitliliktir. Bunun müzakere ile sağlandığı durumda, farklı perspektiflerin iletişime girmesi Bohman tarafından Habermas’tan farklı yorumlanır. Habermas’ta iletişim sürecine eşlik eden ilke “hakikatin izini sürmektir”. Bohman, perspektif farklılıklarını argümanların birbirlerini sınamaları ve eksikliklerini ortaya koymaları anlamında gerekli bularak nihai bir doğruya ulaşmaktan ziyade “hatadan kaçınma” olarak kabul eder (Bohman, 2007b). Perspektiflerin birbirini sınadıkları noktada, bu

³Kamu politikası yapımı literatüründe Bohman’a benzer şekilde Frank Fischer da Habermasçı unsurlarla Deweyci unsurları bir araya getirmeye çalışır. Frank Fischer, doğrudan politika yapımına odaklanırken James Bohman’ın sosyal araştırma pratiğini daha çok vurguladığını, bununla birlikte politika yapım sürecini işaret ettiğini de söylemek mümkündür. Fischer’in bu minvalde çalışmaları için bkz. Fischer, Frank (2000). *Citizens, Experts and the Environment: The Politics of Local Knowledge*, Duke University Press; Fisher, Frank (2009). *Democracy and Expertise: Reorienting Public Inquiry*, OUP Oxford; Fischer, Frank (1993). *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Duke University Press.

sınanmadan “uzmanlık” ve “uzmanlar” da nasibini alır. Bilginin üretimi sürecinin sadece uzmanlara ya da tek bir uzmana bırakılmaması, bilginin üretimine ilişkin bir görev dağılımını işaret eder. Bir sosyal soruna cevap tek bir uzman tarafından bulunamaz. Farklı uzman perspektiflerinin bir araya gelmesi ve uzman perspektifleri ile herhangi bir uzmanlığı olmayanların perspektiflerinin bir araya gelmesi, uzmanları da “hesapvermeye” zorlamış olur (Bohman, 1999: 603-604). Çoğulculuğun varlığı, hatadan kaçınma ya da hesapvermeyi kolaylaştırıcı rol oynamış olur.

Çoğulculukta, yani farklı perspektiflere sahip kişi ve grupların iletişime girdiği noktada politik olana eşlik edecek şekilde ahlaki olan da gündeme gelir. Çünkü söz konusu kişi ve grupların anlaşmazlığa düşecekleri temel mesele ahlaki ilke ve davranışlar olacaktır. Bu durumda herkesin görüşünü dikkate alacak eklektik bir sonucun çözüm sunacağından bahsedilebilir. Bu çözüm sabit ve biricik çözüm değildir. Zamanla revize edilebilir. Fakat bu çözüme ulaşma ve diğerinin perspektifini kendi perspektifi ile uzlaştırma noktasında kişiler, kendilerini diğerlerinin yerine koyarak ahlaki çıkarımlarda bulunmayı öğrenmek durumundadırlar (Bohman, 1995). Çoğulculuğun varlığı, sadece hatadan kaçınma ya da hesapvermeyi kolaylaştırma işlevi görmez, aynı zamanda kişilerin birbirlerinin baktığı yerden olaylara bakabilmelerini sağlar.

Bohman’ın demokrasiyi müzakere ve işbölümü, araştırmayı sosyal araştırma ve politika yapımında gerekli bilgi üretimi, çoğulculuğu ise farklı çoğulculuk türlerinin kesişimine olanak verecek şekilde “perspektif” temelinde çoğulculuk olarak tanımlamış olduğunu görmüş olduk. Her üç kavram bir sosyal araştırma söz konusu olduğunda iç içe geçmektedir; hem çoğulculuğu barındırmakta hem de farklı perspektiflerin etkileşimiyle bilgi üretimini açıklamaya çalışmaktadır. İletişim üzerinden argümanlarını şekillendirmeye devam etmesi, Habermas’ın Bohman üzerindeki etkisini göstermekte fakat Bohman iletişimi sosyal araştırmaya uygulama ve çoğulculuk ile buluşturma noktasında Habermas’tan farklı bir yöne doğru ilerlemektedir. Bohman’ın demokrasi, araştırma ve çoğulculuğa ilişkin görüşlerinin şekillenmesinde içinde bulunduğu eleştirel teori geleneğini pragmatizmle daha çok buluşturmaya yönelik çabası önemli rol oynar.

1.2.Eleştirel Teori - Pragmatizm Birlikteliği ve Eleştirel Araştırma

Bohman, eleştirel teori ve pragmatizm arasındaki ilişkiyi ele almanın aynı zamanda teori ve pratik arasındaki ilişkiyi ele almak olduğunu söyler. Pragmatizmin vurguladığı gündelik yaşam ve deneyimler vurgusunun getirdiği “pratik bilgi” ile Alman düşünce sisteminin vazgeçilmezi olan teorilerle hareket etmek arasında nasıl bir köprü kurulacağı, “eleştirel sosyal araştırmanın politliğini” tartışmaya açar. Sosyal araştırmaya yaklaşımda “üçüncü kişi” ya da “ikinci kişi” perspektifine sahip olmak, araştırmadaki iktidar pratiklerinin seyrini olduğu kadar araştırmanın yaklaşımını da işaret eder. Örneğin üçüncü kişi olarak araştırılan konuya yaklaşmak, araştırmacıya tarafsız bir konum yükler ve onu bir uzman olarak aynı zamanda konunun hakimi, dolayısıyla araştırmada iktidarı elinde bulunduran kişi konumuna sokar. İkinci kişi perspektifine sahip olmak ise araştırmanın içinde bilginin inşa edimini sırasında aktif rol almayı gerektirdiği gibi bir başkasıyla iletişime girmeyi gerektirerek uzmanı katılımcıyla aynı noktaya çekmeye çalışmak anlamına gelir. Bu ikisi arasında bir yol bulunması, belirli normların varlığını kabul etmekle birlikte onları etkilemeye ve yeniden şekillendirmeye kapı aralar. Dolayısıyla böylesi bir sosyal araştırmada, hem “pratik” sorunlar hem de “pratik çıktılar” gündeme gelmeye müsait bir zemin bulmuş olur (Bohman, 2003). İktidar ilişkilerini sorgulamakla birlikte eleştireliliğe adım atarken bu eleştireliliği kişinin “kendine” doğrultmasını sağlayarak bir “özgürleşme” ve “dönüşme” sürecine de hizmet eder. Aynı zamanda bir şeyi eleştiriyor olması, onun nasıl olması gerektiğine ilişkin bir akıl yürütmeyi de beraberinde getireceği için “normların” ortaya konulmasını gerektirir. Bu normlar, gerekçelendirme ve meşrulaştırma noktasında önemli rol oynarken aynı zamanda her zaman değişime ve yeniden oluşuma açık kalacaklardır (Bohman, 2005). Normları soyut ve değişmez kurallar olmaktan kurtaran ise eleştirel teoriye entegre olacak bir pragmatizmdir. Dewey’e referansla pragmatizmin hem demokrasiler hem demokratik araştırmalar için öneminden bahseden Bohman, pragmatizmin en önemli katkısının demokrasiyi bir fikir olmaktan öte “sosyal gerçekliklerle” iç içe görebilmek olduğunu söyler. Çoğulculuğun gündeme gelişi doğrudan pragmatizmin yeniden önem

kazanması ile ilişkili görülebilecekken⁴, bu çoğulculuk aynı zamanda kişilerin başkalarının görüşleri ile tanışarak kendine yönelik bir devinimi başlatması anlamına da gelir. Bohman, bu noktada da Dewey'e başvurularak bireylerin kendi görüş alanlarını "genişletmeleri" gerekliliğinden bahseder (Bohman, 2004). Böylece Bohman, Habermas'ın iletişimi ile Dewey'in pratik anlayışını araştırma pratikleri örneği üzerinden birbiri ile ilişkilendirmiş olur.

Bohman'ın işaret ettiği "ikinci kişi" olarak araştırmaya yaklaşma konusuna dönecek olursak, bu yaklaşımın tam olarak nitel sosyal araştırmanın ruhuna uygun olduğunu söyleyebiliriz. Bohman bu noktada üçüncü kişi rolünün "gözleme" uygun olduğunu söyler. Bohman'a göre Thomas McCarty, pragmatizmi eleştirel teori ile birleştiren bir diğer isim olarak ne tamamen "gözleme" ne de eleştirelliği unutacak kadar araştırmanın bir parçası olma durumlarını onaylamayarak arada bir tutum izlenmesini söyleyen önemli bir isimdir. Böylece eleştirel sosyal bilimin tanımına yönelik farklı ve yeni bir adım atmıştır (Bohman, 2001). Bohman'ın da bu yeni eleştirel sosyal teorinin biçimlenmesinde önemli bir isim olduğunu kabul edebiliriz. Bu yenilik, pragmatizmin eleştirelilik ile buluşmasının sunduğu imkanların keşfidir. Çünkü çoğulculuk ve sosyal araştırma gibi konular pratiğe odaklanmaları nedeniyle pragmatizmin özellikle üzerinde durduğu konulardır.

Eleştirel teoride müzakerenin çoğulculuk ile birlikte gündeme gelişi eleştirel bir sosyal araştırmada da çoğulculuğu ve diyalogu gündeme getirmektedir. Sosyal araştırmalar nicel yöntemlerle yürütülebileceği gibi nitel yöntemlerle de yürütülebilir. Bunun ötesinde karma yöntem de tercih edilebilir. Fakat iktidar asimetrisinin gündeme gelmesi noktasında nitel araştırma daha geniş bir tartışma alanı sunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen hassasiyetlerden ötürü nitel araştırmacıların kendilerini ve araştırmalarını savunduğu konulardan biri de "demokratik" bir araştırmaya yatkınlıklarıdır. "Kamusal ifade, diyalog ve kolektif eylem" ile ortaya konan bilginin demokrasinin önemli bir bileşeni olması, yüz yüze görüşmelerin hayati rol oynadığı nitel araştırmayı bir demokrasi pratiğine dönüştürmektedir. Bu pratiğin en önemli bileşenlerinden biri de araştırılan gruplara yardımcı olma, iktidar asimetrisindeki konumlarını ortaya koyma ve araştırma sonucu ile onların "sesi" olmaya çalışılmasıdır (Stake, 2010: 201). Bu nedenle hesapverebilirliğin ve boyutlarının diyalog temelli bir nitel araştırma söz konusu olduğunda uygun bir analitik araca dönüşeceği söylenebilir.

2.Nitel Araştırmalarda Hesapverebilirlik

Liberal ve demokratik değerlerin pek çok alanda gündeme gelmesi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle "bilgi üretimine" ilişkin sorgulamalar da değişmektedir. Üniversitelerin bu süreçteki rolleri de bu sorgulamanın kapsamındadır. Bilgiye erişimin artmasıyla birlikte o bilgiye ilişkin "hesapverebilirliğe" yönelik talep de artmaktadır (Frodeman, 2011). Hesapverebilirliğin bu yüzden, bilgi üretimindeki ana amacının verilerin "hasırlatı edilmediğinin" ya da çarpıtılmadığının ortaya konarak araştırmanın niteliğini güçlendirici argümanlar ileri sürmek olduğunu söyleyebiliriz (Martin, 2008). Fakat aynı zamanda hesapverebilirliğin sosyal-nitel-diyalog temelli bir araştırma için daha fazla anlamı bulunmaktadır.

Sosyal araştırma, sosyal hayatın bir parçası olarak karşımıza çıkan bir soruna ilişkin "Nasıl?" sorusunun sorulması ve buna sistematik bir cevap aranması olarak tanımlanabilir. Böylesi bir araştırma, bir sosyal çevre içindeki olağan akış kadar sapsmalar da odaklanabilir; aynı zamanda bir sosyal gerçekliği sadece anlamak amacı taşıyabileceği gibi eğer bir sorun söz konusuysa bunun çözümüne ilişkin bir "politika" yapımına veri sağlama amacı da güdebilir (McNeill ve Chapman, 2005: 7-8). Sosyal araştırmalar, nitel ya da nicel yöntemleri kapsayabileceği gibi her ikisini barındıracak şekilde karma yöntem ile de gerçekleştirilebilir.

Nitel araştırmanın sosyal araştırma içindeki konumuna/yerine bakılacak olursa, "geniş bir araştırma alanına" sahip olmasından ötürü pek çok farklı şekilde tanımlandığı görülebilir. Fakat temelde beş özelliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunları; i)araştırmada katılımcıyı kendi olduğu gündelik hayatın içinde ele alarak onun "gerçekliğine" inebilmek, ii)araştırmacıların "bakış açılarına"

⁴ Bu konuda farklı düşünürlerin farklı argümanları için bkz. *Pluralism and the Pragmatist Turn: The Transformation of Critical Theory (Essays in Honor of Thomas McCarthy)*, Edt: William Rehg ve James Bohman, the MIT Press, 2011, Cambridge ve Londra.

değer vererek onların olayları nasıl yorumladıklarını anlayabilmek, iii)bu yorumları anlayabilmek için katılımcının düşünce dünyasını şekillendiren sosyal dünyayı anlamaya çalışmak, iv)buraya kadar olan tüm aşamaları ele alırken düz yazıdan kaçınarak belirli kavramlar üretmek ya da var olan kavramları kullanarak davranışları ve düşünceleri açıklamak ve v)tek bir yöntem dayanamak yerine çeşitli veri toplama tekniklerini kullanarak çalışmayı güçlendirecek “kanıtlara” sahip olmak olarak sıralayabiliriz (Yin, 2011: 7-9). Bu özelliklerin ortaya çıkışında ve nitel araştırmanın tercih edilmesinde ise nitel araştırma mantığının, sosyal bilimlerin pozitivist algılanışından farklılaşması rol oynar. Pozitivist yaklaşımda, sosyal ilişkiler içinde de doğa bilimlerine benzer şekilde keşfedilmeyi bekleyen “yasalar” olduğu düşünülür. Araştırmacının tüm “değerlerinden” sıyrılarak araştırmaya yaklaşabileceği, en azından yaklaşması gerektiği söylenir. Fakat zamanla bu beklenti eleştirilmiş, özellikle sahada karşılaşan araştırmacı ve katılımcıların değerlerinden bağımsız şekilde bilgiyi üretmelerinin zor olduğu ileri sürülmüştür (McNeill ve Chapman, 2005: 187-189). Bu noktada nitel araştırmada sosyal soruna ya da gerçekliğe ilişkin “yasaların” keşfi değil, gerçekliğin kendi bağlamı içerisinde anlaşılması çabası ön plana çıkar.

Bu nedenle temel derdi “anlamak” olan nitel araştırma; mülakat, gözlem ve doküman incelenmesi gibi veri toplama tekniklerini kullanırken; araştırmacının kendi “deneyimlerinden” soyutlanamayacağı kabulüyle öznelliğe daha açık hale gelir (Stake, 2010: 20).Mülakatla birlikte görüşmeci ve görüşülen arasında sistematik bir şekilde bir sorunun çözümünü ya da bir sorunun cevabını karşılayacak bir akış kazandırılmış olan “enformasyon alışverişi” gerçekleşmiş olur. Araştırma sorusuna göre bu görüşme daha sıkı bir form ve birbirini takip eden adımlara sahip olabileceği gibi daha esnek bir şekilde de ilerleyebilir (Ruane, 2005: 149-150). Mülakat dışında görüşmelerden veri elde edilen bir başka teknik de pek çok kişinin bir arada tartışma ortamında bulunduğu odak grup görüşmesi yöntemidir. Hem mülakatta hem de odak grup görüşmesinde -iki kişi arasında ya da birden çok kişi arasında- bir iletişim söz konusudur. Her ikisinde de karşımıza araştırmacı ve katılımcılar arasında ya da katılımcıların kendi arasında (odak grup söz konusu olduğunda) *iktidar* ilişkileri, kişilerin kendileriyle birlikte getirdikleri *sosyal duruşları* ve bu duruşların sosyal gerçekliklere yüklediği farklı *anlamlar*, sahip olunan farklı *değerler*, bunların nasıl *yorumlanacağı* sorusu, yorumların çeşitliliği durumunda ortaya çıkan *belirsizlikle* nasıl baş edilebileceği ve bilgi alış-verişinin gerçekleşmesi için *güvenin* nasıl sağlanacağı gibi konu başlıkları gündeme gelir (Barbour ve Schostak, 2005: 42). Bu konu başlıkları özellikle “alan çalışması” söz konusu olduğunda belirginleşir. Alan çalışması, belirli bir mekanda belirli bir süre geçirecek olan araştırmacının çevresini detaylı bir biçimde gözlemleyerek ve söz konusu mekandaki kişilerle ilişki kurarak araştırılan sosyal çevreyi belli bir düzen ve yöntem içinde anlamak üzerine kuruludur (Ruane, 2005: 164-165). Bu haliyle de gözlem, mülakat ya da odak grup görüşmesini içermeye daha müsait olan alan araştırması, yazılı ve görsel malzemenin araştırmacı tarafından analiz edilmesinden farklı bir durumu işaret eder. Peki bu farklı durum, nitel bir sosyal araştırma esnasında, nasıl bir hesapverebilirlik ihtiyacını ortaya çıkarır?

Nitel bir çalışmanın başarısını ortaya koyan iki önemli kavram *güvenirlilik* (trustworthiness)⁵ ve *inanırlıktır* (credibility). Bir çalışmanın güvenilir ve inanılır olmasının birinci şartı onun “şeffaf” olmasıdır. Hem çalışma hem de kaynakları dışarıdan birinin ulaşımına açık olmalıdır. Bir çalışmanın “metodik” olması yani onun “bir düzene sahip araştırma prosedürleri setine” sahip olması, araştırmanın adımlarını takip etmeyi kolaylaştırır. Son olarak çalışmaya ilişkin yorum ve değerlendirmelerini “kanıtlara bağlı” kalarak, verinin sundukları ile ilişkili olacak şekilde yapması da araştırmanın güvenilirlik ve inanırlığını artırır (Yin, 2011: 19-21). Tüm bunlar bir çalışmada varılan sonuçlara nasıl ulaşıldığının “adımlarının” okuyucuya gösterilmesi anlamında *şeffaflık*, çalışmanın anlaşılabilir ve

⁵Güvenirlilik gibi sosyal araştırmalarda karşımıza çıkan kavramlar –örneğin güvenilirlik, geçerlik, genellenebilirliğin- nitel araştırma açısından sorunlu kavramlar olduklarını söylemek mümkündür çünkü bu kavramların ortaya çıktığı mantık nicel araştırmalardır. Güvenirlilik örneğin bir anket formu için kullanılan ölçeğin tekrar kullanımında aynı sonuçları vermesini ifade eder. Böylece çalışmanın nesnel olduğu iddia edilebilir. Oysa nitel çalışmanın böyle bir iddiası yoktur. Benzer şekilde ölçülmek istenen şeyin söz konusu ölçek aracılığıyla gerçekten ölçülebilmesi o yöntemin geçerli olduğunu gösterir. Bu konu nicel araştırma için dahi tartışmalı bir konudur. Son olarak parçayı daha derinlemesine anlamaya çalışan bir nitel çalışmadan nicel çalışmalara özgü genellenebilir olma özelliğini beklemek anlamlı değildir. Çünkü nitel araştırma, küçük bir grubu ve topluluğu ya da özel bir durumu daha derinlemesine anlamak amacındadır (Auerbach ve Silverstein, 2003:78-82)

tartışılabilir olmaya açık olması noktasında *iletişimsellik* ve her adımın birbirini anlamlı bir şekilde takip etmesi noktasında *tutarlılık* olarak da resmedilmektedir (Auerbach ve Silverstein, 2003: 84-85). Kısacası, yukarıda bahsedilen sosyal araştırmanın ve araştırma için tercih edilen yöntem ve tekniklerin kendi içinde bir sistematığı olduğu hatırlanacak olursa, bu sistematığe ilişkin tüm yönlerin açıkça ortaya koyulması hesapverebilirliği gündeme getirir. Peki bir sosyal araştırmada kim kime hesap vermek durumundadır ya da hesap verme ilişkisinin aktörleri kimlerdir?

Nitel bir araştırmada hesapverebilirlik⁶, araştırmacıya araştırma aşamalarının nasıl gerçekleştiği ve gerçekleşeceğine yönelik detayları araştırmanın paydaşlarına açıklama sorumluluğu verir. Bu paydaşlar araştırmanın katılımcıları, araştırmaya fon sağlayan kurumlar ve araştırmacının bağlı olarak çalıştığı kurumdur. Katılımcılara karşı hesapverebilirlik, kendisiyle görüşme yapılarak deneyimlerine ve bilgisine başvuru olan görüşmecilere bunların araştırma içinde nasıl kullanılacağına yönelik açık bilgi vermektir. Fon sağlayanlara karşı hesapverebilirlik ise araştırmayı maddi olarak destekleyecek kurumla araştırmanın planının, yani hangi aşamanın ne zaman yapılacağı ve bunların neleri içereceğine yönelik bilginin paylaşılmasını içerir. Üçüncü olarak bağlı olunan kuruma karşı hesap verabilirlik; araştırmanın, kurumun ve daha büyük çapta merkezi yönetim ve kurumların politikaları ve koyduğu kuralları ile araştırmanın uyumluluğunun belirtilmesini içerir (Ballinger, 2008). Dolayısıyla araştırmacının, araştırmacı kimliği ile profesyonel bir iş yaptığı düşünülürse, “profesyonel hesapverebilirlikle” karşı karşıya olduğu söylenebilir. Fakat bir kuruma bağlı olduğu düşünüldüğünde neyi nasıl yaptığına ilişkin “kişisel hesapverebilirlikten” bahsedilmesi de mümkündür.

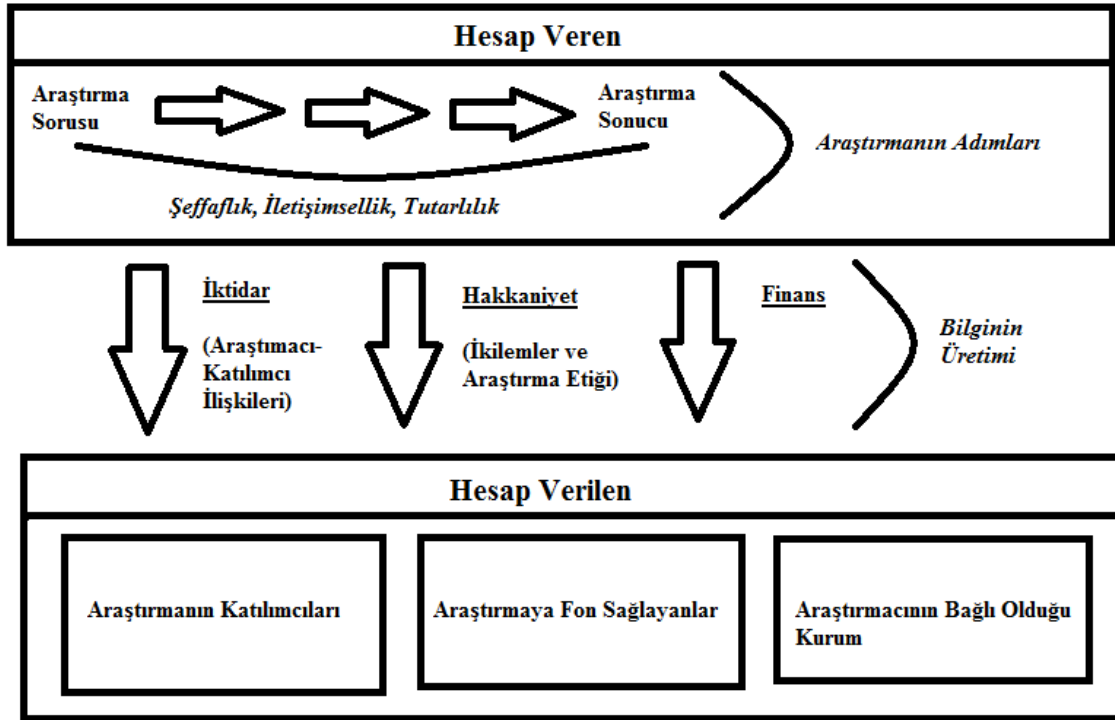
Hesapverebilirlik, aynı zamanda sahaya çıkan ve insanların gündelik hayatları içine karışan araştırmacıların “etik karar verme” sürecini ne kadar işlettiklerinin de bir göstergesidir. Alan çalışmasında araştırmacının görüşme yapılan kişileri maddi ya da manevi zarara uğratacak bir harekette bulunmaması bir araştırmacı için en temel etik kuraldır. Fakat uygulamada birçok “ikilem” ile karşı karşıya kalınabilir. Dolayısıyla bu ikilemlerle karşılaştığı noktada bir araştırmacı hem kendi çalışma alanına hem de araştırmanın katılımcılarına karşı hesap vermek durumundadır (Iphofen, 2011: 6). Araştırmacı, araştırmaya katılanların bu katılımı “gönüllü” gerçekleştirdikleri ve bilgi verme noktasında “rıзалarı” olduğundan emin olmalıdır. Katılımcılara sordukları sorular ya da onlardan istedikleri bilgi ile onlara maddi ya da duygusal zarar vermekten kaçınılmalıdır. Ayrıca yaptıkları görüşmeleri veri olarak kullanırken katılımcıların kimliğini açığa çıkararak ya da ima edecek söylemlerden kaçınılmalıdır. Araştırma için alınan maddi desteğin, araştırmacının “tetikçi” olmasına yol açacak bir duruma izin vermemesi sağlanmalıdır. Son olarak ise verilerin kâğıda dökülmesi esnasında bu veriler çarpıtılmamalı, eksik sunulmamalıdır (Ruane, 2005: 17-28; McNeill ve Chapman, 2005: 12-14). Etiğin gündeme gelişi, hesap verme ilişkisinin konusunu işaret etmekle birlikte “standartların belirlenmesi ve denetlenmesi” meselesini de gündeme getirir. Katılımcılara yönelik her türlü zarardan kaçınılması, onlara hakkaniyetle davranılmasını ve araştırmacı olarak iktidarlarını nasıl kullandıklarını gündeme getirmekle beraber, bu hakkaniyet ve iktidar simetrisinin nasıl kurulması gerektiğine yönelik ne gibi normlar olması gerektiğini de tartışmaya açar.

Bilimsel bir araştırmada karşılaşılabilecek etik sorunlarla nasıl baş edilebileceği ya da bu sorunların hiç meydana gelmeden engellenmesi amacıyla “etik kılavuzları” oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca araştırmanın yol açabileceği olası zararları değerlendirmek için “etik komiteleri” oluşturulmaktadır. Etiğe yönelik genel geçer ana hatların oluşturulması yanında araştırmanın gerçekleştiği sosyal çevreye özgü “konumlandırılmış” etik de araştırmacının dikkat etmesi gereken bir başka yöndür. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, “zararın” yalnızca katılımcılarla sınırlı olmadığıdır. Alan aynı zamanda araştırmacı için de çalıştığı konuya bağlı olarak hem duygusal hem fiziksel anlamda zarar görebileceği bir yere dönüşebilir. Bu noktada sadece katılımcıların değil araştırmacıların da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir (Piper ve Simons, 2005: 57-58). Zarar görebilirliğin etik bir mesele

⁶ Burada bahsedilen genel olarak nitel araştırmanın içinde yer aldığı paradigma açısından hesapverebilirliktir. Bunun dışında bir nitel araştırmanın feminist araştırma, etnografik araştırma, eylem araştırması vb. olması durumunda yaklaşıma göre hesapverebilirliğin detaylarında değişimler olabilir. Bu nedenle daha detaylı bir tartışma için bkz. Romm, Norma R. A. (2002). *Accountability in Social Research: Issues and Debates*, Kluwer Academic Publishers, New York ve Boston.

olarak gündeme gelişi, daha önce de belirtildiği üzere, iktidar asimetrisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2:Nitel Araştırmada Hesapverebilirlik

Kaynak: Auerbach ve Silverstein, 2003: 84-85; Iphofen, 2011: 6; Ballinger, 2008 ve Behn, 2001: 6-10'dan üretilmiştir.

Nitel araştırmada hesapverebilirliği genel şablonun yardımıyla yeniden düşündüğümüzde araştırmacının “hesap veren” olarak araştırma sorusunu sorduğu andan araştırma çıktılarına ulaştığı ana kadar geçen araştırmaya ait tüm adımları ortaya koyması olarak görürüz. Bir başka deyişle bu adımları; araştırmacının hesap verilen olarak katılımcılara, fon sağlayıcılara ya da araştırmacının bağlı olduğu kuruma sunmasıdır. Burada araştırmacının katılımcılarla birlikte bilgi üretirken ne gibi iktidar ilişkilerine girdiği, ne gibi etik ikilemlerde kaldığı ve bu durumda nasıl davrandığı ve araştırma sonuçlarını kendi kişisel çıkarlarından bağımsız bir şekilde nasıl sunmaya çalıştığına ilişkin soruların cevaplanması da söz konusudur.

Hesapverebilirlik tanımında ve nitel araştırmalarda hesapverebilirliğe yönelik tartışmada bahsi geçen boyutlara, taraflara ve konulara baktığımızda; Bohman'ın uzmanlığın ve uzman bilgisinin hesapverebilirliğe tabi tutulması gerektiği söylemini araştırmacı kimliği ile özdeşleştirebiliriz. Araştırmacı olmak da bir tür uzmanlık alanıdır ve profesyonel hesapverebilirliğe tabidir. Fakat araştırmacı kimliği bilgi üretiminde yer alan “perspektiflerden” yalnızca biridir. Katılımcıların ve belki diğer araştırmacıların perspektifleri ile karşılaşarak olası hataların elenmesine katkıda bulunur. Araştırmacı kimliğiyle farklı iktidar pratikleri içinde yer alır ve farklı ahlaki yargılarla karşılaşarak araştırmanın politik ve etik boyutlarını birlikte deneyimler. Aynı zamanda diğer perspektiflerin baktığı yeri anlamaya çalışarak hem eleştirel hem de pratik sorunlara uygun tepkiyi verme gibi durumlarla karşılaşarak sosyal araştırma aracılığıyla kendi dönüşümünü de gerçekleştirmiş olur. Kendini birinci kişinin yerine koyarak, ikinci kişi olarak kendini de sürece ekleyerek ve üçüncü kişi olarak araştırmanın seyrini denetleyerek birbirinden farklı perspektifler arasında geçiş yapmak durumunda kalır. Bu geçişleri nasıl gerçekleştirdiği bilginin üretimi sürecini de etkileyeceğinden bu süreci olabildiğince şeffaf kılması hem kendine hem okuyuculara karşı bir sorumluluk haline dönüşür. Geriye bu sorumluluğu yerine getirme aracının ne olduğu/olabileceği sorusu kalır.

3. Hesapverebilirlik Olarak Araştırma Deneyimlerinin Kayıt Altına Alınması

Bir araştırmanın sorusu, ilgili literatürü, metodolojisi ve çıktıları bir rapor ve metin halinde sunulur. Fakat alanda araştırmacının karşılaştığı duygusal, ideolojik, ahlaki, kimliğe ilişkin sorunlar -bilginin üretimine etkisi olduğu düşünülüyorsa- bu metinlerde yer almaz. Bu durumda bilgi üzerinde bu kadar etkili olabilecek unsurlardan nerede bahsedilecektir? Araştırma deneyimleri ya da araştırma günlükleri, bu noktada “kayıt” tutmanın önemli unsurları olarak karşımıza çıkar. Kayıt tutmanın amacı konusunda şunlar söylenebilir:

“Kayıt tutmak, hem yaptığımız okumaların düzenli bir kaydını tutmayı hem de bir araştırma günlüğü tutmayı kapsar. Bir araştırma günlüğünde; düşüncelerinizin gelişimini okuyuculara gösterebilir, kendi düşünmenize yardımcı olabilir, zaman yönetiminizi geliştirebilir ve çalışmanızın gelecekte alacağı yön konusunda fikirler sunabilirsiniz” (Siverman ve Marvasti, 2008: 304).

Kayıt tutmanın bir yolu olan araştırma günlüğü ise “dizayndan veri toplanmasına, çalışmanın yazımından sunumuna dek geçen araştırma sürecine ilişkin araştırmacının eylemlerinin, düşüncelerinin ve hislerinin yazılı olarak kayıt altına alınması” (Bloor ve Wood, 2006: 150) olarak tanımlanabilir. Görüldüğü üzere, araştırmaya ait tüm süreç duygularımızla birlikte ortaya koyulurken sürece ilişkin bu detaylı bilginin muhataplarından biri de kişinin kendisi olmaktadır.

Kişinin kendisine de hesap vermesi “düşünümelliği (reflexivity)” gündeme getirir. Özellikle etnografik çalışmalar, feminist çalışmalar ve daha postmodern nitelikteki çalışmalarda gündeme gelmekle birlikte düşünümellik ile kişinin kendisiyle birlikte araştırmaya kattığı tüm değerlerinin, veri toplamasından araştırma sonuçlarına dek tercihlerini nasıl etkilediğinin bir muhasebesi yapılmış olur (Dowling, 2008). Daha detaylı şekilde ise şöyle denilebilir:

“Eğer düşüncelerimiz, hislerimiz, kültürümüz ve çevremiz ile sosyal ve kişisel tarihimizin katılımcılarla kurduğumuz diyalogu, onlarla tartışmalarımızın yazıya dökümünü ve çalışmanın temsil ettiklerini yazmamızı nasıl etkilediğinin farkında olursak; iyi bir nitel araştırma için gerekli olan titizliğe ancak belki yaklaşmış oluruz” (Etherington, 2004: 31-32)

Bu haliyle düşünümellik, araştırma esnasında araştırmacının katılımcılarla olan ilişkilerini ve görüşmeyi etkileyecek farklı unsurlardan - kısacası öznelliklerinden - okuyucuyu haberdar ederek daha “nesnel” bir duruş sergilemede kullanılır. Araştırmacının, araştırmanın akışı içinde nerede dışarıdan bir gözlemciye dönüştüğü nerede duyguları ve kendi kimliğiyle sürece dahil olduğunu ortaya koyması bu amacı taşır. Bu durumda “düşünümellik”, araştırmacı ve araştırma arasındaki ilişkinin bir dökümünün yapılması için “araç” ya da “teknik” olarak ele alınabilir (Haynes, 2012: 74). Böylesi bir döküm “kayıt tutma” üzerinden gerçekleşebileceğinden, kişinin düşünümseleyle eylemi araştırmanın diğer aktörlerine bir “hesap vermeyi” de sağlayabilir. Bu durumda araştırma sürecine ait düşünümsele yaklaşımın “kayıt” altına alınması, hesapverebilirlik için bir araç kabul edilebilir. Araştırmanın seyrini belirleyen hususlara ilişkin kayıtlar “alan araştırması deneyimi”⁷, “nitel araştırma deneyimi”⁸, “alan notları”⁹, “alan sonrası yansımalar”¹⁰ gibi adlar altında metne dökülebilir. Bunların her biri birer araç olarak ele alınabilir.

Söz konusu metinlere Türkçe literatürden örnek vermek gerekirse *Etnografik Hikayeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri* (Harmansah ve Yahya, 2016) isimli kitap oldukça yerinde bir örnektir. Söz konusu kitapta farklı kimliklere ve arka planlara sahip araştırmacıların gerçekleştirdikleri çalışmalarda ne gibi zorluklara uğradıklarına ilişkin deneyim paylaşımları bulunmaktadır. Bu paylaşımlar bize katılımcı ve araştırmacıların cinsiyetlerinin, etnik kökenlerinin, mezheplerinin, aidiyetlerinin bilgi edinimi sürecini ve yöntem seçimini nasıl etkilediğini göstermektedir. Araştırmacıların çalışmaları doktora tezi, proje ya da yayın olarak basılmış birer bilimsel çalışma olarak literatürde yerini almıştır. Fakat çalışmanın arka planını anlatan bu tür kayıtlar hem toplumsal yapıya

⁷Bknz. Smith, Carolyn D. ve William Kornblum (1996). *In The Field: Readings on the Field Research Experience*, Praeger.

⁸Bknz. Padget, Deborah K. (2004). *The Qualitative Research Experience*, Wadsworth/Thompson Learning.

⁹Sanjek, Roger (1990). *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra.

¹⁰Bknz. Kouritzin, Sandra G., Nathalie E. C. Piquemal ve Renee Norman (Edt.) (2009). *Qualitative Research: Challenging the Orthodoxies in Standart Academi cDiscourses*, Routledge, New York ve Londra. (Özellikle 3. Kısım “After the Journey: Reflections on the Afterlife of Research”).

dair izler sunmakta hem de araştırmanın detaylarını bize bildirmektedir. Bunu bir başka şekilde “mutfaktan okuyucuyu haberdar edecek prosedürü devreye sokmak” (Gür, 2015: 79) olarak tanımlayabiliriz. Mutfaktan haberdar edilmenin önemini kitabın editörleri şu şekilde açıklamaktadır:

“Türkiye’de alan araştırması geleneğinde nitel çalışmalar kağıda dökülürken, ‘önemsiz detaylar’, ‘terslikler’, hatta ‘başarısızlıklar’ olarak tanımlanan deneyimler, araştırma metnine yansıtılmaz. Yöntemsel tartışmalar çerçevesinde kısıtlı ölçüde kendilerine yer bulsalar bile, çoğunlukla kapalı bir üslupla deyim yerindeyse geçiştirilir. Oysa sahada karşılaştıkları ya da dahil oldukları kimi durumlar (kimlik çatışmaları, bürokratik ve ideolojik engeller gibi), araştırmanın ilerleyişini etkilediği gibi, yönünü dahi değiştirebilir. Sıradan görülerek geçiştirilen bu kontrol dışı dönüşler ve ilerlemeler, alan çalışmasını sürdüren, hatta geliştiren deneyimlerdir.” (Nahya ve Harmanşah, 2016: 18).

Yine aynı çalışma içinde araştırma sürecinin karşılıklı etkileşim ve diyalog süreci olduğunu ima eden araştırmacılar bulunur:

“... alan çalışması bir müzakere sürecidir. Görüşülen kişilerle yapılan sohbetler ve teorilerle etkileşimler, alan çalışmasının nasıl etkili biçimde yürütülebileceğinin ve hangi mevzulara odaklanılabileceğinin yeniden değerlendirilmesine yol açabilir” (Grabolle-Çeliker, 2016: 149).

“Alan araştırması takım halinde değil de ‘tek tüfek’ bile yürütülse, müzakere kaçınılmazdır. Ancak müzakere süreci, yalnız başına çalışan araştırmacının iç-hesaplaşması biçimindeyken, takım çalışmasında diyalog halini alır. Anında geribildirim alırız. Müzakere, karmaşık bağlantıları anlamamız ve betimlememiz için daha fazla seçenek sunar. ‘Laf lafi açar’, tartışma doğurganlaşır; dolayısıyla, iki kişilik bir takım çalışması, iki ayrı kişinin gözlemlerinin toplamından daha üretkendir.” (Onaran İncirlioğlu, 2016: 183).

“Yaptığım araştırma bana araştırma etiğinin bileşenlerinin tek taraflı bir süreçten ziyade her iki tarafı da (araştırmacı-görüşülen) etkileyen dinamik ve etkileşimli bir süreç olduğunu gösterdi. ...bilgiye erişimin karmaşık, değişken güç dengelerini barındıran ve ikilemlerle dolu bir süreç olduğunu öğretti.” (Coşkun, 2016: 117).

Türk-Kürt, Sünni-Alevi, kadın-erkek, yabancı-yerli gibi farklılıkların¹¹ araştırmacılar ve katılımcılar arasındaki ilişkiyi ve dolayısıyla bilgi edinimini nasıl etkilediğinin ortaya koyulması, çalışmaya ait hesapverebilirliği gerçekleştirdiği gibi her iki tarafın ön yargılarıyla baş edebilmesi ve kendilerini dönüştürebilmelerini sağlar. Tüm bunlar Bohman’ın bahsettiği gibi demokratik birer pratiktir ve politik olduğu kadar etik yönleri de bulunur.

Hesapverebilirlik, sadece bir araç ya da mekanizma değildir. Aynı zamanda bir erdem olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla teknik bir süreç olmanın yanında etik bir yanı da bulunur (Bovens, 2010; Bovens ve diğerleri, 2014: 7-10). Bir araştırmada hesapverebilirliğin gündeme gelişi, hesabı verilen konunun sadece araştırmanın aşamaları ve yöntemlerine ilişkin değil, araştırma sürecinde karşı karşıya kalınan

¹¹ Araştırma deneyimlerinin paylaşımında feminist geleneğin Türkiye’de önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Örtülü Kimlik kitabının yazarı Aynur İlyasoğlu, üniversite mezunu ve seküler görünümlü bir kadın olarak İslamcı kadınlarla gerçekleştirdiği çalışmaya ait deneyimlerini ortaya koyar (Bknz. İlyasoğlu, Aynur (1995). “Toplumsal Mesafe, Kadınlar ve Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Araştırılmasında Yöntem Sorunları”, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Edt: Serpil Sancar ve Necla Akgökçe, İstanbul, ss. 213-216). Fakat kadın kimliğinin diğer kimliklerle bir araya gelerek araştırma sürecini nasıl etkilediğini ortaya koymak anlamında araştırma deneyimlerinin paylaşılmasında Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından çıkarılan *Fe Dergi* önemli bir yer tutar (derginin tüm sayıları için bknz. bknz. <http://cins.ankara.edu.tr/>). Araştırma deneyimi örnekleri için bknz:

Körükmez, Lülüfer (2016). “Kadın Araştırmacıların Erkek-Dominant Bir Sahada Çalışması Mümkün Mü?”, *Fe Dergi*, 8(2), ss. 62-72.

Yıkımsı, Meral Salman (2015). “Kadınlara Mülakat Yapmak”, *Fe Dergi*, 7(1), ss. 96-107.

Orhon, Göze (2014). “Alan Araştırması Deneyimini Tartışmaya Açmak: İçeriden ya da Dışarıdan Olmak, Çoğul Kimlikler ve Toplumsal Cinsiyet”, *Fe Dergi*, 6(1), ss. 54-67.

Bozok, Mehmet (2013). Eleştiren ile Eleştirilenler Arasında Nazik Karşılaşmalar: (Pro)Feminist Bir Yaklaşımla Trabzon’da Erkeklikleri İncelemek”, *Fe Dergi*, 6(1), ss. 78-89.

Oğuz, Hatice Şule (2012). “Alanda Bir Kadın”, *Fe Dergi*, 4(1), ss. 64-78.

“insani değerlere” ilişkin ikilemlerin de dökümünü gerektirir (Fry, 1981). Bunun yanında bilimsel araştırmalara ilişkin konulmuş genel etik kuralları zorlayabilecek ve farklı ortamlardaki farklı araştırmalarda bu kuralların yeterli kalmayacağı durumlar da söz konusu olabilir. Farklı kimliklerle ve farklı araştırma yöntemleriyle ilerleyecek bir araştırma, pratikteki etik ikilemlere çözüm üretmeyi de gerektirir. Pratik sorunlara etik çözüm üretmede o soruna ilişkin geliştirilecek erdemler önemli rol oynar (Resnik, 2012). Böylesi bir erdem olarak “karşılıklı” ilişkinin söz konusu olduğu “sorumluluk” ele alınabilir. Hesapverebilirliğin sorumluluk olarak kurgulanışı, yasa niteliğinde kurallar ile bunlara uymama durumunda ceza almayı ima etmez. Aksine kişinin hesap verme eyleminde bulunması için çıkış noktasını yine kişinin kendisi olarak görür (Behn, 2001: 125). Hesapverilebilirliğin, nitel araştırma deneyimlerinin ortaya konması ve bir erdem olarak ele alınması bağlamında, “sorumluluk” olarak görülmesi oldukça önemlidir. Dahası, düşünürsellikte bahsettiğimiz gibi bir içselleştirmeyi ve bir kültürün oluşumuna katkıda bulunmayı amaçlar.

Hem bir mekanizma hem bir erdem olması, bu mekanizma çalıştırılmadığında ya da bu erdem gözetilmediğinde ne olacağı sorusunu beraberinde getirir. Bu da hesapverebilirliğe ilişkin Şekil 1’de bahsedilen “standartların belirlenmesi” ya da “denetimin” yapılması sorunlarıyla ilişkilidir. Bohman bu soruya yanıt verme noktasında eksik kalır. Çünkü pragmatizmin de etkisiyle demokrasiyi bir kültür olarak algılar; çoğulculuk ile olası hatalar test edilip süreçten ayrılacaktır. Fakat araştırmacının etik davranmadığı durumlarda ne olacaktır?

Elbette katılımcılara zarar veren ve onların hayatlarını tehlikeye sokan durumlarda etik komiteleri belirlenmiş uluslararası kodlara ilişkin bir yaptırımda bulunacaktır. Fakat burada bahsedilen hesapverebilirlik -Şekil 2’deki akışı temel alarak-; araştırmacının içinde bulunduğu iktidar pratiklerinin, önyargılarının, yöntem tercihinin, görüşmecilerin kimliğinin, kurduğu iletişimin ve karşılaştığı sorunların bilgi üretim sürecini nasıl etkilediğine yönelik bir değerlendirmede bulunması, Bohman’ın çerçevesiyle eleştireliliğin bir gereği olarak etkisi altında kaldığı perspektiflerin bir dökümünü yapabilmektedir. Bunun bir yolu olarak bu çalışmada araştırma raporlarından farklı olarak araştırmaya yönelik deneyimlerin yer alığı günlükler ve deneyim paylaşımları öne sürülmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu anlamda hesapverebilirlik bir erdemse ve ceza alma durumunu gerektirmiyorsa, herkes bu deneyimi paylaşmak durumunda mıdır? Bir sosyal araştırmacının uyması gerekli etik ilkeler belirli olsa da araştırmacının buna uyup uymadığının denetimi sorunludur. Bunun “bürokratik denetimi” bilimsel özgürlüğe zarar vererek “etik faşizmin” oluşmasına sebebiyet verebilir (Iphofen, 2011: 3). Tek bir kişinin ya da kurumun bilimsel araştırmaya yönelik en doğru bilgiye ve denetim yetkisine sahip olduğunu söylemesi Bohman’ın bahsettiği şekilde uzmanlığın sorgulanmaması ve normların dinamikliğinin göz ardı edilmesiyle sonuçlanabilir. Bu noktada şimdilik bu tür bir paylaşımın bir kültür oluşumunu destekleyeceği ve aynı zamanda gündelik hayatta karşılaştığımız politik ve etik sorunların bir yansımaları sunacağı söylenebilir. Bu nedenle bir sorumluluk olarak görülebilir.

Elbette hesap verilebilirlik konusu hem sosyal bilimlerin hem doğa bilimlerinin temel meselesidir. Örneğin tıbbi araştırmaların hem sosyal bilim yönü hem de deneysel yönü bulunur. Hasta ve doktor arası iktidar ilişkileri yanında insan bedeni üzerinde ve tıbbi teknolojilere yönelik araştırmalar da tıbbi araştırmalar kapsamında yer alır. Tüm bu yönleriyle birlikte tıbbi bir araştırmanın hukuk boyutu olduğu kadar güven, uzmanlık, etik gibi boyutları da bulunur. Bu boyutlarla birlikte ve onların yanında, “hesapverebilirliğin” bir “kültüre” dönüşmesi gerekliliği de söz konusudur (Cheung, 2007). Benzer şekilde araştırma deneyimlerine ilişkin kayıtlar üzerinden hesapverebilirliğin sağlanmasına yönelik bir kültür oluşturulması ile Bohman’ın bahsettiği şekilde farklı kimlikler arası etkileşimin araştırmacıyı nasıl etkilediği ortaya konabilir; farklı kimliklerin karşılaşması durumunda sosyal yapının yansımaları olan bir iktidar pratiğinin bilgi edinimini nasıl etkilediğinin seyri araştırmanın taraflarına gösterilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, öncelikle, yönetim ve politika anlamında hesapverilebilirlik kavramı üzerinde duruldu. Burada karşımıza hesapverilebilirliğin tarafları, türleri, konusu, standartları ve denetimi gibi boyutları olduğu çıktı. Sosyal araştırma pratiğini politik ve onunla ilintili olarak demokratik bir mesele olarak ele alan James Bohman’ın argümanlarına geçildi. Bohman’ın eleştirel teori ve pragmatizmi birbirine

yaklaşımına çalıştığı, bilgi edinimi sürecini Habermas'tan aldığı müzakere ve iletişim ile açıkladığı, çoğulculuğun ve farklı perspektiflerin güç ilişkilerini dengede tutabileceğini ortaya koyduğu belirtildi. Böylece araştırmacının kendini bu sürecin bir parçası olarak görmesi gerektiği, bunun da farklı perspektifler arası geçiş yapmasını gerektirdiği belirtildi. Sonrasında ise hesapverebilirlik, yüz yüze iletişimin veri toplama teknikleri açısından en belirgin olduğu nitel araştırmalar açısından değerlendirildi. Bu noktada ise karşımıza hesapverebilirliğin tarafları olarak araştırmacılar, katılımcılar, kurumlar ve fon sağlayıcılar çıktı. Taraflar arası ilişkinin iktidar pratikleri temelinde politik yönü, ikilemler ve hakkaniyet noktasında ise etik yönü olduğu görüldü. Yüz yüze iletişim (mülakat, odak grup vb.) nedeniyle nitel araştırmacıların demokratik bir araştırmaya yatkınlıkları olduğunun altı çizildikten sonra bir bunun bilgi edinimi sürecini nasıl etkilediğini sunması gerektiği bir zorunluluk değil fakat bir sorumluluk olarak değerli görüldü. Araştırmanın hesap verilen tarafına araştırmacının kendisini dahil etmesi ise “düşünümsellik” üzerinden tartışıldı.

Bohman'ın argümanları, görüldüğü üzere, bir nitel araştırmanın ne kadar politik olabileceğini daha detaylı bir şekilde ortaya koyma imkanı vermektedir. Araştırma sürecini demokratik bir pratik olarak görmenin, araştırmacının kendini bilgi üretiminin tek otoritesi olarak görmekten uzaklaştıracağını söylemek yanlış olmayacaktır. Farklı perspektiflerle karşılaştığında ortaya çıkan ahlaki yargılama farklılıklarını, kendi kimliğini ve duruşunu, bu kimlik ve duruşun araştırma sürecinde anlamaya çabaladığı sosyal gerçekliği ona nasıl sunduğunu, farklılıklarla karşılaşmanın kendisini nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymasının da en az araştırma raporu kadar değerli olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu karşılaşmaların makro alandaki toplumsal sorunların bir yansımasını sunacağı düşünüldüğünde, araştırma deneyimlerinin paylaşımı hem sosyal gerçekliklere daha çok dokunacak hem de Bohman'ın belirttiği gibi araştırma sürecine ilişkin normların, etik kodların ve standartların ampirik birikimle revize edilip yeniden şekillendirilmesine de yardım edecektir. Kısaca bilgi üretim sürecine ait bilgi, ancak araştırma sürecinin ortaya koyulması ile oluşacak ve birikecektir. Bu sürecin ortaya koyulmasında ise araştırma deneyimlerinin paylaşımının önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Reyaz (2016). "Re-Conceptualization of Accountability: From Government to Governance", *International Journal of Multidisciplinary Approach&Studies*, C.3, S.5, ss. 1-11.
- Auerbach, Carl F. ve Lousie B. Silverstein (2003). *Qualitative Data: An Introduction to Coding and Analysis*, New York University Press, New York ve Londra.
- Ballinger, Claire (2008). "Accountability", *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, Edt: Lisa M. Given, C:1&2, Sage, Los Angeles ve Londra, pp.3-4.
- Barbour, Rosaline S. ve John Schostak (2005). "Interviewing and Focus Groups", *Research Methods in the Social Sciences*, Edt: Bridget Somekh ve Cathy Lewin, Londra, Sage Publications, Thousand Oaks ve New Delhi, ss. 41-48.
- Behn, Robert D. (2001). *Rethinking Democratic Accountability*, Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Bloor, Michael ve Fiona Wood (2006). *Keywords in Qualitative Methods: A Vocabulary of Research Concepts*, Sage, Londra ve New Delhi.
- Bohman, James (2009). "Epistemic Value and Deliberative Democracy", *The Good Society*, C.18, S.2, ss. 28-34.
- Bohman, James (2007a). *Democracy Across Borders: From Demos to Demoi*, MIT.
- Bohman, James (2007b). "Political Communication and Epistemic Value of Diversity: Deliberation and Legitimacy in Media Societies", *Communication Theory*, S.17, ss. 348-355.
- Bohman, James (2005). "We, Heirs of Enlightenment: Critical Theory, Democracy and Social Science", *International Journal of Philosophical Studies*, C.13, S.3, ss. 353-377.
- Bohman, James (2004). "Realizing Deliberative Democracy as a Mode of Inquiry: Pragmatism, Social Facts, and Normative Theory", *Journal of Speculative Democracy*, C.18, S.1, ss. 23-43.
- Bohman, James (2003). "Critical Theory as Practical Knowledge: Participants, Observers, and Critics", *The Blackwell Guide to the Philosophy of the Social Sciences*, Edt: Stephen P. Turner ve Paul A. Roth, Blackwell, ss. 91-109.
- Bohman, James (2001). "Participants, Observers, and Critics: Practical Knowledge, Social Perspectives, and Critical Pluralism", *Pluralism and the Pragmatic Turn: The Transformation of Critical Theory (Essays in Honor of Thomas McCarty)*, Edt: William Rehg ve James Bohman, the MIT Press, Cambridge ve Londra.
- Bohman, James (2000). *Public Deliberation: Pluralism, Complexity, and Democracy*, MIT.
- Bohman, James (1999). "Democracy as Inquiry and Inquiry as Democratic: Pragmatism, Social Science, and Cognitive Divison of Labor", *American Journal of Political Science*, C.43, N.2, ss. 590-607.
- Bohman, James (1997a). "The Public Spheres of the World Citizen", *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, Edt: James Bohman ve Matthias Lutz-Bachman, MIT, ss. 179-200.
- Bohman, James (1997b). "Deliberative Democracy and Effective Social Freedom: Capabilities, Resources, and Opportunities", *Essays on Reason and Politics: Deliberative Democracy*, Edt: James Bohman, ve William Rehg, MIT, Cambridge ve Londra.
- Bohman, James (1995). "Public Reason and Cultural Pluralism: Political Liberalism and the Problem of Moral Conflict", *Political Theory*, C.23, S.2, ss. 253-279.
- Bohman, James (1993). *New Philosophy of Social Science: Problems of Indeterminacy*, MIT.

- Bovens, Mark. Thomas Schillemans ve Robert E. Goodin (2014). "Public Accountability", *The Oxford Handbook of Public Accountability*, Edt: Bovens, Mark. Thomas Schillemans ve Robert E. Goodin, Oxford University Press, Oxford, ss. 1-22.
- Bovens, Mark (2010). "Two Concepts of Accountability: Accountability as a Virtue and as a Mechanism", *West European Politics*, C:33, S:5, ss. 946-967.
- Cheung, Philip (2007). *Public Trust in Medical Research?: Ethics, Law and Accountability*, Redcliffe Publishing, Oxford ve New York.
- Coşkun, Emel (2016). " 'Bunların Gerçek Olduğuna İnanıyor Musunuz?': Araştırma Etiğine Dair 'Yukarıdan' Notlar", *Etnografik Hikayeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri*, Edt: Rabia Harmanşah ve Z. Nilüfer Nahya, Metis, ss. 103-117.
- Dowling, Maura (2005). "Reflexivity", *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, Edt: Lisa M. Given, C:1&2, Sage, Los Angeles ve Londra, pp.747-748.
- Etherington, Kim (2004). *Becoming a Reflexive Researcher: Using Ourselves in Research*, Jessica Kingsley Publishers, Londra ve Philadelphia.
- Fry, Sara T. (1981). "Accountability in Research: The Relationship of Scientific and Humanistic Values", *Advances in Nursing Science*, C:4, S:1, ss. 1-13.
- Grabolle-Çeliker, Anna (2016). "Gelin, Anne, Yabancı ve Araştırmacı: Türkiye'deki Kürt İşgücü Göçü İncelemesinde Konumsallık", *Etnografik Hikayeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri*, Edt: Rabia Harmanşah ve Z. Nilüfer Nahya, Metis, ss. 137-150.
- Gür, Faik (2015). "Araştırma Sürecini Açmak: Bir Vaka ve Sosyoloji Araştırması", *folklor/edebiyat*, C:21, S:84, ss. 73-81.
- Frodeman, Robert (2011). "Interdisciplinary Research and Academic Sustainability: Managing Knowledge in an Age of Accountability", *Environmental Conversation*, C:38, S:2, ss. 105-112.
- Haynes, Kathyryn (2012). "Reflexivity in Qualitative Research", *Qualitative Organizational Research: Core Methods and Current Challenges*, Sage, Londra ve New Delhi.
- Iphofen, Ron (2011). *Ethical Decision-Making in Social Research: A Practical Guide*, Palgrave MacMillan.
- Martin, Brian (1999). "Suppressing Research Data: Methods, Context, Accountability, and Responses", *Accountability in Research*, C:6, S:4, ss. 333-372.
- McNeill, Patrick ve Steve Chapman (2005). *Research Methods*, 3. Baskı, Routledge, Londra ve New York.
- Mulgan, Richard (2003). *Holding Power to Account*, Palgrave.
- Nahya, Nilüfer Z. ve Rabia Harmanşah (2016). "Kendini ve Ötekini Yazmak: Alan Araştırması ve Deneyim", *Etnografik Hikayeler: Türkiye'de Alan Araştırması Deneyimleri*, Edt: Rabia Harmanşah ve Z. Nilüfer Nahya, Metis, ss. 17-35.
- Piper, Heather ve Helen Simons (2005). "Ethical Responsibility in Social Research", *Research Methods in the Social Sciences*, Edt: Bridget Somekh ve Cathy Lewin, Londra, Thousand Oaks ve Yeni Delhi, Sage Publications, ss. 56-64.
- Resnik, David B. (2012). "Ethical Virtues in Scientific Research", *Accountability in Research*, C:19, S:6, ss. 329-243.
- Robertson, David (2004). "Accountability", *The Routledge Dictionary of Politics*, Üçüncü Baskı, Routledge, Londra ve New York, s. 3.

Ruane, Janet M. (2005). *Essentials of Research Methods: A Guide to Social Science Research*, Blackwell Publishing.

Silverman, David ve Amir Marvasti (2008). *Doing Qualitative Research: A Comprehensive Guide*, Sage, Los Angeles ve Londra.

Stake, Robert E. (2010). *Qualitative Research: Studying How Things Work*, The Guilford Press, New York ve Londra.

Yin, Robert K. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*, The Guilford Press, New York ve Londra.

“Difference Between Research and Inquiry”, MacQuarie University (Sydney/Australia), http://www.mq.edu.au/lih/altc/ug_research/diff_research_inquiry.htm, Erişim Tarihi:19.03.2017.

“RCR Framework of Investigation”, Government of Canada, <http://www.rcr.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/interpretations/inquiry-enquetes/>, Erişim Tarihi: 19.03.2017.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA YUMUŞAK GÜÇ UNSURU VE T.C. BAŞBAKANLIK KAMU DİPLOMASİSİ KOORDİNATÖRLÜĞÜ ÖRNEĞİ

SOFT POWER FACT IN TURKISH FOREIGN POLICY AND THE CASE OF REPUBLIC TURKEY PRIME MINISTRY OFFICE OF PUBLIC DIPLOMACY

Yıldırım Turan

Yrd. Doç. Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, yildirimturan@sakarya.edu.tr

Ahmet Karafil

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ahmetkarafil@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Geliş 04 Nisan 2017

Düzeltilme Geliş 13 Nisan 2017

Kabul 15 Nisan 2017

Anahtar Kelimeler:

Yumuşak Güç

Kamu Diplomasisi

Türk Dış Politikası

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü

Bu makalede, son dönemde uluslararası politikada ayrı bir öneme sahip olan yumuşak güç kavramı ele alınacak ve kavramın, 2002 yılı sonrası Türk dış politikasında nasıl bir politika aracı haline geldiği ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, Türk dış politikasını kurumsal anlamda temsil eden Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü incelenerek, koordinatörlüğün faaliyetlerine yer verilecektir. Yumuşak güç uygulamalarının uzun bir zaman dilimi içerisinde amaçlarına ulaşabileceğini iddia eden bu çalışma, ayrıca yumuşak güç kapasitesinin artırılmasında etkili olan kamu diplomasisi kavramı üzerinde duracaktır.

© 2017 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

Received 04 April 2017

Received in revised form 13 April 2017

Accepted 15 April 2017

Keywords:

Soft Power

Public Diplomacy

Turkish Foreign Policy

Office of Public Diplomacy

ABSTRACT

The concept of soft power which has recently had a special importance in the international politics will be analyzed in this study. Along with that the study will also try to express how the concept has become a policy tool in Turkish foreign policy after 2002. In this context, the Republic of Turkey Prime Ministry Office of Public Diplomacy representing the Turkish foreign policy in an institutional sense will be examined. Following that, the activities of this office will be discussed. This paper, which claims that soft power applications could achieve their goals over a long period of time will also focus on the concept of public diplomacy that is effective in increasing soft power capacity.

© 2017 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Bir ülke, dünya siyasetinde istediği kazanımları elde edebilmek için yumuşak güç çatısı altında dünya kamuoyunu sahip olduğu bir takım becerilerle etkilemeye çalışır. Bu bakımdan birçok ülkede politika aracı olarak kullanılan yumuşak gücün, son yıllarda Türkiye'nin izlediği politikalara da yansdığı görülmektedir. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte dış politikada yenilikler yapılmış ve bu doğrultuda Türk dış politikası bir takım ilkeler üzerinden yeniden inşa edilmiştir. Bölgesel ve küresel siyasette daha aktif politikalar sergilemek isteyen Türkiye, dış politika ilkelerini imkânlı hale getirebilmek için yumuşak güç unsurunu etkili bir şekilde kullanmaya çalışmaktadır. Dış politika unsuru olan yumuşak gücün kapasitesinin artırılmasında kamu diplomasisinin de etkili olduğu düşünülmektedir. Bu minvalde Türkiye'nin yumuşak gücünü artırmak için bir kamu diplomasisi aracı olarak Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü kurulmuştur.

Türkiye, kamu diplomasisi uygulamalarının etkin bir şekilde yürütülmesi için kurduğu Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ile hem kamu kurum ve kuruluşları hem de sivil toplum örgütleri arasındaki işbirliği ve koordinasyonu sağlamayı hedeflemektedir. Ulusal ve uluslararası alanda tanıtım ve bilgilendirme faaliyetleri yürüten bu kurum, Türk dış politikasını kurumsal anlamda temsil etmektedir. Ayrıca kurum, birçok panel, çalıştay ve toplantı gibi organizasyonlar düzenlemektedir.

Son yıllarda önemi giderek artan yumuşak güç kavramının Türk dış politikasında nasıl bir yer edindiği, nasıl bir öneme sahip olduğu ve kamu diplomasisinin aracı olan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün -yürüttüğü çalışmalar kapsamında- Türk dış politikasını kurumsal anlamda nasıl temsil ettiği hususu bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle yumuşak gücün ne anlama geldiği anlatılacaktır. Devamında ise, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarlığında oluşturulan Türk dış politikasının temel ilkeleri üzerinde durularak, yumuşak gücün oluşturulan dış politikada nasıl bir işleve sahip olduğu ele alınacaktır. Sonraki kısımda ise, kamu diplomasisinin ne anlam ifade ettiği belirtilecektir. Son olarak da Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün kuruluşu hakkında bilgilere yer verilerek kurumun faaliyetleri incelenecektir.

1. Yumuşak Güç

Uluslararası politikada askeri ve siyasi otoritenin önemli bir kriteri olan ve bu otoriteye ait uygulamaların stratejik boyutlarını oluşturan güç kavramı, günümüz şartlarında farklı bir kavram olarak ele alınmaktadır. "Yumuşak güç" adı altında ele alınan bu kavram, ülkelerin politikalarına yeni bir form kazandırmaktadır.¹ Yumuşak güç, bir ülkenin kendi dış politika alternatiflerini gerçekleştirme için² kamuoyu desteğiyle diğer ülkelerin yönlendirilebilmesi, kültürel çalışmalarla istenilen hedeflerin diğer ülkelerdeki insanlar tarafından arzu edilebilir kılınması ve bunları yaparken de kendi konumunu üst seviyelere taşıması bakımından bir araç olarak kabul edilmektedir.³ Yumuşak gücü teoriden ziyade analitik bir kavram olarak niteleyen⁴ Joseph Nye'a göre yumuşak güç, bir takım isteklerin, çıkarların, menfaatlerin; zorlama, tehdit etme ve cezalandırma gibi yaptırımlarla yerine getirilmek istenmesinin aksine cezabetme, ikna etme ve kendine çekme gibi araçlarla yerine getirilmesi faaliyeti olarak görülmektedir. Nye, kavramı şu şekilde açıklamaya çalışmıştır:

"Bir ülke dünya politikasından istediği sonuçları başka ülkeler onun peşinden gitmek istediği, onun değerlerine hayran olduğu, teşkil ettiği örneğe gıpta ettiği, onun refah ve açıklık düzeyine erişmeyi arzuladığı için de alabilir. Böyle bir durumda, dünya politikasının gündemini belirlemek ve diğer ülkeleri cezabetmek, onları askeri ve ekonomik silahlarla tehdit ederek veya bunları kullanarak değişmeye zorlamak kadar önemli bir etkiye sahiptir. Bu güç veçhesine, yani istediğin

¹ Haluk Özdemir, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-3, 2008, s. 136.

² Mehmet Evren Eken, "Jeopolitik Derinlik, Akılcı Güç ve Popüler Kültür: Stratejik Bir Konsept Olarak Gündelik Hayatın Önemi", Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül 2015, s. 31.

³ Emrah Aydemir, **Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya**, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, Birinci Basım, Mart 2016, s. 138.

⁴ Joseph Nye, "Responding to My Critics And Concluding Thoughts", Inderjeet Parmar and Michael Cox (ed.), **Soft Power and US Foreign Policy Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives**, New York: Routledge, 2010, p. 219.

bir şeyi başkalarının da istemesini sağlamaya, yumuşak güç adını veriyorum. Yumuşak güç, insanları zorlamak yerine onlarla işbirliği yapar.”⁵

İbrahim Kalın ise ‘yumuşak güç’ kavramını ‘ince güç’ olarak farklı bir ifadeyle ele almaktadır. Ona göre ince güç, “istediğiniz bir şeyi, kaba güç kullanarak değil, başkalarının sizin hedeflerinizi kabul etmesini sağlayarak elde etmenizdir.”⁶ Yani ince güç, rasyonel politikalarla başkalarına karşı meşruluk kazanmayı sağlayan bir ikna kabiliyeti olarak görülmektedir.⁷

Nye, yumuşak gücün öneminden bahsederken yumuşak güç ile sert gücün birbirleriyle bağlantılı olduğuna da dikkat çekmektedir. Ona göre, bu iki güç başkalarının davranışlarını etkileme becerisinin iki uç kolunu oluşturmaktadır. Yöntem ve kaynaklarının somutluğu açısından farklı olan bu iki güçten sert güç ‘emir gücü’nü kullanırken yumuşak güç ise ‘kendine çekme’ gücünü kullanmaktadır.⁸ Birbirleriyle bağlantılı olan bu iki güçten yumuşak güç, sert gücün bir yansıması olarak kabul edilmemektedir.⁹ Nye, sert güç ve yumuşak güç arasındaki farklılıkları aşağıdaki tabloda göstermeye çalışmıştır.

Tablo 1: Davranış Spekturumu ve En Uygun Kaynaklar

	Sert Güç	Yumuşak Güç
Davranış Spekturumu	Zorlama İkna Etme (Emir)	Gündem Yaratma Cazibe (Yanına Çekme)
En Uygun Kaynaklar	Baskı Yaptırımlar Ödemeler Rüşvet	Kültür Değerler Politikalar Kurumlar

Kaynak: Joseph Nye, **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, Rayhan İnan Aydın (çev.), Ankara: Elips Kitap, 1. Baskı, 2005, s. 17.

İstediklerini elde etmek, uluslararası arenada konumunu sağlamlaştırmak ve güvenliğini tehdit edebilecek unsurları bertaraf etmek için askeri ve ekonomik güçlerine başvuran devletler, daha kısa sürede hedefledikleri sonuçlara ulaşabilmektedir. Nye, yumuşak gücün sert güce göre uygulanabilirliğinin daha zor olduğunu, daha yavaş ilerleme kaydettiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca çoğu yumuşak güç uygulamalarının, hükümet dışı kurumlar tarafından gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Bu gibi nedenlerden dolayı yumuşak güç ile amaçlanan hedeflerin sonuçlanması, uzun bir zaman diliminde gerçekleşmektedir.¹⁰ Uzun vadede başarıyla sonuçlanan yumuşak güç uygulamalarından elde edilen verimin daha kalıcı olduğuna ilişkin tespitlere rastlanmaktadır. Örneğin “Osmanlı Devleti bir yeri işgal etmeden önce o bölgeye önce tüccarlarını gönderirdi. Tüccarlar orada Osmanlı’yı tanıtır ve işgal edilmesi durumunda huzurun ve refahın getirileceğini insanlara aşılardı. Böylece işgal edildikten sonraki süreçte uyum sağlama çabuk olmuş, din ve özgürlüklerine karışılmadan uzun yıllar yaşamışlardır.”¹¹ Günümüzde Balkanlarda yaşayan insanların çoğu Osmanlı Devleti’ne

⁵ Joseph Nye, **Amerikan gücünün Paradoksu**, Gürol Koca (çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık, Temmuz 2003, s. 10-11.

⁶ İbrahim Kalın, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, **Perceptions Journal of International Affairs**, Vol. XVI, No. 3, Autumn 2011, p. 8.

⁷ İbrahim Kalın, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, p. 8-9.

⁸ Joseph Nye, **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, Rayhan İnan Aydın (çev.), Ankara: Elips Kitap, 1. Baskı, 2005, s. 16-17.

⁹ Joseph Nye, **Amerikan gücünün Paradoksu**, s. 12.

¹⁰ Joseph Nye, **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, s. 100.

¹¹ Sait Yılmaz, **Akıllı Güç**, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2012, s. 18 Aktaran: Hüseyin Bahacan Sabuncu, “Türkiye’nin Afrika Kıtasında Yumuşak Güç Olma Potansiyeli”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ufuk Üniversitesi SBE), 2013, s. 17.

duydıkları sempatinin etkisiyle Türkiye'ye ilgi duymaktadırlar.¹² Burada yumuşak gücün yavaş ve ağır bir şekilde sonuç verdiği ve uzun bir süre boyunca etkisinin devam ettiği dikkat çekmektedir.

Sert güce göre kullanımı daha zor olan yumuşak gücün tercih edilmesinin arkasında iki neden gösterilmektedir. Bunlardan birincisi, dünya kamuoyunun uluslararası konularda öneminin artmasıyla birlikte askeri gücün etkinliğinin zayıflaması hususudur. İkincisi ise, asimetrik yöntemlerin kullanılmasıyla klasik orduların etkinliğinin ve caydırıcılığının minimize edilmesidir. Bu şekilde sert güc yerine kamuoyunu etkileyebilme, yönlendirebilme, ikna etme kabiliyetlerini kullanan yumuşak gücün küresel bilgi çağında daha etkin olduğu iddia edilmektedir.¹³ Ayrıca küreselleşmenin etkisiyle özellikle ekonomilerin ve bilginin devlet tekelinden kurtulması da yumuşak gücün tercih edilmesinde etkili bir neden olarak gösterilebilir. Buradan hareketle yumuşak güç uygulamalarının etkinliğinin anlaşılabilirliği elzemdir. Bu noktada bazı uluslararası kuruluşlar “yumuşak güç endeksi” oluşturarak her yıl bu anlamda listeler yayınlamaya küresel düzeyde yumuşak gücü etkin kullanan ülkeleri belirlemektedirler. İngiltere'deki Yönetim Enstitüsü ve Monocle dergisinin ortak çalışmasında diplomasi, hükümet, kültür eğitim ve ekonomi/inovasyon kriterleri ele alınarak ülkelerin yumuşak güç kapasiteleri ortaya çıkarılmaktadır.¹⁴ Yegin'e göre, “Her ülkenin yumuşak gücünün jeopolitik menzilinün tayini, o ülkenin sahip olduğu yumuşak güç unsurlarının diğer ülke ve bölgelerdeki etkisinin ne kadar olabileceğinin doğru analizi ile mümkün olacaktır.”¹⁵

1.1. Türk Dış Politikasında Yumuşak Güç Unsurunun Yeri ve Önemi

Türkiye'de 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), hükümeti yönetme yetkisini alarak iktidara gelmiştir. ‘Muhafazakâr demokrat’¹⁶ anlayışa sahip olan Ak Parti hükümetinin, bu siyasi kimliğini kullanarak Türk dış politikasına yeni form kazandırdığı ve bir takım hedefler doğrultusunda çeşitli dış politika stratejileri geliştirdiği görülmektedir. Ak Parti hükümetinin yeni dış politika anlayışında, “Stratejik Derinlik” adlı eseri kaleme alan Ahmet Davutoğlu'nun etkili bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Görevde olduğu yıllarda Ak Parti hükümetinin dış politikasının entelektüel aklı olan Davutoğlu, bu eserinde Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel ve coğrafi derinliğine dikkat çekmekte ve buna bağlı olarak Türk dış politikasının bu derinlik üzerine kurulması gerektiğini savunmaktadır.¹⁷

Diğer taraftan Kalın, 2002 yılından sonra yeni dış politika anlayışının siyasi liderlik, stratejik vizyon ve atf çerçevesi üzerinden şekillendiğini belirtmektedir.¹⁸ Muharrem Ekşi ise, söylemde ve uygulamada yumuşak gücün Ak Parti dönemi dış politikasına yansıdığını dile getirmektedir. Söylem olarak başta Davutoğlu olmak üzere Ak Parti bünyesinde yer alan temsilciler, yumuşak güç odaklı bir dış politika yürüttüklerini ifade etmişlerdir.¹⁹ Dış politikadaki bu düşünce, Türkiye'deki birçok akademisyenin ve yorumcunun ifadelerinde de yer almaktadır. Baskın Oran, Davutoğlu'nun söylemlerinden hareketle, 2002 sonrasında yenilenen dış politika anlayışının üç metodolojik ilke üzerine kurulu olduğunu dile getirmektedir. Oran, metodolojik ilkeleri şöyle izah etmektedir:

“1) Vizyon sahibi dış politika: Bunalım patlak verdikten sonra onu çözmeye çalışmak yerine, bunalımın çıkmasına engel olmaya çalışılacaktır. Bunun için de, kendisini doğrudan ilgilendirmese dahi Türkiye, uluslararası ve bölgesel çatışma durumlarında hemen rol alacak, örneğin arabuluculuk yaparak çatışmaya engel olmaya çalışacaktır. 2) Tutarlı ve sistematik bir

¹² Sabuncu, s. 17.

¹³ Özdemir, s. 136.

¹⁴ İsmail Numan Telci, “Yumuşak Güç ve Düşünce Kuruluşları: Türkiye Örneği”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül 2015, s. 524.

¹⁵ Abdullah Yegin, “İran'ın Yumuşak Gücü”, **Seta Analiz**, Sayı: 118, Şubat 2015, s. 9.

¹⁶ “Ak Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya”, **Ak Parti**, 30 Eylül 2012, s. 4, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>, (4 Nisan 2017).

¹⁷ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

¹⁸ İbrahim Kalın (ed.), **2000'li Yıllar: Türkiye'de Dış Politika**, İstanbul: Meydan Yayıncılık, Ağustos 2011, s. 7.

¹⁹ Muharrem Ekşi, **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara: Siyasal Kitapevi, Temmuz 2014, s. 157.

çerçeve: Her bölgede aynı temel ilkelere bağlı bir politika izlenecektir. 3) Türk Yumuşak Gücünü bölgede yayacak yeni bir diplomasi ve söylem.”²⁰

Davutoğlu ayrıca Türkiye'nin dış politika yapımı sürecinde beş ilkenin önemine vurgu yapmaktadır. Bunlardan birincisi, bölgesel anlamda etkin olmanın yolu, güvenlik ve demokrasi arasındaki dengeye bağlıdır. İkincisi, komşularla sıfır sorun politikası bağlamında ilişkilerin yürütülmesi gerekir. Üçüncüsü, Türkiye, kendisine komşu olan bölge ülkeleriyle ve diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmelidir. Dördüncüsü, çok boyutlu bir dış politika anlayışı esas alınmalıdır. Beşincisi, ritmik diplomasiye dayalı bir anlayış ile uluslararası örgütleri de kapsayacak daha aktif bir politika izlenmelidir.²¹ Davutoğlu bu şekilde dış politikanın tarihsel derinlik, coğrafi derinlik, demokrasi, insan hakları, karşılıklı ekonomik bağlılık, güvenlik, istikrar ve barış gibi ilkelere dayandığını ifade etmektedir.

Davutoğlu'nun söylemlerinden hareket eden Oran, bu dış politika ilkeleriyle ulaşılmak istenen beş amacın olduğunu belirtmektedir. Bu amaçlar şöyledir: “1) 2023'te AB üyeliği; 2) Güvenlik ve ekonomik işbirliği anlamında bölgesel entegrasyon; 3) Bölgesel çatışmaların çözümünde etkili rol oynamak; 4) Bütün küresel arenalarda yer almak; 5) Uluslararası örgütlerde önemli rol almak ve dünyanın başta gelen 10 ekonomisi arasında girmek”.²² Ayrıca Oran, bu ilke ve amaçlar doğrultusunda başarının elde edilebilmesini üç unsura bağlamaktadır. Bu unsurlar; çok yönlü proaktif diplomasi, komşularla sıfır sorun ilkesi ve komşularla sıfır sorun ilkesini olanaklı hale getirebilecek yumuşak güç yöntemidir. Ancak Oran, başarıya ulaşılabilmesi hususunda bu üç unsurun ayrı ayrı değil, birlikte ele alınıp uygulanması gerektiğini şart koşmaktadır. Ona göre komşularla sıfır sorun politikasını imkanlı hale getirebilecek olan yumuşak güç yöntemi, Türkiye'nin ekonomik ve kültürel gelişiminden ileri gelmektedir. Ayrıca demokrasi yolunda doğru atılacak adımların, Türkiye'nin yumuşak gücüne olumlu bir şekilde etki edeceğini düşünmektedir.²³ Keza Davutoğlu da demokrasiyi Türkiye'nin en önemli yumuşak gücü olarak görmektedir.²⁴ Çünkü Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması ve aynı zamanda demokrasi deneyimine sahip olması, yumuşak güç kullanımının maksimize edilmesine yardımcı olmakta ve Türkiye'nin dünya kamuoyundaki imajına önemli derecede katkı sağlamaktadır.²⁵

Kalın ise, değişen ve gelişen dünya şartlarıyla birlikte dış politikanın geleneksel anlamını yitirdiğine dikkat çekmektedir. 21. yüzyıla kadar devletlerarası ilişkileri temel alan dış politika anlayışının günümüzde farklı unsurları da içinde barındırdığını belirtmektedir.²⁶ Ona göre, “dış politika ve uluslararası ilişkiler, artık devletlerin ve diplomatların yanı sıra iş adamlarını, sivil toplum kuruluşlarını, aydınları, kanaat önderlerini, gazetecileri, düşünce kuruluşlarını, insani yardımları ve uluslararası hukuku da kapsayan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır”.²⁷ Değişen dış politika anlayışıyla birlikte yumuşak güç kaynaklarının dış politikada birer unsur haline geldiği görülmektedir. Dış politika anlayışının Türkiye eksenindeki değişimine bakıldığında, Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra birçok unsurun yeni düzene eklenildiği fark edilmektedir. Kalın'a göre bu yeni düzende TİKA, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, TRT, Anadolu Ajansı, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Emre Vakfı, Kızılay ve AFAD gibi kurumlar yumuşak güç çatısı altında dış politikaya katkı sunmaktadır.²⁸

²⁰ Baskın Oran, “Dönemin Dış Politikası”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt III: 2001-2012, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 139.

²¹ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007” **Insight Turkey**, Vol. 10, No. 1, 2008, p. 79-83.

²² Oran, s. 140.

²³ Oran, s. 139-140.

²⁴ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, p. 84.

²⁵ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, p. 80 E. Fuat Keyman, “Globalization, Modernity and Democracy-Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond”, **PERCEPTIONS**, Vol. XV, No. 3-4, Autumn – Winter 2010, p. 10.

²⁶ İbrahim Kalın, “Türkiye Artık Ölçek Küçülmez”, **Yeni Şafak**, 22 Ocak 2013, <http://www.yenisafak.com/hayat/turkiye-artik-olcek-kucultemez-460184>, (6 Nisan 2017).

²⁷ İbrahim Kalın, “Türkiye Artık Ölçek Küçülmez”, **Yeni Şafak**, 22 Ocak 2013, <http://www.yenisafak.com/hayat/turkiye-artik-olcek-kucultemez-460184>, (6 Nisan 2017).

²⁸ İbrahim Kalın, “Türkiye Artık Ölçek Küçülmez”, **Yeni Şafak**, 22 Ocak 2013, <http://www.yenisafak.com/hayat/turkiye-artik-olcek-kucultemez-460184>, (6 Nisan 2017).

2. Kamu Diplomasisi

İkna etme, cezbetme ve kendine çekme yollarıyla başkalarını etkileyebilmek veya yönlendirebilmek için yumuşak güç kaynaklarını uygulanabilir kılacak mekanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Kamu diplomasisi bu yumuşak güç kaynaklarını uygulanabilir kılacak mekanizmalar arasında gösterilmektedir. Kamu diplomasi ve yumuşak güç birbirleriyle ilintili bir şekilde hareket etmektedir. Yani “bir ülkenin yumuşak gücünün kapasitesi aynı zamanda o ülkenin etkin kamu diplomasisinin başarısını ifade etmektedir.”²⁹

Kamu diplomasisi, “Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninde devletler arasındaki diplomasi kadar, toplumlar/kamuoyları arasındaki iletişim, etkileşim, dolayısıyla ‘toplumdan topluma diplomasinin’ de önem kazandığı varsayımından hareket eder.”³⁰ Literatüre bakıldığında “kamu diplomasisi” ile ilgili mevcut birçok analizle karşılaşılmaktadır. Yapılan bazı analizlerde kamu diplomasisi ve yumuşak güç birbirinin yerine kullanılırken, bazı analizlerde ise kamu diplomasisi, yumuşak gücün bir aracı, unsur olarak ele alınmaktadır.³¹ Edward R. Murrow kamu diplomasisini, “sadece yabancı devletleri değil, öncelikle sivil toplum örgütlerini ve sivilleri de amaçlayan ve çoğu zaman devletin görüşlerinin yanı sıra çok çeşitli kişisel görüşler olarak da sunulan etkileşimler”³² olarak tanımlamaktadır. 1965 yılında kamu diplomasisini ilk kez kavramsallaştıran Edmund Gullion’a³³ göre;

“Kamu diplomasisi, dış politikanın oluşumu ve yürütülmesinde, halkların davranışlarının etkisi ile ilişkilidir. Uluslararası ilişkilerin geleneksel, klasik diplomasi dışındaki alanlarını kapsamaktadır. Bunlar; hükümetler tarafından yabancı ülkelerde kamuoyu oluşturulması, özel kuruluşların diğer ülke kuruluşlarıyla etkileşimde bulunması, dış ilişkilerin raporlanması ve bunların politika üzerindeki etkisi, diplomatlar ve yabancı meslektaşlar arasında iletişim sağlanması ve kültürler arası iletişim süreci.”³⁴

İbrahim Kalın’a göre kamu diplomasisinin amacı, propagandadan ziyade gerçek olgulara dayalı stratejik bir iletişim dili kurmaktır. Kamu diplomasisi, tek yönlü iletişim ve etkileşimin aksine iki yönlü iletişim ve etkileşimi temel alarak öncelikle hedef kitlenin arzu ve isteklerini tespit etmektedir. Daha sonra hedef kitleye yönelik çeşitli bilgi ve paylaşımlarda bulunarak ikna etme ve etkileme yoluna gitmektedir.³⁵ Çok yönlü ve dinamik bir iletişim sürecini ifade eden kamu diplomasisi, sistematik ve uzun soluklu bir çalışmayı gerektirmektedir.³⁶ Nye’in kamu diplomasisi ve yumuşak gücün birbiriyle olan ilişkisinden yola çıkarak yapmış olduğu tanıma göre, “yumuşak güç, senin istediğin sonuçların aynısını başkalarının da istemesini sağlamaktır ve bu da senin mesajını nasıl duyduklarını anlamayı ve buna uygun olarak ince ayar yapmayı gerektirir.”³⁷

Kathy Fitzpatrick, kamu diplomasisi ile ilgili yüz elliye yakın tanımlamayı analiz ederek kavramın özellikle altı kategori üzerinde yoğunlaştığını ifade etmektedir. Savunuculuk ve etkileme, iletişim ve enformasyon, ilişki, teşvik, savaş zamanı propaganda ve siyasi alanlar dahilinde kamu diplomasi faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütüldüğünü belirtmektedir.³⁸ “Kamu diplomasisi kavramının

²⁹ Ramazan Erdağ, “Türkiye’nin Kalkınma Yardımları ve TİKA”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül 2015, s. 251.

³⁰ Murat Yeşiltaş ve Ali Balcı, “Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, **Bilgi Dergisi**, Sayı: 23, 2011 Kış, s. 23.

³¹ Meltem Ünal Erzen, **Kamu Diplomasisi**, İstanbul: Derin Yayınları, 2014, s. 53.

³² Joseph Nye, **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, s. 107.

³³ Gonca Yıldırım, “Kültürel Diplomasi Ekseninde” **Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1. Baskı, Haziran 2015, s. 117.

³⁴ Nicholas J. Cull, “Public Diplomacy before Gullion: The Evolution of a Phrase”, Nancy Snovy and Philip M. Taylor (ed.), **Routledge Handbook of Public Diplomacy**, Taylor & Francis e-Library, 2008, s.19.

³⁵ İbrahim Kalın, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, p. 12.

³⁶ İbrahim Kalın, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, p. 12 Emine Akçadağ, “Dünya’da ve Türkiye’de Kamu Diplomasisi”, s. 13, <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/emineakcadag.pdf>, (14 Ekim 2016).

³⁷ Joseph Nye, **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, s. 111.

³⁸ Kathy Fitzpatrick, “Advancing the New Public Diplomacy: A Public Relations Perspective”, **The Hague Journal of Diplomacy**, Vol. 2, Issue3, 2007, p. 201. Aktaran: Sevilay Yıldırım, “Rusya’nın Avrasya Politikasında Yumuşak Güç: İmkânlar ve Sınırlar”, (**Uzmanlık Tezi**, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı), Nisan 2014, s.30.

kapsamının genişlemesi bir bakıma onun yumuşak güç olarak kendisini var etmesiyle ilişkilidir.”³⁹ Yumuşak gücün uygulanması sürecinde açıklık ve şeffaflık ilkelerini değerli kılan kategoriler olarak iletişim ve yönetim öne çıkmaktadır. Bu da güvenilirlik hususunda kamu diplomasisine vizyon kazandırmaktadır.⁴⁰

Çok yönlü bir iletişim sürecini ifade eden kamu diplomasisinin üç önemli boyutu olduğunu dile getiren Nye, bunların farklı oranlarda olduğunu, doğrudan devlet bilgisi dahilinde olması gerektiğini ve uzun bir zaman dilimini kapsayan kültürel ilişkilerden ileri geldiğini belirtmektedir. Yerel ve dış politikaları anlaşılabilir kılan günlük iletişimler, kamu diplomasisinin ilk ve yakın boyutunu oluşturmaktadır. Modern demokrasilerde basına demeç vermeden önce ön hazırlık yapan devlet yetkililerinin, yerel basının yanında yabancı basına da yönelmeleri icap etmektedir. Çünkü devlet yöneticilerinin, ülkeleriyle ilgili kararları açıklarken –oluşturabileceği etki açısından- kendi ülke vatandaşlarının yanında diğer ülke vatandaşlarını da düşünmeleri gerekmektedir. Kamu diplomasisinin ikinci boyutunda, hedef kitleyi etkileyebilmek için planlanan stratejik iletişimler yer almaktadır. Herhangi bir kampanya da olduğu gibi çeşitli araç veya semboller kullanılarak insanların zihin dünyasına ulaşmayı hedeflemektedir. Rasyonel stratejilerle -ülke imajına olumlu bir hava kazandırmak için- bazı olayların ve iletişimlerin planlanması bu boyutun öncelikli hedefi olarak kabul edilmektedir. Bir takım çıkarlar için önemli kişilerle -burslar, seminerler, staj, değişim programları ve medya kanalları üzerinden- kurulan uzun vadeli ilişkilerin geliştirilmesi kamu diplomasisinin üçüncü boyutunu oluşturmaktadır.⁴¹ Bu üç boyut, bir ülkenin cazibe merkezi haline gelmesinde, başkaları tarafından arzu edilebilir kılınmasında etkili bir rol üstlenmektedir. Bunun yanında Nye, uluslararası ortak değerlere hizmet etmeyen ve alçakgönüllülükten uzak bir şekilde politikalarını yürüten ülkelerin yumuşak güç üretmeyeceğine dikkat çekmektedir. Ayrıca diplomasi ve politikaların birbirleriyle örtüşmesini zaruri görmektedir.⁴²

2.1. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü

“Türkiye’nin söyleyecek bir sözü, paylaşacak bir hikayesi var”⁴³ sözünü benimseyen Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü (KDK), 30 Ocak 2010 tarihli 27478 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2010/3 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile oluşturulmuş ve Türkiye’deki kamu diplomasisi faaliyetleri kurumsallaştırılmıştır.⁴⁴ Söz konusu genelgede dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, kamu diplomasisine ilişkin şu ifadelerde bulunmaktadır:

“Günümüzde, küreselleşmenin bir sonucu olarak uluslararası ilişkiler daha karmaşık bir hale gelmiş, devletler arasındaki resmi diplomasi yanında, uluslararası toplumu etkilemenin ve yönlendirmenin bir aracı olarak "Kamu Diplomasisi" ayrı bir önem kazanmıştır. Uluslararası platformlarda, Ülkemizin uzun süredir maruz kaldığı itham ve sorunlar karşısında haklılığımızı kanıtlamaya yönelik çalışmaların başarıya ulaşabilmesi için, kamu diplomasisi yöntem ve araçlarıyla uluslararası toplumun doğru yönde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Kamu diplomasisi yöntemleriyle Ülkemizin uluslararası kamuoyu nezdinde saygınlığının artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilerek, ülkemizin dış tanıtım faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin görevler, ilgili mevzuatla çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarına verilmiştir. Ancak, ülkesel ve bölgesel sorunların kolayca küresel bir boyut kazandığı günümüzde, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, uluslararası alanda ortaya çıkan fırsatlar ve tehditler, kamu diplomasisi konusunda görevli kurumlar arasında daha etkin bir koordinasyonu, yakın işbirliğini ve hızlı karar alma süreçlerini zorunlu hale getirmiştir. Bu itibarla, kamu diplomasisi alanında yürütülecek çalışmalar ile stratejik iletişim ve tanıtım faaliyetleri konusunda kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak amacıyla, bir Başbakan Başmüşavirinin uhdesinde Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğüne oluşturulması uygun görülmüştür.”⁴⁵

³⁹ Gaye Aslı Sancar, “Kamu Diplomasisinde Medyanın Önemi: Anadolu Ajansı Örneği”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül 2015, s. 443.

⁴⁰ Yıldırım, s.30.

⁴¹ Joseph Nye, **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, s. 108-109.

⁴² Joseph Nye, **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, s. 110.

⁴³ Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/>, (23 Kasım 2016).

⁴⁴ Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kurulus/7>, (23 Kasım 2016).

⁴⁵ Resmi Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm>, (23 Kasım 2016).

Kamu diplomasisi uygulamalarının yürütülmesi amacıyla Türk dış politikasını kurumsal anlamda temsil eden KDK, hem ulusal hem de uluslararası alanda tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır.⁴⁶ Ayrıca sorunlar karşısında kamu diplomasisi yöntem ve araçları kullanılarak çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Genelgede de ifade edildiği gibi kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında koordinasyonun sağlanması KDK'nın temel görevi olarak kabul edilmektedir.⁴⁷ Sekretarya hizmetlerinin Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen KDK'ya tüm kamu kurum ve kuruluşları yardımcı olmaktadır.⁴⁸

KDK, kamu diplomasisini çok yönlü, stratejik bir iletişim aracı olarak görmektedir. Buna bağlı olarak iki yönlü iletişim dilini temele alan kamu diplomasisi, “kamuoyunun anlaşılması, bilgilendirilmesi ve etkilenmesi faaliyetlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır.”⁴⁹ KDK'nın amacı, “nesnel verilere ve gerçeklere dayalı stratejik bir iletişim dili inşa etmek ve farklı kesimlerin hizmetine sunmaktır.”⁵⁰

KDK'nın misyonunda, Türkiye'nin uluslararası kamuoyunda doğru tanınması için uzun vadeli, profesyonelce hazırlanmış stratejik planlamalara ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin tanıtımında, diplomasi, dış yardımlar, bilim ve teknoloji, ekonomi, yükseköğretim, turizm, kültür, sanat ve medya gibi uluslararası alanda farklı kesimlerin dikkatini çekebilecek kamu diplomasisi faaliyetlerinin etkili olabileceği ifade edilmektedir.⁵¹

KDK'nın vizyonunda ise, Türkiye'nin izlediği politikaların meşruiyetinin ve etkinliğinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye'nin kamu diplomasisi alanlarında etkili bir şekilde yükselişe geçmesi, ulusal çıkarlarının, bölgesel etkinliğinin ve küresel görevlerinin göz ardı edilemez unsuru olarak görülmektedir. Koordinatörlük, Türkiye'nin uluslararası alanda artan etkisinden hareketle, Türkiye'nin yeni hikâyesini, başkalarına etkili bir şekilde anlatmayı amaçlamaktadır.⁵²

2.1.1. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğünün Faaliyetleri

KDK, kamu diplomasisi faaliyetlerini iki ana çerçeve üzerinden ele almaktadır. Birinci olarak ‘devletten-halka’ olan iletişim faaliyetlerinde, devletin geliştirdiği politika alternatiflerinin resmi organlar vasıtasıyla uluslararası kamuoyuna etkili bir şekilde anlatılmasıdır.⁵³ İkinci olarak ‘halktan-halka’ olan iletişim faaliyetlerinde ise, “STK, araştırma merkezleri, kamuoyu araştırma şirketleri, basın, kanaat önderleri, üniversiteler, mübadele programları, dernek ve vakıflar gibi devlet dışı sivil araçlar kullanılmaktadır.”⁵⁴ Koordinatörlük, geleneksel kamu diplomasi anlayışının aksine faaliyet alanlarının yelpazesini genişleterek daha kapsamlı çalışmalar içerisinde bulunmaktadır. Koordinatörlük faaliyet alanları, üniversite programları, siyasal iletişim faaliyetleri ve medya tanıtım çalışmaları olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Üniversite Faaliyetleri

KDK'nın amaç ve hedeflerine göre belirlenen faaliyet programlarında üniversiteler önemli bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda Koordinatörlük tarafından farklı üniversitelerde, üniversite öğrencilerinin, akademisyenlerin, uzmanların ve dış politikamızın rotasının belirlenmesinde etkili olan kurum ve karar alıcıların bir araya getirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilen toplantı ve panellerde Türk dış politikası ve kamu diplomasisi konuları ele alınıp irdelenmektedir. Buradan hareketle toplantı ve panellere katılım gösterenlerin bilgilendirilmesi ve görüşlerinin alınması amaçlanmaktadır. Türk dış politikasına yönelik artan ilginin çeşitlenmesi, dış politika hususlarının

⁴⁶ Necati Anaz ve M. Cüneyt Özşahin, “Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü: Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Rolü ve İşlevi”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül 2015, s. 506.

⁴⁷ Muharrem Ekşi, **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara: Siyasal Kitapevi, Temmuz 2014, s. 185.

⁴⁸ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kdk-genelgesi/5>, (28 Kasım 2016).

⁴⁹ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/sag/kamu-diplomasisine-bakis/21>, (28 Kasım 2016).

⁵⁰ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/sag/kamu-diplomasisine-bakis/21>, (28 Kasım 2016).

⁵¹ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/vizyon-misyon/8>, (29 Kasım 2016).

⁵² Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/vizyon-misyon/8>, (29 Kasım 2016).

⁵³ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/sag/kamu-diplomasisine-bakis/21>, (29 Kasım 2016).

⁵⁴ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/sag/kamu-diplomasisine-bakis/21>, (29 Kasım 2016).

derinlemesine irdelendiğini göstermektedir. Buna bağlı olarak dış politika üzerine çalışan akademisyenler ve uzmanlar, organize edilen çalıştaylarda bir araya getirilmektedirler. Ayrıca Koordinatörlük tarafından, belli bir kapasiteye sahip ve bu kapasiteyi artırabilecek 18-30 yaş arası yabancı öğrencilere yönelik, gençlik programları kapsamında, çeşitli organizasyonlar düzenlenmektedir. Bu organizasyonlara, siyasi çalışmalara yönelen katılımcıların yanı sıra farklı alanlara eğilimi olan konuklar çağrılmaktadır.⁵⁵

Tablo 2: Üniversite Programları

1. ÜNİVERSİTE PROGRAMLARI	
Kamu Diplomasisi Panelleri	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gaziantep Paneli ➤ Kayseri Paneli ➤ Kırıkkale Paneli ➤ Çankırı Paneli ➤ Bursa Paneli ➤ Kahramanmaraş Paneli ➤ Bursa Uludağ Üniversitesi
Dış Politika Tanıtım Programları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Kahramanmaraş Üniversitesi ➤ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi ➤ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi ➤ Giresun Üniversitesi ➤ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ➤ Van 100. Yıl Üniversitesi ➤ İstanbul Şehir Üniversitesi ➤ İstanbul Aydın Üniversitesi ➤ Tunceli Üniversitesi ➤ İnönü Üniversitesi ➤ Mustafa Sıtkı Koçman Üniversitesi ➤ Marmara Üniversitesi ➤ Bingöl Üniversitesi ➤ Marmara Üniversitesi-II
Dış Politika Çalıştayları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Konya Çalıştayı ➤ Mardin Çalıştayı
Gençlik Programları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Tunuslu Gençler ➤ Libyalı Gençler ➤ Mısırlı Gençler ➤ Filistinli Gençler ➤ Yemenli Gençler ➤ Batı Afrikalı Gençler ➤ Uluslararası Yaz Okulu Programı ➤ Balkanlı Gençler ➤ Amerikalı Gençler ➤ Uluslararası Yaz Okulu Programı-II ➤ Polonyalı Gençler ➤ Pakistanlı Gençler ➤ Nijeryalı Gençler

Kaynak: Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kamu-diplomasisi-panelleri/24>, (29 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/dis-politika-tanitim-programlari/43>, (29 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/dis-politika-calistaylari/25>, (29

⁵⁵ Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kamu-diplomasisi-panelleri/24>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/dis-politika-tanitim-programlari/43>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/dis-politika-calistaylari/25>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/genclik-programlari/45>, (30 Kasım 2016).

Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/genclik-programlari/45>, (29 Kasım 2016). linklerinden derlenmiştir.

Siyasal İletişim Faaliyetleri

KDK tarafından gerçekleştirilen siyasal etkileşim faaliyetlerinde özellikle yurtdışına yönelik planlamalar yapılmaktadır. Yurtdışında ve yurtiçinde bulunan araştırmacılar ve uzmanlar, çeşitli siyasi ve düşünce kuruluşları çatısı altında düzenlenen toplantı ve panellerde ülkeler arasındaki ilişkiler üzerine istişareler gerçekleştirmektedir. Yapılan bu toplantılarda farklı kesimlerin düşünceleri ile birlikte ilişkilerin daha da geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Akil insanlar konferanslarında ise uluslararası gündemi meşgul eden sorunların, bölgesel ve küresel anlamda gelişen olayların uzmanlar tarafından değerlendirildiği gözlemlenmektedir. Bu organizasyonlarda Türk uzmanlar, masaya yatırılan konulara ilişkin Türkiye'nin görüşlerini diğer yabancı uzmanlara aktarmaktadır. Avrupa toplantıları ise, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olabileceği sürecinde, "Avrupa nedir, Avrupalı kimliği nedir ve Avrupa'nın 21. yüzyıl vizyonu nedir?" gibi sorulara cevapların arandığı bir platform niteliği taşımaktadır. Yine siyasal iletişim faaliyetlerinde koordinatörlük tarafından, akademisyenlerin, uzmanların ve gazetecilerin katıldığı çeşitli paneller düzenlenmektedir.⁵⁶

Tablo 3: Siyasal İletişim Faaliyetleri

2. SİYASAL İLETİŞİM FAALİYETLERİ	
Ülke Toplantıları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ İngiltere Programı ➤ Yunanistan Programı ➤ Japonya Programı ➤ Ürdün Programı ➤ Amerika Programı ➤ Amerika Programı-II ➤ Mısır Programı ➤ Ürdün Programı-II ➤ Mısır Programı-II ➤ Mısır Programı-III ➤ Malezya Programı ➤ Bosna-Hersek Programı ➤ İngiltere Programı-II ➤ Fransa Programı ➤ Yemen Programı ➤ Almanya Programı ➤ Kuveyt Programı ➤ Fransa Programı-II ➤ Mısır Programı-IV ➤ Moritanya Programı ➤ Tunus Programı ➤ Fas Programı ➤ Nijer Programı ➤ İngiltere Programı-III ➤ Sudan Programı ➤ Almanya Programı-II ➤ Belçika Programı ➤ Ürdün Programı-III ➤ Amerika Programı-III
Akil İnsanlar Konferansları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Seyyid Hüseyin Nasr&Harvey Cox ➤ George Friedman ➤ Şevket Aziz

⁵⁶ Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/ulke-toplantilari/47>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/akil-insanlar-konferanslari/10>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/avrupa-toplantilari/27>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/paneller/50>, (30 Kasım 2016).

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Roger Cohen ➤ Hans Blix ➤ Jeremy Greenstock ➤ David Burrell ➤ Fehmi Hüveydi ➤ Martti Ahtisaari ➤ Seyyid Hüseyin Nasr ➤ Jack Straw&Joschka Fischer ➤ Arap Baharı Çalıştay ➤ GünterVerheugen ➤ Abdülbari Atvan ➤ FawazGerges ➤ WadahKhanfar ➤ ToddLewis ➤ WadahKhanfar ➤ Tevekkül Karman ➤ Ali Mazrui
Avrupa Toplantıları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gil Anidjar ➤ Susan-Buck Morss ➤ Ian Almond ➤ Nilüfer Göle ➤ Abdulvahab El-Efendi ➤ Maha Azzam ➤ Emre Gönen ➤ Beril Dedeoğlu
Paneller	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Waleed Hazbun ➤ Türkiye- Afrika İlişkileri: Ortak Kader, Ortak Gelecek ➤ Bosna-Hersek ve Suriye Örneklerinde Uluslararası Toplumun Duruşunu Anlamak ➤ Uluslararası Asya Sempozyumu ➤ 7. APİSA Kongresi
Uluslararası Zirveler	<ul style="list-style-type: none"> ➤ İKF 2012 - “Adalet” Temasıyla Toplandı ➤ İKF 2012 - Başbakanımızın Konuşması ➤ İKF - Öne Çıkanlar ➤ İKF 2013 - “Mısır” Özel Gündemi ➤ Uluslararası Yatırım Zirvesi - 2014

Kaynak: Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/ulke-toplantilari/47>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/akil-insanlar-konferanslari/10>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/avrupa-toplantilari/27>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/paneller/50>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/uluslararasi-zirveler/30>, (30 Kasım 2016). linklerinden derlenmiştir.

Medya Tanıtım Çalışmaları

KDK'nın diğer bir faaliyet alanı ise medya tanıtım çalışmalarıdır. Bu faaliyet alanında, gazeteci heyetleri programı ile yabancı basın mensupları ülkemizde misafir edilerek, onlara yönelik Türkiye hakkında doğrudan bilgilendirme yapılmaktadır. Türkiye gündemi ile ilgili yabancı basın bilgilendirme çalışmalarının ilk ağızdan sunulması koordinatörlük açısından oldukça önemli kabul edilmektedir. Ayrıca uluslararası basın bilgilendirme faaliyetlerinde ise Türkiye’de bulunan önemli basın mensupları ile Türkiye’yi temsil eden karar alıcılar arasında toplantılar organize edilmektedir. Bu toplantılarda Türkiye’nin izlediği politikalar ve gündemi meşgul eden önemli konular anlatılmakta ve bu konulara ilişkin sorulara cevap verilmektedir. Yine koordinatörlük, kültür ve tanıtım faaliyetleri ile çeşitli sergiler, belgeseller ve konserler organize ederek uluslararası toplumun dikkatini çekmeye çalışmaktadır.⁵⁷

⁵⁷ Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/gazeteci-heyetleri-programi/16>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/uluslararasi-basini-bilgilendirme/17>, (30

Tablo 4: Medya-Tanıtım Çalışmaları

3. Medya-Tanıtım Çalışmaları	
Gazeteci Heyetleri Programı	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Suriyeli Gazeteci Heyeti ➤ İranlı Gazeteci Heyeti ➤ Lübnanlı Gazeteci Heyeti ➤ İspanyol Gazeteci Heyeti ➤ Amerikalı Gazeteci Heyeti ➤ Türkmen ve Arap Gazeteci Heyeti ➤ Afrikalı Gazeteci Heyeti ➤ Çinli Gazeteci Heyeti ➤ Faslı Gazeteci Heyeti ➤ Polonyalı Gazeteci Heyeti ➤ Ürdünlü Gazeteci Heyeti ➤ IKBY’li Gazeteci Heyeti ➤ Rusya Federasyonu Gazeteci Heyeti ➤ Türk Dünyası Gazeteci Heyeti ➤ Hindistanlı Gazeteci Heyeti ➤ Ugandalı Gazeteci Heyeti ➤ Kuveytli Gazeteci Heyeti ➤ Gürcistanlı Gazeteci Heyeti ➤ Arjantinli Gazeteci Heyeti ➤ IKBY’li Gazeteci Heyeti-II ➤ Libyalı Gazeteci Heyeti ➤ Bahreynli Gazeteci Heyeti ➤ Latin Amerika Gazeteci Heyeti ➤ Hırvat Gazeteci Heyeti ➤ Macar Gazeteci Heyeti ➤ Ortadoğu ve Kuzey Afrikalı Gazeteci Heyeti ➤ Çinli Gazeteci Heyeti-II
Uluslararası Basını Bilgilendirme	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ali Babacan-14.04.2010 ➤ Bülent Arınç-07.05.2010 ➤ Sadullah Ergin-28.07.2010 ➤ Ömer Çelik-15.09.2010 ➤ Taner Yıldız-14.10.2010 ➤ Egemen Bağış-09.11.2010 ➤ Faruk Çelik-14.01.2011 ➤ Bülent Arınç-15.03.2011 ➤ Ali Babacan-02.06.2011 ➤ Nabi Avcı-16.06.2011 ➤ İbrahim Kalın-01.02.2014 ➤ Lütfi Elvan-07.02.2014 ➤ Sefer Turan-12.02.2014 ➤ Bekir Bozdağ-27.02.2014
Kültür ve Tanıtım Faaliyetleri	<ul style="list-style-type: none"> ➤ I-List Turkey Programı ➤ Kardeş Eli Belgeseli ➤ Türkiye’nin Dostları Belgeseli ➤ Suriye Halkına destek Konseri ➤ Somali Belgeseli ➤ Nizam Camii Belgeseli ➤ Doğuyorum Korosu Belgeseli ➤ Güvenli Liman Türkiye Sergisi

Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kultur-ve-tanitim-faaliyetleri/55>, (30 Kasım 2016).

Kaynak: Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/gazeteci-heyetleri-programi/16>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/uluslararası-basını-bilgilendirme/17>, (30 Kasım 2016). Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kultur-ve-tanitim-faaliyetleri/55>, (30 Kasım 2016) linklerinden derlenmiştir.

SONUÇ

Nye'nin analitik bir kavram olarak ele aldığı yumuşak güç, günümüzde birçok ülkenin politika aracı haline gelmiştir. İzlediği politikaların başkaları tarafından meşru görülmesini isteyen ülkeler, yumuşak güç ile bu gayesini gerçekleştirme çabası içerisindedir. Ancak yumuşak güç ile yürütülen politikalarda beklenen sonuç kısa vadede gerçekleşmemektedir. Yani yumuşak güç eksenli politikalar izleyen bir ülkenin amaçlarına ulaşabilmesi zaman almaktadır. Yumuşak güç politikasının uygulandığı süreçte bir takım engellerle karşılaşılması olasılık dahilindedir. Bu nedenle bir ülkenin yumuşak güç politikasını değerlendirirken öncelikli olarak bu hususu gözden kaçırmamak gerekir.

Son yıllarda söylemde ve uygulamada Türk dış politikası içerisinde yer alan yumuşak güç kavramı, Türkiye'nin uzun vadeli planlarını gerçekleştirebilmesi hususunda önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Yürütülen bu politikalarda kamu diplomasisi yöntemlerine de başvurulmaktadır. Bu yöntem ile ülkemizin uluslararası platformda saygınlığının artırılması amaçlanmaktadır. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nü, kamu diplomasisi faaliyetlerini yürüten bir kurum olarak değerlendirmek mümkündür. Türkiye'nin son yıllarda yürüttüğü politikalarının bir sonucu olan koordinatörlük, üniversite programları, siyasal etkileşim faaliyetleri ve medya tanıtım çalışmaları kapsamında birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Ancak son dönemde bu faaliyetlerde -koordinatörlüğün internet sitesi incelendiğinde- duraklama yaşandığı gözlemlenmektedir. Yine kurumlar arasındaki koordinasyonu sağlamakla görevli olan koordinatörlüğün bu işlevi planlandığı çerçevede yürütemediği görülmektedir. Fakat koordinatörlüğün kuruluşundan günümüze kadar geçen süresine bakıldığında, kısa vadede önemli çalışmalar gerçekleştirdiği görülmektedir.

Bu çalışmada koordinatörlüğün temel amaçları ve faaliyetleri betimsel bir çerçevede sunulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda bakıldığında koordinatörlüğün amaçları doğrultusunda istenilen seviyeye ulaşamadığı dikkat çekmektedir. Ancak koordinatörlük, misyonundaki ve vizyonundaki ilkelerine bağlı kalarak Türkiye'nin yumuşak gücünü ulusal ve uluslararası platformda daha aktif ve daha organize bir şekilde yürütürse beklenen seviyeye ulaşabilir.⁵⁸ Tabii ki bu da uzun bir zaman diliminde gerçekleşebilecek bir husustur.

⁵⁸ Aydemir, s.337-338.

KAYNAKÇA

- Anaz, Necati ve M. Cüneyt Özşahin (2015), “Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü: Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisinin Rolü ve İşlevi”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül, s.499-518.
- Aydemir, Emrah (2016), **Dış Politikada Yumuşak Güç ve Medya**, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, Birinci Basım.
- Cull, Nicholas J. (2008), “Public Diplomacy before Gullion: The Evolution of a Phrase”, Nancy Snovy and Philip M. Taylor (ed.), **Routledge Handbook of Public Diplomacy**, Taylor & Francis e-Library, s.19-23.
- Davutoğlu, Ahmet (2008), “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007” **Insight Turkey**, Vol. 10, No. 1, p.77-96.
- Davutoğlu, Ahmet (2001), **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları.
- Eken, Mehmet Evren (2015), “Jeopolitik Derinlik, Akılcı Güç ve Popüler Kültür: Stratejik Bir Konsept Olarak Gündelik Hayatın Önemi”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül, s.17-44.
- Ekşi, Muharrem (2014), **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Erdağ, Ramazan (2015), “Türkiye’nin Kalkınma Yardımları ve TİKA”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül, s.241-262.
- Erzen, Meltem Ünal (2014), **Kamu Diplomasisi**, İstanbul: Derin Yayınları.
- Kalın, İbrahim (ed.) (2011) , **2000’li Yıllar: Türkiye’de Dış Politika**, İstanbul: Meydan Yayıncılık, Ağustos.
- Kalın, İbrahim (2011), “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, **Perceptions Journal of International Affairs**, Vol. XVI, No. 3, Autumn, p.5-23.
- Keyman, E. Fuat (2010), “Globalization, Modernity and Democracy-Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond” **PERCEPTIONS**, Vol. XV, No. 3-4, Autumn – Winter, p.1-20.
- Nye, Joseph (2010), “Responding to My Critics And Concluding Thoughts”, Inderjeet Parmar and Michael Cox (ed.), **Soft Power and US Foreign Policy Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives**, New York: Routledge, p.215-226.
- Nye, Joseph (2003), **Amerikan gücünün Paradoksu**, Gürol Koca (çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Nye, Joseph (2005), **Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu**, Rayhan İnan Aydın (çev.), Ankara: Elips Kitap, 1. Baskı.
- Oran, Baskın (2013), “Dönemin Dış Politikası”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt III: 2001-2012, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s.70-248.
- Özdemir, Haluk, (2008), “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-3, s.113-144.
- Sabuncu, Hüseyin Bahacan (2013), “Türkiye’nin Afrika Kıtasında Yumuşak Güç Olma Potansiyeli”, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ufuk Üniversitesi SBE).
- Sancar, Gaye Aslı (2015), “Kamu Diplomasisinde Medyanın Önemi: Anadolu Ajansı Örneği”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül, s.439-464.

Telci, İsmail Numan (2015), “Yumuşak Güç ve Düşünce Kuruluşları: Türkiye Örneği”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi**, Ankara: Nobel, 1. Basım, Eylül, s.519-550.

Yegin, Abdullah (2015), “İran’ın Yumuşak Gücü”, **Seta Analiz**, Sayı: 118, Şubat.

Yeşiltaş, Murat ve Ali Balcı (2011), “Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, **Bilgi Dergisi**, Sayı: 23, Kış, s.9-34.

Yıldırım, Gonca (2015), “**Kültürel Diplomasi Ekseninde” Uluslararası Halkla İlişkiler Perspektifinden Kamu Diplomasisi**, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1. Baskı.

Yıldırım, Sevilay (2014), “Rusya’nın Avrasya Politikasında Yumuşak Güç: İmkânlar ve Sınırlar”, (**Uzmanlık Tezi**, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı).

İnternet Yayınları

“Ak Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya”, **Ak Parti**, 30 Eylül 2012, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>, (4 Nisan 2017).

Akçadağ, Emine, “Dünya’da ve Türkiye’de Kamu Diplomasisi”, <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/emineakcadag.pdf>, (14 Ekim 2016).

Kalın, İbrahim, “Türkiye Artık Ölçek Küçülmez”, **Yeni Şafak**, 22 Ocak 2013, <http://www.yenisafak.com/hayat/turkiye-artik-olcek-kucultemez-460184>, (6 Nisan 2017).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/>, (23 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kurulus/7>, (23 Kasım 2016).

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kdk-genelgesi/5>, (28 Kasım 2016).

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/sag/kamu-diplomasisine-bakis/21>, (28 Kasım 2016).

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/vizyon-misyon/8>, (29 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kamu-diplomasisi-panelleri/24>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/dis-politika-tanitim-programlari/43>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/dis-politika-calistaylari/25>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/genclik-programlari/45>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/ulke-toplantilari/47>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/akil-insanlar-konferanslari/10>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/avrupa-toplantilari/27>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/paneller/50>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/uluslararası-zirveler/30>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/gazeteci-heyetleri-programi/16>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/uluslararası-basini-bilgilendirme/17>, (30 Kasım 2016).

Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kultur-ve-tanitim-faaliyetleri/55>, (30 Kasım 2016).

Resmî Gazete, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm>, (23 Kasım 2016).

BİR “İNSAN HAKKI” OLARAK “ÇEVRE HAKKI” VE TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ ENVIRONMENTAL RIGHTS AS HUMAN RIGHTS AND ITS PLACE IN TURKISH LAW

Hakan Olgun

Yrd. Doç., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü olgunh@hotmail.com

Volkan Işık

Savcı, volkan8519@hotmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

*Geliş Nisan 2017
Kabul 11 Nisan 2017*

Anahtar Kelimeler

*Çevre
Çevre Hakkı
Dayanışma Hakları
Türk Hukuku*

Çevre sorunlarının 20. yüzyılın ortalarından itibaren, başta gelişmiş batılı ülkeler olmak üzere, dünyanın pek çok yerinde insan hayatını etkilemeye başlaması, bu sorunları dünyanın en önde gelen gündem maddelerinden biri hâline getirmiştir. Pek çok düşünürün 1960’lı yıllardan itibaren konu ile ilgili kaleme aldıkları eserler, düzenlenen uluslararası konferanslar ve nihayet hazırlanan uzman raporları, konunun gündem oluşturmasında son derece etkili olmuştur. Dünya kamuoyunda çevre sorunlarına ilişkin bu tarz bir kaygının gelişmesinin en önemli sonucu ise, çevreyi korumanın en elverişli yollarından birinin, onu, hukukun bir öznesi hâline getirmek olduğu, diğer bir ifadeyle uluslararası ve ulusal düzeylerde bir çevre hukuku disiplininin inşa edilmesi gerektiği sonucuna varılmış olmasıdır. Böylesi bir hukukî perspektifin en önemli unsurlarından biri ise, hiç kuşku yok ki, ‘çevre hakkı’ kavramıdır. Bu bağlamda çalışma, ‘çevre hakkı’ kavramı üzerinde literatürde yer alan tartışmalara yer vermekte, kavramın ‘insan hakları’ arasındaki yerini tespit etmekte, tarihi gelişimi ve öğeleri üzerinde durmakta ve nihayet ‘çevre hakkı’nın Türk hukukundaki yerini tayin etmektedir.

© 2017 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

*Received 5 April 2017
Accepted 11 April 2017*

Keywords

*Environment
Right to Environment
Solidarity Rights
Turkish Law*

Environmental problems have become one of the most important agenda items around the world since 1950’s. The books written by many intellectuals, the international conferences and the expert reports on the issue since 1960’s were very effective in this process. The most important result of this process is the development of the idea that one of the most sufficient means of protecting the environment is to make the environment a subject of the law. In other words, it is concluded that building an environmental law in international and national contexts is so important for environmental protection and sustainability. In this context, it should also be stressed that one of the key factors of such legal perspective is the concept of ‘right to environment’. So this paper, which deals with such a key concept, ‘right to environment’, includes the debates on the concept in ecological literature, determines the place of this right in general human rights, brings out the historical development and factors of ‘right to environment’ and finally allocates the concept in Turkish law.

© 2017 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Çevre, en genel anlamıyla, "insanı etkileyen ve ondan etkilenen dış şartların tamamı" şeklinde tanımlanabilir (Görmez, 1989: 6). Çevre sorunlarını ise, "insanı da kuşatan doğa sisteminin sağlıklı bir biçimde işlemesine engel olan arıza veya düzensizlik" biçiminde tanımlamak mümkündür (Şahin, 2017: 221). Bu arıza veya düzensizliklerin ortaya çıkışı, hiç şüphe yok ki, büyük ölçüde insan faaliyetlerinin bir neticesidir. İnsan, bir tür olarak ortaya çıkışından bu yana, hayatını idame ettirebilmek amacıyla çevreye türlü yollarla müdahale etmek durumunda kalmıştır. Fakat insanın her türlü müdahalesinin, 'çevre sorunu' olarak nitelendirilebilecek bir neticeye yol açmadığı belirtilmelidir. Eğer öyle olsaydı, çevrenin korunması, insanın antropolojik bir varlık düzeyinde kalmasını gerektirirdi. Bu durum, çevre sorunlarının açıkça tarihsel bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten de Rönesans'la başlayan ve 'modern' sosyo-kültürel yapıları ortaya çıkaran süreçler, insanın doğa tasavvurunu ve doğayla olan ilişkilerini radikal bir dönüşüme uğratmış, süreç içerisinde ortaya çıkan endüstrileşme, nüfus artışı, şehirleşme ve teknolojik gelişme gibi olgular, yaklaşık son iki yüz yıllık bir zaman zarfında çevrenin kayda değer bir biçimde tahrip edilmesine yol açmıştır (Önder, 2003: 15-17).

Çevre sorunlarının insanlığın en önemli gündem maddelerinden biri hâline gelmeye başlaması ise yirminci yüzyılın ikinci yarısına tekabül eder. Londra'da 1952 yılında yaşanan hava kirliliğinin yaklaşık dört bin insanın hayatına ve yüz binden fazla insanın sağlığına mâl olması, çevre sorunlarının, insanın sağlıklı bir hayat sürme hakkını ne ölçüde tehdit edebileceğini açıkça ortaya koymuştur. 1960'lı yıllardan itibaren; *Rachel Carson*'un kaleme aldığı *Sessiz Bahar* (1962) adlı eser, *Roma Kulübü*'nün yayımladığı *Büyümenin Sınırları* (1972) başlıklı rapor veya *Stockholm Konferansı* (1972) gibi uluslararası zirveler ve benzerleri, gerek çevre sorunlarının vahâmetinin anlaşılmasında, gerekse de meselenin dünya kamuoyuna mâl olmasında bir hayli etkili olmuştur. Çevre sorunlarının ulusal sınırları aşan bir nitelik arz ediyor olması, onun, üstesinden gelinebilmesi için uluslararası toplumun ortak çabasını gerektiren küresel bir sorun olarak algılanmasının en başta gelen sebebidir. İnsanlığın yarım yüzyılı aşan bir süreçte yoğun bir biçimde karşı karşıya kaldığı hava kirliliği, ormansızlaşma, çölleşme, iklim değişikliği, kıyıların tahrip edilmesi, bitki ve hayvan türlerinin yok olması, sanayi atıklarının yol açtığı kirlenme vb. meseleler, bir yandan insanlığı tedirgin ederken, diğer yandan da küresel düzeyde çözüm arayışlarına ivme kazandırmıştır.

Dünya kamuoyunda çevreye ve çevre sorunlarına ilişkin bu tarz bir kaygının ortaya çıkmasının ve sorunun çözümüne yönelik arayışların en önemli neticelerinden biri, çevreyi korumanın en etkili yollarından birinin, onu, hukukun bir öznesi hâline getirmek olduğu sonucuna varılmış olmasıdır. Bu gelişmenin tedavüle soktuğu kavramlardan biri ise, hiç şüphe yok ki, literatürde zengin bir tartışma sahası açan 'çevre hakkı' kavramıdır. 'Sağlıklı', 'dengeli' veya 'elverişli' bir çevrenin uluslararası veya ulusal düzeylerde bir 'insan hakkı' olarak kabul edilmesi ve bu hakkın anayasalar ve kanunî düzenlemeler yoluyla teminat altına alınması, çevrenin korunması bakımından önemli bir merhale olarak kabul edilmektedir. Böylece sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının, idarî ve adlî makamlar önünde anayasal bir 'insan hakkı' olarak talep edilebilmesi, çevrenin tahrip olmasına yol açan eylemlerin 'insan hakkı' ihlâli olarak değerlendirilebilmesi ve bu bakımdan birtakım müeyyidelere tâbi kılınması mümkün hâle gelmiştir.

Bu bağlamda, literatür taramasına dayanan bu çalışmanın temel amacı, 'çevre hakkı'nın 'insan hakları' arasındaki yerini tespit etmek, 'çevre hakkı' kavramı üzerine literatürde yer alan tartışmalara yer vermek, kavramın tarihi gelişimi ve öğeleri üzerinde durmak ve nihayet 'çevre hakkı'nın Türk hukukundaki yerini belirlemektir.

1. Dayanışma Hakkı Olarak Çevre Hakkı

Hak; kişinin herhangi bir şeyi yapmaya veya herhangi bir şeye sahip olmaya ve ondan istifade etmeye ilişkin yetkisine temel teşkil eden bir kavramdır. Bu hâliyle hak, hak sahibi ile ödevli arasındaki ilişkiyi tayin etme işlevine sahiptir. Bu işlev, hak sahibi olmanın kişiye sağladığı, haktan kaynaklanan talebinde ısrar etme yetkisiyle gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle, bir hakkın hakiki değeri; hakkın konusundan istifadenin risk altında olması durumunda, kişiye hak talebinde bulunma yetkisini vermesinde saklıdır. Böylece, herhangi bir hakkın kullanılmasıyla, onun talep edilerek harekete geçirilmesi sağlanmakta, bu ise, ödevlinin hakka riayet etme yükümlülüğünü ortaya çıkarmaktadır. Şu hâlde, hak sahibinin haktan

istifadesi, bu hakka riayet edilmesi durumunda mümkün olmaktadır. Kişi, herhangi bir şeyi hak olarak talep edemedikçe, ancak bir faydadan istifade edebilir; bir hakka sahip olamaz (Donnelly, 1995: 19-21).

‘İnsan hakları’ kavramı ise, kişinin yalnızca insan olması hasebiyle sahip olduğu hakları ifade eder (Donnelly, 1995: 19). Tabii hak doktrinine göre, kişi bazı haklara doğuştan sahiptir. Dolayısıyla devlet, kendisinden önce de var olan, yani kendisinin vermediği bu haklara müdahalede bulunamaz. Buna mukâbil, pozitivist hak anlayışına göre, hukuk tarafından tanınmayan ve korunmayan temel bir hakkın kişiye sağlayabileceği herhangi bir teminat söz konusu değildir. Böyle bir hakkın kişiye bazı teminatlar sağlayabilmesi için, hukuk kurallarınca tanınması ve müeyyideye bağlanması gerekir (Gözler, 2006: 148). Dolayısıyla “insan hakları mücadelesinin nihaî amacının, bu haklara hukukî bir geçerlilik kazandırılması” (Donnelly, 1995: 25) olduğu söylenebilir.

İnsan hakları arasında, bu hakların tarihî evrimi baz alınarak yapılacak bir tasnif, çevre hakkının yerini belirlemek açısından önemlidir. Buna göre, insan haklarını üç farklı kuşağa ayırarak ele almak mümkündür. *Birinci kuşak haklar*, Fransız Devrimi’nin yansıttığı ferdi temele dayanan geleneksel hakları kapsar (Kaboğlu, 1988-1989: 113). Tarihî süreçte diğerlerinden daha önce ortaya çıkan bu haklar; kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı ve düşünce hürriyeti gibi kişi haklarını ve seçme-seçilme ve siyasî faaliyette bulunma gibi siyasî hakları ihtiva eder (Akt. Gözler, 2006: 150). *İkinci kuşak haklar*, 20. yüzyıl boyunca belirli sosyal sınıfların mücadeleleri neticesinde kabul edilen sosyal haklardır (Kaboğlu, 1988-1989: 113-114). Bunlar; çalışma, dinlenme, emeklilik, sağlık hakkı gibi hakları ifade eder (Akt. Gözler, 2006: 150). *Dayanışma hakları* veya *kolektif haklar* olarak da anılan *üçüncü kuşak haklar* ise; *çevre hakkı*, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkını ihtiva eden yeni bir haklar kategorisidir. Bu haklar, II. Dünya Savaşı’ndan sonra, bilhassa sömürgecilikten kurtulan Üçüncü Dünya ülkelerinin baskısı ile gündeme gelen haklardır. Dolayısıyla, dayanışma hakları arasında yer alan çevre hakkının geçmişinin çok eskilere gitmediğini, bunun 20. yüzyılın son çeyreği itibarıyla öne çıkan (Abdulahkimoğulları vd., 2011: 65) yeni bir hak olduğunu ifade etmek mümkündür.

İnsan haklarına ilişkin yukarıdaki tasnif, her ne kadar hakların tarihî evrim süreci baz alınarak yapıyorsa da, her bir kuşakta yer alan hak ve hürriyetleri belirleyen başka kıstasların da varlığından bahsetmek mümkündür. Sözgelimi, kişi hürriyetleri ve siyasî haklar, devlete ve topluma karşı ileri sürülebilir ve başkalarını müdahaleden meneder. Sosyal haklar ise, aksine, prensip olarak devletin etkin müdahalesini gerekli kılar (Kaboğlu, 1988-1989: 113-114). Zira fertlere devletten olumlu bir davranış, bir hizmet veya yardım talep etme imkânını tanıır (Kapani, 1993: 6). Buna mukâbil dayanışma hakları; fertler, devletler, kamusal veya özel topluluklar gibi, sosyal hayata katılanların tamamının, gayretlerini birleştirmeleriyle gerçekleştirilebilecek haklardır (Kaboğlu, 1988-1989: 113-114). Görüldüğü üzere, çevre hakkını da ihtiva eden ve ‘dayanışma hakları’ olarak da anılan bu yeni kuşak hakların en belirgin niteliği, bu hakları ilgilendiren meselelerin, fertlerin veya ülkelerin tek başına üstesinden gelemeyeceği sorunlar olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bu yeni kuşak hakların gerçekleştirilmesi, insanlığın dayanışma içinde ortak hareket etmesini gerekli kılmaktadır (Güneş, 2012: 110).

İnsan haklarının evrimine ilişkin tasnif, bu hakların tarihî gelişim çizgileri arasındaki farkları ortaya koyar. Gerçekten de her bir kuşak hak, birbirinden farklı zamanlarda ortaya çıkmış ve gelişimini sürdürerek günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat bu durum, söz konusu hakların yekdiğerinden kesin çizgilerle ayrılabilmesi veya bu haklar arasında herhangi bir ilişki olmadığı anlamına gelmez. Aksine, haklar muhtelif yönleriyle birbirini tamamlayarak bir bütün teşkil ederler; buna hakların monizmi denir. Bu çerçeveden bakıldığında, ayrı kuşaklarda yer alan kişi haklarının, sosyal hakların veya dayanışma haklarının tek başlarına bir anlam ifade etmesi mümkün değildir (Kapani, 1993: 7). Sözgelimi, sosyal bir hak olan ‘konut hakkı’ndan istifade edemeyen evsiz bir kimse için konut dokunulmazlığı hakkının mânâsı yoktur. Benzer biçimde, üçüncü kuşak haklardan olan çevre hakkının ihlâl edilmesi yoluyla kişinin sağlıksız bir çevrede yaşamaya mahkûm edilmesi, insanın en temel hakkı olan yaşam hakkını dahi tehlikeye atabilir. Dolayısıyla insan hakları birbiriyle ilişkilidir ve çevre hakkı da, pek çok yazar tarafından, yaşam hakkı ve sağlık hakkı gibi mevcut diğer hakların gerçekleştirilmesinin bir ön şartı olarak kabul görmektedir.

2. Çevre Hakkının Meşrûluğu Sorunu

Sağlıklı bir çevre hakkının bağımsız bir insan hakkı olarak kabul görüp görmemesi meselesi, literatürde derin bir tartışma konusu olagelmıştır. Gerçekten de liberal fikriyata sahip olanlar başta olmak üzere,

bazı yazarlar, çevre hakkının bağımsız bir hak olarak kabul edilmesine karşı durmuşlar, diğer bazıları ise, çevre hakkının insan hakları kataloğuna ilave edilmesinin önündeki kimi engellere dikkat çekmişlerdir.

Liberal bir perspektiften bakıldığında çevre hakkına ilişkin ilk sorun, onun 'kolektif' bir hak olmasından kaynaklanır. Bütün uluslararası insan hakları sözleşmeleri, insan haklarının öznesi olarak son kertede bireyi temel alır. Zira; bilinç, tercih yapabilme ve fâil olabilme gibi hususlar sadece birey için söz konusudur; grupların, toplulukların veya milletlerin mecazî anlamda bile bu vasıflara sahip olabilmeleri mümkün değildir. Herhangi bir grubunmuş gibi görünen tercih veya düşünceler, aslında o grubun mensubu bulunan fertlerin tercih veya düşünceleridir (Erdoğan, 1998: 10). Dolayısıyla her ne kadar grupların veya toplulukların birtakım haklarından bahsedilebilirse de, bunları insan hakları bağlamında değerlendirmek mümkün değildir (Coşkun, 2003: 587). Diğer yandan liberaller hakları, devlete ya da başkalarına, negatif bir tutum alma, yani yalnızca karışmama ödevi yükleyen 'negatif haklar' bağlamında ele alırlar. Dolayısıyla kişilerin haklarını kullanmaları, başkalarının da belirli bir biçimde eylemde bulunmasını gerektirmez. Fakat başkalarını, hak sahibinin rızası hilâfına belirli alanlara müdahaleden imtina etmeye mecbur kılar. Mesela kişinin hayat hakkı, başkalarını, o kişiyi hayatta tutmak için ellerinden gelen her şeyi yapma yükümlülüğü altına sokmaz, fakat o kişiyi öldürmeleri imkânını ortadan kaldırır. Oysa çevre hakkı, devlet de dâhil olmak üzere, başkalarının pasif bir biçimde belirli bir durumu kabullenmeleriyle yetinmez; onları harekete geçmeye zorlar (Şahin, 2012: 127-128). Bu ise, imtiyaza ilişkin belirli ihsanların, haklarla mütemâdiyen birbirine karıştırılması anlamına gelmektedir (Hamowy, 2003: 122). Meseleye bu çerçeveden bakıldığında, çevre hakkının meşrulaştırılması mümkün değildir (Şahin, 2012: 127-128).

Bunun haricinde bazı yazarlar çevre hakkının uluslararası hukuk düzeninde bağımsız bir hak olarak kabul görmesinin önündeki engellere vurgu yaparlar. Bu engellerden ilki, çevre hakkı gibi ilave bazı hakların ciddi bir 'insan hakları enflasyonu'na yol açacağına, bunun da mevcut insan haklarının değerini düşüreceğine ilişkin yaygın endişedir. Buna göre, insan hakları hukukunun insanlığın çağdaş meseleleri karşısında esnek bir tavır sergilemesi elbette önemlidir, lakin gerek hakların muhtevası gerekse de süreç bakımından, insan hakları hukuku geleneğinin bütünlüğüne duyulan saygı korunmalıdır. 'Sağlıklı bir çevre' anlamsız bir talep olmamakla birlikte, onu mevcut insan hakları teorisinin desteğinden mahrum bir biçimde bir insan hakkı olarak ilan etmek, insan haklarının tanınması sürecinin bütünselliğine yönelik açık bir tehdit oluşturmaktadır. İkinci olarak her yeni hak, taşıdığı nitelikler itibarıyla mevcut insan hakları hukukuyla insicamlı olmalı, fakat onu tekrar etmemelidir. İnsan hakları hukukunun, insan haklarının korunması ile çevre arasındaki ilişkiyi hâlihazırda tanyor olduğu gerçeği göz önünde tutulduğunda, çevre hakkının bağımsız ve devredilemez bir hak olarak kavramsallaştırılması zordur. Üçüncü engel, çevre hakkının kapsam ve içeriğine ilişkin sorunlardan kaynaklanmaktadır (Lewis, 2012: 44-45). Bu sorunlar, çevre hakkının öğeleri ve konuları üzerindeki kısmî belirsizliklerle ve kimi zaman hukukî koruma sağlamanın oldukça güç, hattâ bazen imkânsız olmasıyla ilişkilidir (Kaboğlu, 1991: 37-38). Sözelimi, çevre sorunlarının potansiyel olarak gelecek nesilleri etkileme ihtimali olmakla birlikte, çevre hakkı, henüz dünyaya gelmemiş insanlar için şimdiki nesle sürekli yükümlülükler getirmektedir. Dahası çevre hakkı, devletin yükümlülüklerine ilişkin teritoryal alanın oldukça genişlemesine sebep olur ki, bu; insan hakları hukuku açısından arzu edilmeyen bir durumdur. Daha önce de ifade edildiği üzere, bazı çevre sorunları, ülkelerin siyasî sınırlarını aşan sorunlardır. Bu sorunların gelişimi bazen uzun bir zaman dilimine yayıldığından, bunların sebebini, yarattığı etkiyi, sonuçlarını ve mağdurların kimliklerini tespit etmek zordur. Dolayısıyla çevre hakkının coğrafî ve zamansal boyutları, insan hakları teorisi açısından türlü güçlükler yaratır. Meseleye bu engeller çerçevesinden bakıldığında çevre hakkının insan hakları ajandasına dâhil edilmesi, mevcut insan hakları hukukunda tahrifata yol açar (Lewis, 2012: 44-45).

Mezkûr engellerin haricinde, çevre hakkı kavramının içerdiği antroposentrik çevre etiğine yönelik eleştirilere de yer vermek gerekir. Bu bağlamda çevre hakkının, 'çevrenin hakkı' biçiminde değil de bir 'insan hakkı' olarak formüle edilmesi, onu son tahlilde insan-merkezli bir bakış açısıyla mâlul hâle getirmektedir. Çünkü insanı türler hiyerarşisinin en tepesine yerleştiren bu bakış açısı, hayvanların, bitkilerin, diğer türlerin ve ekosistemlerin hak sahipleri olarak tanınmasını reddeder ve bunların korunmasını insanın istifadesi şartına bağlı kılar. Bu yaklaşım bilhassa 'derin ekoloji düşüncesi' mensuplarınca kabul edilemez bulunmaktadır (Lewis, 2012: 45). Zira doğanın, "insana faydalı olup

olmamasından bağımsız olarak kendiliğinden bir değeri olduğu” (Akt. Olgun, 2017: 387) anlayışını benimseyen derin ekolojik düşünce, türler arasında öngörülen böylesi bir hiyerarşinin reddine dayanmaktadır.

Çevre hakkının insan hakları hukukunun bir parçası olup olmadığına ilişkin yukarıda yer verilen tartışma, çevre hakkının yalnızca bir talep olarak mı kaldığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya cevap arayan Kaboğlu’ya (1991: 39) göre; hukuk normlarının özünü talepler teşkil eder. Her hak talebi ise aslında toplumda yaşanan bir çıkar çatışmasının işaretidir. Bu çatışmanın derinleşmesiyle, sorun taraftarlarının dar çevresini aşar ve sosyal bir mesele hüviyeti kazanır. Konuyla ilgili tarafların, sivil toplum örgütlerinin ve toplumsal hareketlerin katkısıyla yapılan çalışmalar, hukukî mecburiyet duygusunun ortaya çıkmasına yardımcı olur. Hak talebi süreç içerisinde dönüşüme uğramakta ve hukuk tekniği vasıtasıyla norm hâline getirilmektedir. Çevre hakkının bütün bu süreçlerden geçtiğini vurgulayan Kaboğlu (1991: 39, 41-42, 45); sözgelimi sanayi üretiminin çevrede yarattığı tahribatın sosyal açıdan temel bir çatışma alanı yarattığını, sağlıklı bir çevrede yaşama talebinin çevreci grupları aşarak kitle hareketlerini ortaya çıkardığını ve böylece farkındalık sürecinin hızlandığını ifade etmektedir. İkinci olarak hak talebinin hukuk normuna dönüşmesi, mevcut hukuk kurallarıyla uyumu gerekli kılmaktadır. Başka bir deyişle yeni haklar, mevcut hakları tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır. Oysa mesela çevre hakkıyla mülkiyet hakkı arasında bazı çelişkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Fakat kamu yararını özel yarardan üstün tutma özelliğiyle çevre hakkı, aslında muhtelif hak kategorileri için asgarî bir müşterek alan ve uzlaşma zemini oluşturmaktadır. Nihayet hak talebinin hukuk kuralı hâline gelmesi için yeterince biçim değiştirmesi gerekir ki, bu da talep edilen hakkın pozitif hukuk tarafından kabul görmesiyle ve konu, özne ve teminat gibi faktörler açısından net olmasıyla mümkündür. Bu açıdan bakıldığında da çevre hakkı pozitif hukuk tarafından tanındıkça, sözgelimi pek çok ülke anayasasında kendine yer buldukça, biçim değiştirmekte ve normatif duruma geçiş önemli ölçüde tamamlanmış olmaktadır.

3. Çevre Hakkının Özü ve İçeriği

Genel olarak insan haklarının nihaî amacı insan onurunun korunmasıdır. Dolayısıyla çevre hakkının bir insan hakkı olarak kabul görmesi, insan onurunun korunmasına yaptığı katkıya bağlıdır. Diğer bir deyişle çevre hakkının bu konuma erişmesi, çevreye, insan onurunun korunması ve insan hayatının idamesi bağlamında vazgeçilmez bir nitelik atfedilmesiyle mümkündür (Özdek, 1993: 85). Yaşanan çevresel felaketlerden sonra anlaşılmıştır ki, yaşam hakkı başta olmak üzere mevcut insan haklarından istifade edebilmek, içinde yaşanılan mekânın elverişli olmasını gerektirir (Kılıç, 2012: 24). Kirletilen, tahrip edilen ve gün geçtikçe tükenen bir çevrede insan hayatının menfi yönde etkilenmesi, hattâ ortadan kalkması kaçınılmazdır. İnsan onurunun korunması ise, insanın öncelikle sağlıklı bir biçimde hayatta kalmasına bağlıdır. Şu hâlde çevrenin korunması, insan hayatının en vazgeçilmez unsurlarından biridir (Özdek, 1993: 86).

Çevrenin korunması sürecinin en kilit kavramlarından biri olan ‘çevre hakkı’, literatürde üç geniş haklar kategorisini içermektedir. Bu kategoriler; ‘bir insan hakkı olarak çevre hakkı’, ‘çevrenin hakkı’ ve ‘çevresel haklar’ biçiminde ifade edilmektedir. *Bir insan hakkı olarak çevre hakkı*; insan onuruna yaraşır bir hayatı mümkün kılan çevresel standartları imâ etmekte ve çevrenin bu standartlar doğrultusunda korunması ve geliştirilmesine vurgu yapmaktadır (Ebeku, 2003: 150). Bu bağlamda, ‘çevre hakkı’ kavramının literatürde sıklıkla, ‘sağlıklı’ ‘tatmin edici’, ‘temiz’, ‘elverişli’, ‘tabii’, ‘yaşanabilir’, ‘ekolojik açıdan bozulmamış’, ‘ekolojik açıdan dengeli’ gibi bir dizi sıfatla bir arada kullanıldığı görülmektedir (Rodriguez-Rivera, 2006: 183). Böyle bir tanımlama için çevrenin sahip olması gereken asgarî standartların kesin olarak nasıl tespit edileceği meselesi ise önemli bir tartışma konusudur. Bu konudaki belirsizliğin hakkın tatbikine mânî olmaması gerektiğini belirten Rodriguez-Rivera (2006: 183), hakların genellikle soyut fikirlerden neşet ettiğini ve somut tarihî ve sosyal bir bağlamda anlam kazandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla kamu vicdanında bu standartların, idarî ve adlî makamların uygulamalarına imkân verecek bir kesinliğe sahip olduğu ileri sürülebilir.

‘Bir insan hakkı olarak çevre hakkı’ kategorisinin insan-merkezli içeriği sebebiyle eleştiriye muhatap olduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda Collins (2007: 137) söz konusu kaygıları izâle etmek üzere, çevre hakkının ‘sağlıklı ve ekolojik açıdan dengeli’ nitelemesiyle birlikte kullanılması gerektiğini söylemektedir. Zira bu nitelemedeki ‘sağlık’ bileşeni doğrudan insan-merkezli bir ihtiyaca cevap

verirken, 'ekolojik açıdan dengeli' ifadesi ise çevre-merkezli bir kavram olarak kullanılmaktadır. Cullet (1995: 30) ise, 'sağlıklı', 'temiz', 'elverişli' gibi nitelermeleri sakıncalı bulmakta, bunların gelişmiş ülkelerin kendi özel sorunlarına odaklanarak tedavüle soktukları kavramlar olduğunu ve böylece az gelişmiş ülkelerin kendilerine has çevre sorunlarını göz ardı ettiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla daha tarafsız bir tutum sergilemesinden dolayı sadece 'çevre hakkı' kavramı tercih edilmelidir.

İkinci kategori olan *çevrenin hakkı* kategorisi, çevrenin, insana yararından bağımsız olarak kendiliğinden bir değer ihtiva ettiği fikrinden neşet eden bazı haklara sahip olduğunu ifade eder. Bu anlayış, "geleneksel hukukta hak sahipliği insana tahsis edilmiş olmasına karşın" (Turgut, 2009: 85-86), hakkı 'insana' değil, doğrudan doğruya 'çevreye' bahşeder (Ebeku, 2003: 150). Bu iki kategori arasındaki karşıtlık literatürde önemli bir tartışma konusu olagelmesine rağmen bazı yazarlar, 'çevrenin hakkı' kategorisinin, 'bir insan hakkı olarak çevre hakkı'nın inşa edilmesi sürecinde aslî bir unsur olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre, insanın sağlıklı bir çevrede hayat sürmesi talebi her ne kadar insan-merkezli bir nitelik arz ediyorsa da, insanı, doğal çevrenin dışında, ondan ayrı bir varlık olarak tahayyül etmek mümkün değildir. İnsan, karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi çerçevesinde doğal çevrenin ayrılmaz bir parçasıdır (Rodriguez-Rivera, 2006: 184). Dolayısıyla insanı çevresel bozulmadan korumayı amaçlayan her yaklaşım, zorunlu olarak çevreyi de koruyacaktır (Akt. Collins, 2007: 124).

Çevresel haklar kategorisi ise çevre hakkının tatbik edilebilmesi için gerekli olan bazı usûlî hakları ihtiva etmektedir. Bu haklar, çevresel konularda 'haber alma ve bilgi edinme hakkı', çevresel karar verme süreçlerine 'katılım hakkı' ve çevre sorunlarını idarî ve adlî makamlara taşımaya içeren 'başvuru hakkı'dır (Rodriguez-Rivera, 2006: 184).

4. Çevre Hakkının Unsurları

Çevre hakkı kavramının hukukun bir konusu olabilmesi, unsurlarının açık bir biçimde tanımlanmasına bağlıdır. Bu unsurları; 'hakkın konusu', 'hakkın öznesi' ve 'hakkın muhatabı' başlıkları altında ele almak mümkündür.

4.1. Hakkın Konusu

Çevre hakkının konusu, en yalın ifadesiyle, 'çevre'dir. Muhtelif disiplinler arasında çevrenin nasıl tanımlanması gerektiğine dair bir mutabakattan bahsedilemese de, hukukî açıdan onu en geniş anlamıyla bir 'ekosistem' olarak ele almak mümkündür (Özdek, 1993: 102). Ekosistem, "belirli bir alanda, birbirleriyle sürekli bir etkileşim içinde yaşayan canlılarla, bunların cansız çevrelerinin oluşturduğu bütün" olarak tanımlanır. Bu ekosistemlerden oluşan en büyük ekosistem birimi ise, 'ekosfer' veya 'biyosfer' olarak da anılan 'dünya ekosistemi'dir (Kışlalıoğlu ve Berkes, 2005: 37; Özdek, 1993: 103). Ekosistem kavramı, sadece doğal çevreyi değil, insanın tarih boyunca yarattığı birikimleri ifade eden sosyo-kültürel çevreyi de içerir. Ekosistemi oluşturan her bir birim, faaliyetleriyle diğer birimleri etkiler ve onların faaliyetlerinden etkilenir. Dolayısıyla insanın çevrede kirlilik veya bozulma yaratan faaliyet ve müdahaleleri, ekosistemin sağlıklı bir biçimde işleyişine engel olmaktadır (Özdek, 1993: 103). Şu hâlde "çevre hakkının konusunu oluşturan ekolojik açıdan sağlıklı ve dengeli bir çevre; toprak, su, hava, iklim, bitki örtüsü, biyolojik çeşitlilik, kültür ve tabiat varlıkları başta olmak üzere çevrenin tüm unsurlarının doğal yapılarının" (Semiz, 2014: 10) tahribattan korunduğu ve geliştirildiği bir çevredir.

4.2. Hakkın Öznesi

Çevre hakkının öznesi, "hakkın alacaklılarını, yani bu hakka saygı isteyebilecek yararlanıcıları ifade eder." Bunları; fertler, topluluklar, gelecek kuşaklar ve devlet olarak sıralamak mümkündür. Pozitif hukuk metinleri, bilhassa da anayasalar, hakkın öznesini ifade ederken genellikle 'yurttaşlar', 'fertler', 'herkes', 'halk', 'bütün halklar' veya 'topluluk' gibi muhtelif kavramlar kullanırlar (Kaboğlu, t.y.: 38-39). Bunların çevre hakkının özneleri olmalarının doğal neticesi, hakkın ihlâli durumunda; yani çevreye menfî bir müdahalede bulunulduğunda veya çevrenin iyileştirilmesi için olumlu bir müdahale gerektiğinde, çevre hakkını yükümlüye karşı ileri sürebiliyor olmalarıdır (Özdek, 1993: 107).

Çevre hakkı, zaman unsurunu hakka dâhil etme açısından istisnaî bir örnek oluşturur. Bu bağlamda hakkın öznesinin iki boyutundan bahsetmek mümkündür. İlk boyut 'günümüz insanları', ikinci boyut ise 'gelecek kuşaklar'dır. Gelecek kuşaklar da hakkın öznesine dâhil edildiklerinden, bugünkü kuşaklar, gelecek kuşakların çevre haklarını korumakla yükümlüdürler. Bu özelliğiyle çevre hakkı, günümüz

insanlığı ile gelecekteki insanlığı birbirine bağlayan ‘dayanışma’ olgusuna vurgu yapmakta ve geleneksel hukuktaki zarar-mağdur ilişkisini ortadan kaldırmaktadır (Kaboğlu, t.y.: 39-40).

Öte yandan devlet de, çevre hakkının öznelere arasında sayılmaktadır. Bu durum, çevre sorunlarının sınır tanımayan niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bunun bir neticesi olarak, bir çevresel zarara, her zaman bu zararın etkilerinin hissedildiği devletçe sebep olunmaz. Devletlerin, eylem ve işlemleriyle, başka devletlerin sınırları içinde birtakım çevresel sorunlara yol açmaları mümkündür (Cullet, 1995: 32). Dolayısıyla bu yolla mağdur edilen devletlerin, bu ihlaller karşısında hakka sahip olmaları söz konusudur. Nitekim bir çevre hukuku ilkesi olan ‘kirlenenden öder’ ilkesi uluslararası alanda da uygulanmakta, böylece kirlilik ihracı gibi faaliyetlerin önlenmesi ve kirlenenden ödenenlerin bunun sonuçlarına katlanması öngörülmektedir (Özdek, 1993: 112). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de, Avrupa Konseyi’ne üye bir devletin kendi sınırları dışında çevresel etkide bulunan faaliyetlerinin, yine o ülkede yargı konusu yapılabileceğini kabul etmiştir (Cullet, 1995: 32).

4.3. Hakkın Muhatabı

Çevre hakkının muhatabı, bu hakka saygıyı gerçekleştirmekle yükümlü; kendilerine çevreyi koruma ve iyileştirme yükümlülüğü düşen kişi ve kuruluşlardır (Özdek, 1993: 113). Muhatabın ortaya konması, sorumluluk ve müeyyideler açısından önem taşır. Zira bir hakkın bağlayıcılığından bahsedilebilmesi, ancak o hakkın ihlali durumunda sorumlunun belirlenebilmesiyle ve ona hukukî müeyyide uygulanabilmesiyle mümkündür (Kaboğlu, t.y.: 48). Geleneksel haklarda haklar ve ödevler, öznelere itibariyle birbirinden ayrılabilirken (Keleş, 2015: 137-138), çevre hakkının yararlanıcıları aynı zamanda hakkın muhatabıdır. Bu durum, çevre hakkının en belirgin niteliklerinden biri olan ‘hak-ödev diyalektiği’ni karşımıza çıkarmaktadır. Böylece fertler çevre hakkından sadece istifade etmemekte, diğer fertler, topluluklar ve devlet karşısında genel anlamda yükümlü kılınmaktadır. Bununla birlikte, devlet ve diğer topluluklar da yükümlülük altına sokulmuştur. Bütün aktörlerin aktif katılımını içeren bu tarz bir yükümlülük ilişkisi, hakkın tatbikinin içerdiği dayanışmanın açık bir göstergesidir (Kaboğlu, t.y.: 48).

Yükümlülüğün içeriğinde yer alan faktörler ise; ‘kirliliğin kontrol edilmesi ve önlenmesi, çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, tabii kaynakların rasyonel kullanılması, ekolojik istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi” gibi hususlardır (Akt. Abdulkakimoğulları vd., 2011: 69).

Çevre hakkının tatbikinde, hakkın yükümlülerinden biri olarak devletin önemli bir yeri vardır. Çünkü çevre sorunları gibi çok yönlü meselelerin üstesinden gelebilmek, ancak devlet gücünün seferberliğiyle mümkündür (Özdek, 1993: 113). Bu bağlamda çevre hakkı, devlete sadece ‘kaçınma’ yükümlülüğü değil; hakkın kullanım şartlarını düzenleme, teminat altına alma ve kamu makamlarını bu doğrultuda koordine etme gibi pek çok ‘pozitif’ yükümlülük getirmektedir (Kaboğlu, t.y.: 48; Kaboğlu, 1991: 47).

5. Çevre Hakkının Teminatı Olarak ‘Çevresel Usûlî Haklar’

Bir insan hakkı olarak çevre hakkının layıkıyla tatbik edilebilmesi, onu teminat altına alan bazı usûlî hakların varlığıyla mümkündür. Literatürde ‘prosedürel haklar’ olarak da anılan bu haklar; ‘haber alma/bilgi edinme hakkı’, ‘katılma hakkı’ ve ‘başvuru hakkı’ni ihtiva etmektedir.

5.1. Haber Alma/Bilgi Edinme Hakkı

Haber alma/bilgi edinme hakkı, esasen hukuk devletinin önemli bir unsuru olan ‘idarenin şeffaflığı’ prensibine dayanır. Bu hak, fertlerin çevreye ilişkin konularda hak sahibi aktif birer vatandaş vasfı kazanmalarını sağlayarak, çevresel demokrasiye önemli bir katkı yapar. Hak, çevresel bilgileri edinmenin yanında, bu bilgileri içeren belgelere erişim hakkını da ihtiva etmektedir. Hakkın kamusal makamlara yüklediği ödev, halkı çevresel konularda re’sen bilgilendirmek ve çevresel bilgiye erişim taleplerini karşılamaktır (Güneş, 2012-2013: 27). Bununla birlikte kamusal makamlar ve çevreyle ilgili sivil toplum örgütleri de çevresel bilgiye erişim talebinde bulunabilirler.

Çevre üzerindeki insan faaliyetlerinin kimi zaman telafisi mümkün olmayan sonuçlara yol açması, haber alma/bilgi edinme hakkının önemini artırmaktadır. Çevresel risk taşıyan faaliyetlerden haberdar olunması ve bu faaliyetlere yönelik önleyici tedbirler alınması, ancak bu hakkın etkin bir biçimde

kullanılmasıyla mümkündür (Kaboğlu, t.y.: 63-64). Dahası söz konusu hak, başka bir usûlî hak olan 'katılma hakkı'nın kullanılabilmesi için de bir ön şart işlevi görmektedir.

5.2. Katılma Hakkı

Çevre sorunlarının toplumun tüm kesimlerini etkileyen bir karakterde olması, bu sorunlarla mücadelede herkese yükümlülüklerin düşmesi ve bu süreçte başvurulacak tedbirlerin herkesin menfaatini ilgilendiriyor olması gibi sebepler; çevre sorunlarıyla mücadelede katılım olgusunu zarurî hâle getirmektedir. Bunun bir neticesi olarak çevre hakkının tatbiki sürecinin en önemli kavramlarından biri hâline gelen katılım, çevre ile ilgili pek çok düzenlemede bir hak olarak yerini almaktadır. Katılım, çevreye ilişkin kararların meşruiyetini ve etkinliğini artırmanın yanında, topluma ilgili süreci denetleme imkânı sunmakta, idarede şeffaflığı artırmakta ve karar alma sürecinde yerel şartların göz önünde bulundurulmasını sağlamaktadır (Güneş, 2012-2013: 26; Yurtcanlı-Duymaz, 2013: 187-188).

Katılma hakkının beş farklı pratiğinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan *tepki gösterme*; halkın çevreye zararlı gördüğü bir kararı gösteri, toplantı veya dilekçe gibi yollarla reddetmesini ifade eder. *Birlikte hazırlık çalışması*; bilhassa sivil toplum örgütlerinin dâhil olduğu bir süreçte, çevre politikası ve genel düzenlemelere, müzakereler ve tartışmalar yoluyla katılmayı içerir. *Danışma*; idarece yaygın olarak benimsenen resmî bir katılım yolu olarak, 'sürekli komisyonlar'a katılma, kamuoyu yoklamaları ve 'danışma niteliğinde referandum' gibi yolları ihtiva eder. *Kararlara katılma*; sözcüsel bir reform çalışması esnasında mevcut kuruluş ve komisyonlara danışılmasını anlatır. *Çevre yönetimine katılma* ise; çevreyle ilgili sivil toplum örgütlerinin, kendi girişimleriyle korunmuş olan doğal alanları işletmeleri, kendilerine verilen resmî görevler çerçevesinde millî parkları korumaları veya vatandaşların çevreye ilişkin farkındalıklarını artırmaları gibi faaliyetleri ifade etmektedir (Kaboğlu, t.y.: 72-76).

5.3. Başvuru Hakkı

Başvuru hakkı, hak arama hürriyetinin çevre hakkı bağlamında kullanılmasıdır. Bu kullanım, fertlerin veya toplulukların, çevresel zararları önlemek, durdurmak veya bu zararların telafi edilmesini sağlamak üzere idarî ve yargısal yollara başvurabilmelerini ihtiva eder. Çevre değerleri karşısında yükümlülüklerini ihmal edenlere ve çevreye zarar verenlere karşı başvuru imkânının ve idarî, hukukî ve cezaî müeyyidelerin söz konusu olmadığı durumlarda, çevre hakkının bağlayıcılığından bahsetmek mümkün değildir. Bu hak idarî makamlara başvuruyu ve anayasa yargısı, idarî yargı ve adlî yargı dâhil olmak üzere yargısal başvuruları kapsamaktadır (Kaboğlu, t.y.: 79).

6. Çevre Hakkının Uluslararası Alanda Gelişimi

Birleşmiş Milletler'in himayesinde düzenlenen ve 113 ülkenin iştirak ettiği Stockholm İnsan Çevresi Konferansı'ndan (1972) bu yana, insan hakları, sağlık ve çevre arasındaki ilişki pek çok uluslararası hukukî belgeye, insan hakları örgütlerinin ve uluslararası mahkemelerin kararlarına konu olmuştur. Bu düzenleme ve kararlardan bazıları üç farklı kategori çerçevesinde ele alınacaktır. *İlk kategoride* 'sağlıklı bir çevre hakkı'nı açıkça tanıyan düzenlemelere yer verilecektir. Bu düzenlemelerin bazıları sağlıklı bir çevreyi bağımsız ve temel bir insan hakkı olarak ele almakta, diğer bazıları ise onu, yaşam hakkı ve sağlık hakkı gibi uluslararası düzeyde teminat altına alınmış bazı temel insan haklarından istifade etmenin bir ön şartı olarak görmektedir. *İkinci kategoride*, çevre hakkını usûlî haklar çerçevesinde ele alan bazı düzenlemeler ele alınacaktır. Bunlar, bütün insan hakları belgelerinde yer alan 'bilgi edinme', 'katılma' ve 'başvuru' gibi usûle ilişkin hakları, sağlıklı bir çevre hakkının gerçekleştirilmesinde birer araç olarak düzenlemektedir. *Üçüncü kategoride* ise çevre sorunlarının bazı temel insan haklarını ihlâl etmesi durumunda, uluslararası mahkemelerin ihlâl edilen haklardan hareketle, 'yaratıcı yorum' yoluyla çevre hakkını gerçekleştirmelerine ilişkin örneklere yer verilecektir (bkz. Kravchenko, 2012; Collins, 2007; Lewis, 2012; farklı bir sınıflandırma için bkz. Shelton, 2002).

6.1. 'Sağlıklı Bir Çevre' Hakkının Gelişimi

Stockholm Konferansı (1972), çevre hakkının uluslararası alanda kabulü açısından bir milat olarak değerlendirilmekle birlikte, bu tarihten önce çevreyi sağlığın bir uzantısı olarak ele alan bazı düzenlemelerin varlığından bahsetmek mümkündür. Çevre sorunlarının dünya kamuoyunu bugünkü kadar meşgul etmediği bir dönemde ortaya çıkan bu düzenlemeler, çevre hakkını tanımazlar (Kravchenko, 2012: 165). Sözcüsel Dünya Sağlık Örgütü Anayasası (1946), sağlıktan azamî düzeyde

yararlanmayı temel bir insan hakkı olarak niteledikten sonra, diğer görevlerinin yanında örgüte; “(...) çevre sağlığının muhtelif yönlerini (...) geliştirmek” görevini de vermektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966) ise, benzer biçimde, “çevresel ve endüstriyel sağlığın tüm yönleriyle geliştirilmesi”ne hükmetmektedir.

Belirtildiği üzere, çevre hakkının uluslararası arenaya çıkışı Stockholm Konferansı (1972) münasebetiyle olmuştur. Stockholm Deklarasyonu, 1. ilkesinde; “*insan, onurlu ve refah içinde bir hayata imkân veren nitelikte bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli hayat şartları temel hakkına sahiptir ve şimdiki ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek açısından büyük bir sorumluluk taşımaktadır*” hükmüne yer vermektedir.

Stockholm Deklarasyonu devletler açısından herhangi bir bağlayıcılığa sahip olmamakla birlikte, hukukî bir öneme sahiptir. Sağlıklı bir çevre hakkını teminat altına almayan Deklarasyon, onun için gerekli bir altyapı oluşturmaktadır. Gelinek noktada çevre hakkına ilişkin olarak Deklarasyon’da ifadesini bulan hükümlerin artık bir teamül hukuku noktasına eriştiğini; başka bir ifadeyle Deklarasyon’un ‘yumuşak hukuk’ niteliğine büründüğünü söylemek mümkündür (Uz, 2008: 104-105).

Stockholm Konferansı’ndan sonra çevre hakkı, uluslararası alanda başka pek çok ‘yumuşak hukuk’ belgesine konu olmuştur. Sözelimi, Birleşmiş Milletler’in ‘Ortak Geleceğimiz’ olarak da anılan ‘Brundtland Komisyonu Raporu’na (1987) ilave edilen ‘sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin taslak ilkeler’; “*bütün insanlar sağlık ve refahları için elverişli bir çevre hakkına sahiptir*” hükmünü içerirken (Collins, 2007: 132), Fransa’nın teklifi ve 24 ülkenin katılımıyla yayımlanan (Susskind, 1994: 107) ‘Hague Çevre Deklarasyonu’ da (1989), benzer biçimde; “*çevresel bozulmanın yaşanabilir bir küresel çevrede hayat sürme hakkını tehdit ettiğini*” ifade etmiştir. Ertesi yıl, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 45/94 sayılı kararı, “*bütün fertlerin, sağlıkları ve refahları için elverişli bir çevrede yaşama haklarını tanımakta ve üye devletleri, uluslararası kuruluşları ve sivil toplum örgütlerini, daha iyi ve daha sağlıklı bir çevreye ulaşmak için harcanan çabaları artırmaya davet etmektedir*” (Collins, 2007: 132; Shelton, 2011: 265).

Birleşmiş Milletler’in himayesinde düzenlenen ve 172 ülkenin katılımıyla gerçekleşen ‘Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın (1992) ardından yayımlanan ‘Rio Deklarasyonu’nun 1. ilkesi ise; “*İnsanlar sürekli ve dengeli kalkınma çabalarının merkezindedir. İnsanların, doğa ile uyum içinde, sağlıklı ve verimli bir yaşam sürmeye hakları vardır*” demektedir.

Daha yakın döneme ilişkin bir örnek, UNESCO ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin himayesinde düzenlenen ‘Çevre Hakkı Uzmanları Uluslararası Semineri’nin (1999) yayımladığı ‘Bizkaia Çevre Hakkı Deklarasyonu’dur. Deklarasyon’un 1. maddesi şöyledir: “*Herkes, ferdî veya kolektif olarak, sağlıklı ve ekolojik açıdan dengeli bir çevre hakkına sahiptir*” (Collins, 2007: 134).

Sağlıklı bir çevre hakkının uluslararası gelişiminde etkili olan kayda değer bir başka belge ise, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü *Fatma Zohra Ksentini*’nin 1994 yılında ‘Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu’na sunduğu nihai rapordur. Bu raporda *Ksentini*; insan haklarının korunmasıyla çevrenin korunmasının karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğunu, çevresel yıkımın mevcut insan haklarını ihlâl etme riski taşıdığını ve usûlî çevre haklarının kabulü ve tatbikinin hem insan hakları hem de çevre koruma açısından kritik bir önemde olduğunu belirtmiştir. Bu rapora ilave edilen ‘İnsan Hakları ve Çevre Üzerine İlkeler Taslak Deklarasyonu’nun 2. ilkesi “*her insan güvenli, sağlıklı ve ekolojik açıdan elverişli bir çevre hakkına sahiptir*” derken, 5. ilkesi şu hükmü içermektedir: “*tüm insanlar, ulusal sınırlar dâhilinde veya hâricinde, çevre kirliliğinden, çevresel bozulmadan ve çevreyi, hayatı, sağlığı, geçimi, refahı veya sürdürülebilir kalkınmayı tehdit eden faaliyetlerden âri olma hakkına sahiptir*” (Collins, 2007: 133-134; Rodriguez-Rivera, 2006: 186).

Bu kategori bağlamındaki son örnek, bölgesel düzeyde iki önemli belge içermektedir. Bunlar; ‘Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi’ (1981) ile ‘San Salvador Protokolü’ olarak da anılan ‘Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında İnsan Haklarına İlişkin Amerikan Sözleşmesine Ek Protokol’dür (1988). Bu belgelerin önemi, her ikisinin de, sağlıklı bir çevre hakkını, bağımsız ve temel bir insan hakkı olarak tanımlanmış olmalarıdır (Shelton, 2011: 267). Elliden fazla ülkenin taraf olduğu ‘Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi’nin 24. maddesi; “*tüm halklar gelişmelerine imkân sağlayan, tatmin edici bir çevre hakkına sahiptir*” derken, 13 ülkenin onayladığı San Salvador Protokolü, 11. maddesinde; “*Herkes sağlıklı bir çevrede yaşama ve temel kamu hizmetlerine erişim hakkına sahiptir. Taraf devletler,*

çevrenin korunması ve geliştirilmesini teşvik etmelidirler" hükmüne yer vermektedir (Collins, 2007: 134-135; Shelton, 2002: 6-7).

6.2. Usûlî Haklar Yoluyla Çevre Hakkının Gelişimi

Bu kategoride, sağlıklı bir çevre hakkının uluslararası düzeyde gelişimini 'usûlî haklar' yoluyla sağlayan bazı düzenlemelere yer verilecektir. Bunlar, daha önce de belirtildiği üzere, 'bilgi edinme', 'katılma' ve 'başvuru' gibi usûle ilişkin insan haklarını, çevre hakkının tatbikinde birer araç olarak düzenleyen belgelerdir.

Söz konusu belgelere ilk örnek, 1982 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, kalkınmakta olan 34 ülkenin desteğiyle kabul edilen 'Dünya Doğa Şartı'dır (Wood, 1985: 977). Şart'ın 23. ilkesi şu hükmü ihtiva etmektedir: "*Herkes, ulusal mevzuatı uyarınca, ferdî veya kolektif olarak, çevrelerini doğrudan ilgilendiren kararların oluşumuna katılma ve çevresel bozulmadan zarara uğramaları durumunda tazminat araçlarına erişim imkânlarına sahip olmalıdır*" (Collins, 2007: 129-130).

Bir önceki kategoride ele aldığımız Rio Deklarasyonu (1992) ile Rio Konferansı'nın küresel eylem planı niteliğindeki 'Gündem 21'in de usûlî haklara ilişkin bazı hükümler ihtiva ettiği görülmektedir. Deklarasyon; çevresel konularda 'bilgiye erişim'in, 'katılım'ın ve 'başvuru' mekanizmalarının sağlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Akt. Uz, 2008: 105). 'Gündem 21' ise; karar alma süreçlerine geniş çaplı kamusal katılımın sağlanmasını, sürdürülebilir kalkınmayı başarmanın en temel ön koşullarından biri olarak göstermektedir (Collins, 2007: 130).

Bu kategoride değerlendirilebilecek pek çok 'yumuşak hukuk' belgesine ilaveten, hukuken 'bağlayıcı' bazı düzenlemelerin varlığından da bahsetmek mümkündür. Sözgelimi 'Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu' tarafından 1991 yılında kabul edilen ve kısaca 'ESPOO Sözleşmesi' olarak anılan 'Sınır Aşan Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi' bunlardan biridir. 45 ülkenin taraf olduğu (Güneş, 2014b: 9) bu sözleşme; herhangi bir faaliyetten etkilenmesi muhtemel alanlarda yaşayanların, bu faaliyetle ilgili bilgilendirilmelerine, bununla ilgili söz söyleme ve itiraz etme imkânlarının sağlanmasına ve bu söz ve itirazların yetkililere ulaştırılmasının teminat altına alınmasına hükmetmektedir (Collins, 2007: 130).

Çevresel usûlî hakları güvence altına alan bağlayıcı belgelerin en önemlisi 'Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu' tarafından 1998 yılında imzaya açılmış olan ve 'Aarhus Sözleşmesi' olarak da bilinen 'Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'dir (Güneş, 2010: 301). Sözleşmeye 2012 yılı itibariyle 45 ülke taraf olmuştur (Kravchenko, 2012: 176). Sözleşmenin çevresel bilgiye erişim konusunu düzenleyen 4. maddesi, sözleşmeye taraf olan ülkeleri, fertlerin çevresel bilgileri talep etmeleri durumunda, herhangi bir menfaat şartı aramaksızın bu talepleri yerine getirmekle yükümlü kılmaktadır. Sözleşmenin 6-8. maddeleri çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımını düzenlemektedir. Bu maddelerde sırasıyla; halkın çevresel etkinliklere ilişkin kararlara katılımı, çevreyle ilgili plan, program ve politikalara katılımı ve nihayet yürütmeye ilişkin düzenlemelerin hazırlanması sürecine katılımı ele alınmaktadır. Yargısal başvuru ise, sözleşmenin 9. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddede, 4. ve 6-8. maddelerde düzenlenen ilkelere aykırılıklar ve ulusal hukukun ihlâli gibi durumlarda, ilgilinin talebi üzerine, mahkeme veya tarafsız bir organ önünde yürütülecek bir denetim usûlü teminat altına alınmıştır (Güneş, 2010: 306, 310, 313).

6.3. 'Yaratıcı Yorum' Yoluyla Çevre Hakkının Gelişimi

Mahkemelerin, hukuk sistemindeki boşluklar karşısında, kimi anahtar kavramları kullanmak suretiyle bu boşlukları telafi etme faaliyetlerine 'yaratıcı yorum' denir (Erdoğan, 2005: 8). Bu bağlamda uluslararası mahkemeler, bir insan hakkı olarak çevre hakkının sözleşmelerde açıkça tanınmıyor olması durumunda, sözleşmede mevcut insan haklarından hareket ederek çevre hakkını gerçekleştirme yoluna gitmektedirler. Gerçekten de, 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), "çevre hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) açıkça tanınan bir insan hakkı olmaması sebebiyle" (Ertaş, 2012: 83), diğer temel insan haklarından 'çevre hakkı' türetmektedir. Mahkeme bunu yaparken, önüne gelen davalardaki çevre sorunlarının, AİHS'nin 'yaşam hakkı'nı teminat altına alan 2. maddesini ve 'özel hayat ve aile hayatına saygı hakkı'nı teminat altına alan 8. maddesini ihlâlinden hareket etmektedir. Benzer biçimde 'Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi' de 'mülkiyet hakkı'nın

ihlâlden hareketle benzer bir yol tercih etmiştir (Kravchenko, 2012: 170-171). Aşağıda, uluslararası mahkemelerin ‘yaratıcı yorum’ faaliyetleri, yukarıda bahsi geçen hakların ihlâlini içeren 3 örnek dava üzerinden ele alınacaktır.

Yaşam Hakkının İhlaline örnek olarak *Öneryıldız/Türkiye davası*: Davacının ruhsatsız evi, Ümraniye çöplüğü olarak da bilinen çöp dökme sahasına yakın bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. Söz konusu sahada 1993 yılının Nisan ayında meydana gelen metan gazı patlamasında yanarak çevreye saçılan atıklar, davacının evinin yanmasına ve dokuz akrabasının ölümüne sebep olmuştur. Davacı, yetkilileri patlama riskine karşı uyarın bir bilirkişi raporunun varlığına rağmen, tedbir alınmaması sebebiyle şikâyetçi olmuştur (TC Adalet Bakanlığı, 2015: 1-2). Açılan davalarda verilen kararlardan tatmin olmayan davacı, AİHM’e başvurmuştur. Mahkeme, olaydan önce bir raporla patlama riskine dikkat çekildiğini, yetkililerin söz konusu riskin farkında olmalarına rağmen halkı bu konuda uyarmadıklarını ve herhangi bir tedbirin alınmadığını belirterek, Sözleşme’nin ‘yaşam hakkı’ını teminat altına alan 2. maddesinin ihlâl edildiğine 2004 yılında karar vermiş, söz konusu ölümlerden Türkiye’yi sorumlu tutmuştur (Alıca, 2011: 113-114; Kravchenko, 2012: 171).

Özel Hayat ve Aile Hayatının İhlaline örnek olarak *López Ostra/İspanya davası*: İç hukuk yollarını tüketen davacı, evinin birkaç metre uzağında yer alan çöp arıtma tesisinden kaynaklanan koku, gürültü ve hava kirliliğinden gördüğü zarar sebebiyle, Sözleşme’nin ‘işkence yasağı’ını içeren 3. maddesinin ve ‘özel hayat ve aile hayatına saygı’ hakkını içeren 8. maddesinin ihlâl edildiği iddiasıyla, gerekli tedbirleri almayan İspanya aleyhine AİHM’e başvurmuştur. Mahkeme, 1994 yılında verdiği kararda, Sözleşme’nin 3. maddesinin ihlâlinin söz konusu olmadığını, fakat bu tarz ciddi çevre kirlenmelerinin kişilerin esenliğini menfi yönde etkileyebileceğini, onların aile ve özel hayatlarına zarar verebileceğini belirterek, ilgili olayda Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlâl edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, bu çöp arıtma tesisinden elde edilen ekonomik faydayla, davacının Sözleşme’den kaynaklanan haklarından etkin bir biçimde istifadesi arasında adil bir denge kurulmadığına dikkat çekmiş ve İspanya’yı, davacıya tazminat ödemeye mahkûm etmiştir (Özkan, 2006: 63).

Mülkiyet Hakkının İhlaline örnek olarak *Awas Tingni/Nikaragua davası*: Mülkiyet hakkının genellikle çevre hakkıyla çeliştiği düşünülmeyle birlikte, ‘Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi’nin 2001 yılında verdiği karar, iki hak arasındaki ilişkiyi açık bir biçimde tanımlamıştır. Olayda, Nikaragua hükümeti, Awas Tingni yerli halkının geleneksel olarak yaşadığı arazideki ağaçları kesmek üzere, yerli halkın rızasını almaksızın, Koreli bir tomrukçuluk firmasına imtiyaz tanımlamıştır. Mahkeme, yerli halkın arazi üzerinde resmî bir hakkı söz konusu olmamasına rağmen, Nikaragua hükümetinin ‘Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ‘mülkiyet hakkı’ını teminat altına alan 21. maddesini ihlâl ettiği sonucuna varmıştır. Mahkeme, ‘mülkiyet’ kavramını tanımlarken, Batılı düşünüş biçimlerinin ötesine geçmiş ve yerli halkın toprakla kurduğu kendine has ilişkiye dikkat çekmiştir. Bunun salt bir sahiplik ilişkisi olmadığını belirten mahkeme, ilişkinin yerli halk için büyük bir anlam ifade eden maddî, manevî ve kültürel boyutlarına vurgu yapmıştır. Kararda, Nikaragua hükümetinin bu tarz eylemlerden imtina etmesine ve yerli halkın arazi üzerindeki geleneksel sahipliğinin resmiyete dökülmesine hükmedilmiştir. Hükümet 2008 yılında arazinin hakkını Awas Tingni yerli halkına devretmiştir (Kravchenko, 2012: 174-175).

‘Bir insan hakkı olarak çevre hakkı’nın uluslararası düzeyde kabulünü sağlayan ve önemli bir kısmı ‘yumuşak hukuk’ metni niteliğine sahip söz konusu belge ve kararlar ulusal düzeyde de etkisini göstermiş ve 1970’li yıllardan bu yana yüzden fazla ülke, anayasasında çevre hakkını doğrudan veya dolaylı olarak teminat altına almıştır.

7. Türk Hukukunda Çevre Hakkı

Bu başlık altında önce Anayasa, Çevre Kanunu ve diğer bazı kanunî düzenlemelerde, ardından da yargı kararlarında çevre hakkının yeri ele alınacaktır.

7.1. 1982 Anayasası’nda Çevre Hakkı

Çevre hakkı, 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir.” Bu madde, Anayasa’nın ‘Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler’ başlığını taşıyan 3. bölümünde, ‘Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması’ başlığı altında yer almaktadır.

Anayasalar çevre hakkını genellikle 'sosyal ve ekonomik haklar'la birlikte düzenleme yoluna gitmektedir. Bunun sebebi, 'çevre hakkını' da ihtiva eden 'dayanışma hakları'nın henüz tam mânâsıyla bağımsız bir hüviyete kavuşmamış olmasıdır. Dolayısıyla 1982 Anayasası'nın da bu hususta aynı tavrı benimsediği görülmektedir (Tunç ve Göven, 1997: 111). Fakat söz konusu maddenin, 'dayanışma hakları'nın ruhuna uygun bir biçimde düzenlendiği de belirtilmelidir (Hamamcı, 1983-1984: 176-177). Zira Anayasa çevre hakkını herkese tanımanın yanında, devlete ve vatandaşlara bu hususta yükümlülükler de getirmektedir. Oysa sosyal haklar için böyle bir 'hak-ödev' diyalektiğinden bahsedebilmek mümkün değildir (Tunç ve Göven, 1997: 113).

Çevre hakkını düzenleyen 56. madde, hakkın öğelerini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, *hakkın konusunu* 'sağlıklı ve dengeli bir çevre' oluşturmaktadır. Çevre sözcüğü üzerinde herhangi bir tahdit olmaması, onun en geniş anlamda kullanıldığına işaret etmektedir. Şu hâlde, bu hükümle "tabii ve beşerî çevrenin beraber korunduğunu, hattâ bunun bir yaşam çevresi hakkı olduğunu" iddia etmek mümkündür (Akt. Özdek, 1993: 127-128). Öte yandan ilgili maddenin, hakkın konusunu 'yaşam hakkı'yla ilişkilendirerek düzenlediği de belirtilmelidir. 56. maddeye göre *hakkın öznesi* 'herkes'tir. Öyleyse herkes 'sağlıklı ve dengeli bir çevre'nin alacaklısı konumundadır. *Hakkın muhatabı* olarak devlet ve vatandaşlar belirtilmiştir. Ancak, hakkın öznesi olarak 'herkes' belirlenirken, hakkın muhatabı/yükümlüsü olarak devletin yanında yalnızca 'vatandaşlar'ın belirtilmesi yerinde bir düzenleme değildir (Semiz, 2014: 10-11). Buradaki sınırlamanın rasyonel bir temeli olmadığından, 'vatandaş olmayan' hak sahibi fertleri de, hakkın doğasına uygun bir biçimde 'yükümlü' olarak yorumlamak mümkün görünmektedir (Özdek, 1993: 127).

Çevre hakkının Anayasa'da 'sosyal haklar' başlığı altında düzenlenmesi, Anayasa'nın 65. maddesinin ihtiva ettiği kısıtlamalardan etkilenmesi riskini doğurmaktadır. Gerçekten de, 'devletin iktisadî ve sosyal ödevlerinin sınırlarını' konu alan bu madde; "*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir*" hükmünü içermektedir. İlk olarak belirtmek gerekir ki; Anayasa'da 2001 yılında yapılan değişiklikle, söz konusu maddede yer alan 'ekonomik istikrarın korunması' ifadesinin yerine 'görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri' ifadesi getirilmiştir. Böylece, sosyal veya çevrenin korunmasına ilişkin gerekler, kimi durumlarda iktisadî gereklere tercih edilebilecektir. İkinci olarak, *çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi* hususunda 56. maddenin devlete getirdiği yükümlülüklerin gerçekleştirilmesi açısından, 65. maddenin kısıtlayıcı olabileceğini iddia etmek zordur. Bu maddede yer alan 'malî kaynakların yeterliliği' ölçütü, belki büyük malî kaynak isteyen 'geliştirme' veya 'eski hâle getirme' yatırımları için geçerli olabilecektir. Dahası, söz konusu madde devletin konuyla ilgili yükümlülüklerini ortadan kaldırmamakta, yalnızca sınırlamaktadır. Belirtilmesi gereken diğer bir husus, 65. maddenin içerdiği kısıtlamanın, çevre hakkının muhataplarından sadece devlete yönelmiş olmasıdır. Yani fertlerin yükümlülükleri bağlamında herhangi bir sınırlama yoktur. Diğer yandan, 56. maddenin çevre hakkını 'yaşam hakkı'yla ilişkilendirerek düzenlemesi, 65. maddenin devletin çevre koruma ödevini yerine getirmemesinin gerekçesi olarak ileri sürülmesine büyük oranda mânî olmaktadır (Güneş, 2014a: 87).

1982 Anayasası'nda 'çevre hakkı'yla dolaylı yoldan ilişkilendirilebilecek maddeler de mevcuttur. Sözgelimi; "mülkiyet hakkının kamu yararına aykırı kullanılmayacağına" hükmeden 35. madde, "devletin, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlayacağını" ifade eden ve böylece 56. maddedeki çevre kavramının içeriğine açıklık getiren 63. madde, "kıyı ve sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararının gözetileceğini" belirten 43. madde, "devlet ormanlarının mülkiyetinin devrolunamayacağını ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamayacağını" ifade eden 169. madde, "devletin, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak, geliştirmek ve erozyonla kaybedilmesini önlemek amacıyla gerekli tedbirleri almasını" öngören 44. madde ve "devletin, tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek" amacına mâtuf görevlerini düzenleyen 45. madde, söz konusu maddeler arasındadır (Özdek, 1993: 130-131). Aynı şekilde, Anayasa'nın "*Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlâl edilen herkes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkânının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir*" hükmünü içeren 40. maddesi ile "*Herkes, bilgi edinme (...) hakkına sahiptir*" ve "*Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yazı ile başvurma hakkına*

sahiptir” hükümlerini içeren 74. maddesini de usûlî haklar bağlamında ‘çevre hakkı’yla ilişkilendirmek mümkündür.

7.2. Çevre Kanunu ile Diğer Bazı Kanun ve Düzenlemelerde Çevre Hakkı

9.8.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu, ‘Amaç’ başlıklı 1. maddesinde, ‘bütün vatandaşlar’ın ortak varlığı olan çevrenin korunması ve iyileştirilmesinden söz ediyordu. Buna mukâbil 26.4.2006 tarih ve 5491 sayılı ‘Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 1. maddesiyle yapılan değişiklikle, kanunun amacı; “*bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak*” biçiminde formüle edilmiştir. Dolayısıyla bu yeni tanımla birlikte gerek ‘vatandaş-vatandaş olmayan’ ayrımı, gerekse de insanla diğer canlılar arasındaki ayrım kaldırılmış; böylece insan ve vatandaş merkezli anlayıştan uzaklaşmıştır (Öğütçü, 2009: 41).

Kanun’un, 5491 sayılı Kanun’la değişik 2. maddesinde çevre; “*Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam*” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda çevrenin, insanın beşerî çevresi de dâhil olmak üzere, en geniş biçimiyle tanımlandığı görülmektedir. Çevrenin korunmasında ‘sürdürülebilir çevre’ ve ‘sürdürülebilir kalkınma’ ilkeleri doğrultusunda hareket edilecek olması ise, bugünkü kuşaklar kadar gelecek kuşakların da hakkının teminat altına alınıyor olması açısından, ‘çevre hakkı’nın niteliğiyle örtüşür. Kanun’un, ‘çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeleri’ sıralayan, değişik 3. maddesinin (a) bendi; “*Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğinin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler*” hükmünü içermektedir. Bu hükümde yer alan ‘herkes’ ifadesi, Kanun’un yükümlüler açısından da ‘dayanışma hakları’nın ruhuna uyduğunu göstermektedir.

Çevre Kanunu’nda, ‘çevre hakkının’ tatbikine imkân sağlayacak, usûle ilişkin bazı hükümlere yer verildiği görülmektedir. Sözgelimi Kanun’un, 5491 sayılı Kanun’un 21. maddesiyle değişik ‘Bilgi edinme ve başvuru hakkı’ başlığını taşıyan 30. maddesinin 1. fıkrası; “*Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir*” demektedir. Çevre Kanunu’nun 30. maddesinin değişik 2. fıkrası ise “*Herkes 9.10.2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir. Ancak, açıklanması halinde üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin talepler de bu Kanun kapsamında reddedilebilir*” hükmünü ihtiva etmektedir. ‘Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun ‘Bilgi verme yükümlülüğü’nü düzenleyen 5. maddesine göre ise “*Kurum ve kuruluşlar, bu kanunda yer alan istisnalar dışındaki her türlü bilgi ve belgeyi başvuranların yararlanmasına sunmak ve bilgi edinme başvurularını etkin, süratli ve doğru sonuçlandırmak üzere, gerekli idarî ve teknik tedbirleri almakla yükümlüdürler*” (Öğütçü, 2009: 41-42). Çevre Kanunu ayrıca, ‘Denetim, bilgi verme ve bildirim yükümlülüğü’ başlıklı değişik 12. maddesinde İdare’nin bilgi edinmesine yönelik hükümlere de yer vermektedir. Buna göre; “*İlgililer, Bakanlığın veya denetimle yetkili diğer mercilerin isteyecekleri bilgi ve belgeleri vermek, (...) denetim esnasında her türlü kolaylığı göstermek zorundadırlar.*” Öte yandan, Kanun’un ‘katılım hakkı’nı konu edinen değişik 3. maddesinin (e) bendi “*Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür*” ifadesiyle, yönetim esaslı bir sürece göndermede bulunmaktadır. Benzer biçimde, 2014 yılında çıkarılan ‘Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği’nin ‘Halkın katılımı toplantısı’ başlıklı 9. maddesinde; “*Halkı yatırım hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere; Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlar ve proje sahibinin katılımı ile Bakanlıkça belirlenen tarihte, projeden en çok etkilenmesi beklenen ilgili halkın kolaylıkla ulaşabileceği Valilikçe belirlenen merkezi bir yer ve saatte Halkın Katılımı Toplantısı düzenlenir*” hükmü yer almaktadır.

Bunun birlikte Çevre Kanunu, çevreye menfî etkilerde bulunan faaliyetlere yönelik yargısal başvuru hususunda herhangi bir hüküm ihtiva etmemektedir. Dolayısıyla gerek idarî gerekse de adlî yargı yoluna başvurunun, genel hükümler çerçevesinde yapılması söz konusudur. Yargı organından, çevreye zarar

veren faaliyetin durdurulması istenebileceği gibi, zararın tazmin edilmesi veya çevrenin eski hâline getirilmesi de talep edilebilir (Kaboğlu, t.y.: 84).

Kanun'un 'Kirlenme yasağı' başlıklı 8. maddesine göre; "Her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır. Kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler." Kanun'un değişik 3. maddesinin (g) bendi; "Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirlenmeyi veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır" hükmüyle 'kirlenmeyi öder' ilkesini benimsemektedir. Kanun'un 3416 sayılı Kanunla değişik 28. maddesine göre ise; "çevreyi kirlenmeler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar." Başka bir deyişle Kanun, 'objektif', yani kusura dayanmayan sorumluluk türünü benimsemektedir (Özdek, 1993: 135-137).

Çevre Kanunu dışında, çevre hakkı ile dolaylı yoldan ilişkilendirilebilecek bazı kanunların varlığından bahsetmek mümkündür. Sözgelimi 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 2873 sayılı Millî Parklar Kanunu, 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu (Özdek, 1993: 138-139) ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, bu düzenlemeler arasında sayılabilir. Bunlardan Türk Ceza Kanunu; 'Çevreye Karşı Suçlar' başlıklı 2. bölümünde, 181. maddede 'çevrenin kasten kirlenmesi', 182. maddede 'çevrenin taksirle kirlenmesi', 183. maddede 'gürültüye neden olma' ve 184. maddede 'imar kirliliğine neden olma' konularını düzenlemiş ve Kanun hükümlerini ihlâl ederek çevre kirliliğine sebep olanlara, 5 yıla kadar hapis cezası verilmesine hükmetmiştir (Ertan ve Ertan, 2005: 11).

Çevre Kanunu, bir çerçeve kanun niteliği taşıdığından, muhtelif alanlardaki uygulamaları yönetmeliklere bırakmıştır. Bu bağlamda şimdiye kadar çıkarılan yönetmelikler; Çevre Kirliliğini Önleme Fonu Yönetmeliği, Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, Gürültü Kontrol Yönetmeliği, Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği, Gemi ve Deniz Araçlarına Verilecek Cezalarda Suçun Tespiti ve Cezanın Kesilmesi Usulleri ile Kullanılacak Makbuzlara Dair Yönetmelik, Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, Tıbbî Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerinin Kontrolü Yönetmeliği, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (Dadak, 2015: 323-324) olarak sıralanabilir.

7.3. Yargı Kararlarında Çevre Hakkı

Çevre hakkı, Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay'ın muhtelif kararlarına dayanak oluşturmuştur (Turgut, 2011: 51).

Bu başlık altında, ilgili mahkemelerin aldıkları bazı kararlara, çevre hakkı bağlamında ana hatlarıyla değinilecektir¹.

Anayasa Mahkemesi (AYM) Kararları: AYM'nin bu bağlamdaki kararları ele alındığında ilk dikkat çeken husus; Mahkeme'nin 'çevre'ye ilişkin detaylı bir tanım yapmıyor olmasıdır. AYM, ele aldığı meselenin çevre kavramı içine girip girmediğini, her bir kararında, ayrı ayrı tespit etmektedir. Bu bağlamda AYM; "madencilik faaliyetlerini, tabii güzellikleri, kentsel dönüşümü, av ve yaban hayvanları ile bunların tabii yaşam ortamlarını, imar planlarını, su, kıyı ve sahil şeritlerini" çevre kavramı içinde değerlendirmektedir. Oysa 'çevre'nin geniş bir muhtevayla tanımlanması, çevre hakkının layıkıyla korunması açısından önemlidir. Şu hâlde, sağlıklı ve dengeli bir çevrenin aslî unsurlarını ortaya koyan bir tanımın yapılmasında yarar vardır. Öte yandan, Anayasa'nın 56. maddesiyle getirilen ve doktrinde somut olmadığı eleştirisine mâruz kalan yükümlülüklerin, AYM kararlarıyla da somut hâle getirilmediği görülmektedir. Kararlarda, çevreye ilişkin olarak koruma, geliştirme ve kirliliği önleme yükümlülüklerinin nasıl gerçekleştirileceği detaylı olarak ortaya konmamıştır. 'E. 1985/11' sayılı dava,

¹ Bu kararlara ilişkin başlıca örnekler şunlardır: *Anayasa Mahkemesi:* E. 2006/129, K. 2009/121; E. 2006/99, K. 2009/9; E. 2008/39, K. 2008/134; E. 2004/70, K. 2009/7; E. 1990/23, K. 1991/29. *Danıştay:* 8.D. E. 2008/6285; 8.D. E. 2007/9827, 6. D. E.2000/3626, K. 2001/5220; 6.D. E. 1992/296, K. 1992/3338; 6.D. E. 98/510, K. 98/1828; Dan. İDDGK, E. 2005/2403, K. 2008/2286. *Yargıtay:* 4. HD. E. 2001/12708, K. 2002/8915 (karşı oy yazısı) (Turgut, 2011: 51).

bu duruma bir istisna teşkil etmektedir. İmar Kanunu'nun muhtelif hükümlerinin ele alındığı bu kararda, devletin ilgili yükümlülüklerini gerçekleştirebilmesinin sürekli bir gözetim ve denetimle mümkün olduğu ifade edilmiş, bunu sağlamanın en etkili yollarından biri olarak da 'yapı ruhsatı' gösterilmiştir (Semiz, 2014: 43). Turgut (2011: 51-52); çevre hakkı bağlamında devletin yükümlülüklerini somutlaştırması bakımından bir davaya daha dikkat çekmektedir. Ona göre, 2006 yılında Çevre Kanunu'nda değişiklikler yapan 5491 sayılı Kanun'un kimi hükümlerinin iptali istemiyle açılan davada, AYM'nin, “devletin bazı faaliyetleri ‘çevresel etki değerlendirmesi’ kapsamı dışında bırakmamasına, mevzuatın bir hükmünün uygulanmasını henüz yayımlanmamış yönetmeliklere bırakarak çevre hakkının korunmasında belirsizlik yaratmamasına ve denetim yetkisinin devredileceği kurumları kanunda belirtmesine” yönelik kararları, bir ölçüde somutlaştırma işlevi görmektedir.

AYM'nin, çevre hakkına ilişkin kararlarında, Anayasa'nın çevreyle ilgili hükümlerini 'bağımsız bir ölçü norm' olarak bir arada kullanmadığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi, ormanlar çevrenin bir unsuru olmakla birlikte, bunlara dönük düzenlemeler Anayasa'nın 169. maddesine uygunluğu açısından denetlenmekte; bu maddeyle beraber '56. maddeye uygunluk' denetimi yapılmamaktadır. Bu hususta benzer bir yaklaşımı 1991/29 sayılı kararda görmek mümkündür. Kararda sahil şeridinin genişliğine ilişkin düzenlemeler, Anayasa'nın 43. maddesine uygunluk bağlamında incelenmiş, 56. maddeye ilişkin ancak kısmî bir denetim yapılmıştır. Bu davalar, AYM'nin çevre hakkının korunması meselesine verdiği öneme ilişkin oldukça fikir verici örneklerdir. Diğer yandan Mahkeme'nin çevre hakkını gerçekleştirmenin en etkili araçları olan 'çevresel usûlî haklar'a hiç yer vermediği söylenebilir. Bu durum, Mahkeme'nin söz konusu hakları teminat altına alan uluslararası hukukî metinleri değerlendirmemesinin bir sonucudur. Son olarak AYM'nin, çevre-kalkınma çelişkisi karşısında tercihini daha ziyade kalkınmadan yana yaptığını, bu hususta istikrarlı bir tavır olmamakla birlikte; kararlarını iktisadî faaliyetlerin kesintiye uğramaması yönünde tesis ettiğini söylemek mümkündür (Semiz, 2014: 44).

Danıştay Kararları: Danıştay kararlarına konu olan bazı idarî işlemlerde, 'kalkınma' amacının baskın olduğu dikkat çekmektedir. Gökova ve Aliğa'ya termik santral inşası gibi örnekler, kamuoyuna da mâl olmuş bu tarz işlemlerdendir. Dava konusu olan bu işlemler karşısında Danıştay'ın tavrı, uyguladığı ilkeler bağlamında farklılık göstermiştir. Sözgelimi Gökova davasında Danıştay, Çevre Kanunu'nda yer alan; çevrenin korunması ve iyileştirilmesi amacının “ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumluluk” ölçüsüyle sınırlanmasını katı bir biçimde yorumlayarak iptal istemini reddederken, Aliğa davasında, Çevre Kanunu'nun önceki davada değinmediği hükümlerini esas alarak, dava konusu işlemi iptal etmiştir (Özdek, 1993: 173-175). Benzer biçimde, Bergama-Ovacık'ta siyanürlü altın işletilmesi iznine karşı açılan iptal davasına ilişkin kararında da, Danıştay; yaşam hakkı, çevre hakkı ve kamu yararına atıfta bulunarak, söz konusu işlemi iptal etmiş ve tavrını çevreden yana koymuştur (Şahin, 2000: 218). Danıştay'ın bu tarz kararlarına ilişkin örnekler çoğaltılabilir. Dolayısıyla, çevre hakkına ve çevre hukukuna ilişkin ilkelerin, Danıştay tarafından giderek daha fazla içselleştirildiğini söylemek mümkündür (Özdek, 1993: 175).

Anayasa'nın 'çevre hakkı'nı düzenleyen 56. maddesinin ve düzenlemedeki çevre kavramının en geniş kapsamıyla ele alınmıyor olması meselesine, AYM kararları bahsinde değinmiştik. Gerçekten de AYM; baz istasyonlarıyla ilgili bir kararında, meseleyi imar planları ve belediyelerin bu husustaki yetkileri bağlamında ele almış, ilaveten 56. maddeye de aykırılık tespit etmiştir. Buna mukâbil Danıştay, “baz istasyonlarının meskûn mahalde kurulup kurulmayacağına düzenlenmesinde sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının dikkate alınması” bağlamında, konunun 56. maddeyle ilişkisini doğrudan tesis etmiştir (Turgut, 2011: 54-55). Danıştay'ın çevreye ilişkin kararlarında dikkati çeken diğer bir husus; dava ehliyeti bakımından 'menfaat' kavramını oldukça geniş yorumluyor olmasıdır. Danıştay, muhtelif davalarda belde sakinlerinin dava açmasına yapılan itirazları genellikle reddetmekte, dahası, davaya konu faaliyetin gerçekleştiği yörede ikamet etmeyenlerin açtığı bazı davaları da, ehliyet yönünden kabul etmektedir. Nitekim Danıştay; “(...) çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda sübjektif ehliyet koşulunun, bu durum dikkate alınarak yorumlanması gerektiğine” dikkat çekmektedir (Turgut, 2011: 56). Danıştay kararlarıyla ilgili son bir husus 'kirleten öder' ilkesiyle ilgilidir. Bu bağlamda dikkat çeken konu, kirletenlerin, para cezaları gibi idarî müeyyideler ve kimi idarî yükümlülükler sebebiyle çok sayıda iptal davası açıyor olmalarıdır. Bu davalar karşısında Danıştay'ın genel temayülü, taleplerin reddi doğrultusundadır. Bu,

elbette olumlu bir yaklaşımdır. Fakat Mahkeme, bu kararlarında geleneksel bir anlatım tarzı benimsemekte ve çevreye has belirlemelerde bulunmamaktadır. Oysa bu müeyyideler 'kirleten öder' ilkesinin asli maksadıyla örtüştüğü gibi, Anayasa'nın 56. maddesinin ve Çevre Kanunu'nun 3. maddesinin fertlere getirdiği ve aslında bahse konu ilkeyi de teyit eden yükümlülüklerin bir gereğidir. Dolayısıyla bu hususların somut dava konuları bağlamında kendisine yer bulması, çevre hukuku esaslarının yerleştirilmesi bakımından önem taşımaktadır (Turgut, 2011: 59).

Yargıtay Kararları: Yargıtay, uzun yıllar boyunca, gerek 1930'lu yıllarda yürürlüğe giren 'Umumî Hıfzıssıhha Kanunu' ve 'Belediyeler Kanunu'na aykırılıktan kaynaklanan ceza davaları, gerekse de komşuluk hukukundan ve mülkiyet hakkının kullanımından kaynaklanan tazminat davaları aracılığıyla çevreye alakalı pek çok karara imza atmıştır. Mahkeme, çevre sorunlarından kaynaklanan tazminat davalarında, uzunca bir süre Türk Medenî Kanunu'nun 'komşu hakkı'nı düzenleyen eski 661. maddesinden (yeni 737. md.) hareket etmiştir (Erim, 1997: 391). Bu madde; "*Herkes, taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkileri kullanırken ve özellikle işletme faaliyetini sürdürürken, komşularını olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınmakla yükümlüdür. Özellikle, taşınmazın durumuna, niteliğine ve yerel âdete göre komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi aşan duman, buğu, kurum, toz, koku çıkartarak, gürültü veya sarsıntı yaparak rahatsızlık vermek yasaktır*" demektedir. Dolayısıyla Yargıtay'ın bu konuya ilişkin kararları, eskiden 'kokunun giderilmesi', 'gürültünün önlenmesi', 'baca dumanının verdiği zararın tazmini' gibi konuları ihtiva ederken, endüstrileşmeyle birlikte fabrikaların duman veya kimyevî maddeler saçarak çevreye verdikleri zararlar veya petrol artıklarının üreticileri zarara uğratması gibi konular da, Mahkeme kararlarındaki yerini almıştır. Bu bağlamda; bir taşınmazdan kaynaklanarak, hava, su ve toprak yoluyla başka bir taşınmaz üzerinde etkide bulunan 'maddî müdahaleler'in komşuda ve genel olarak çevrede yarattığı rahatsızlık ve sıkıntının önlenmesi ve bunlardan kaynaklanan zararın tazmini, yalnızca komşunun değil, çevrenin de korunmasını sağlamaktadır (Boyacı, 1990: 153-154).

Yargıtay, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun çevrenin korunması hususunda daha kapsamlı kurallar getirmesinden sonra da, uzunca bir süre söz konusu uygulamayı sürdürmüştü; Mahkeme'nin, Çevre Kanunu'nun tatbikindeki bu gecikmesi, literatürde eleştiri konusu olmuştur (Erim, 1997: 391). Nihayet Mahkeme; 1990/8617 sayılı kararında, Medenî Kanun'un komşuluk hukukuna taalluk eden hükümlerinin, Çevre Kanunu ve İmar Kanunu'yla birlikte değerlendirilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Bununla birlikte Mahkeme'nin, çevreye ilişkin kararlarında 'çevre hakkı' kavramından uzak hareket ettiği görülmektedir (Özdek, 1993: 176-177). Bunda, bilimsel içtihatların çevre hukukunun kendine has karakterine yabancı olmasının da rolü vardır. Mahkeme'nin, 2002/8915 sayılı kararında, Çevre Kanunu'nun 28. maddesindeki kusursuz sorumluluğu tatbikindeki tavrı, çevre hakkı kavramından ne denli uzak hareket ettiğinin açık bir delilidir. Mahkeme, Yatağan termik santralinden kaynaklanan çevre kirliliği sebebiyle, manevi tazminat talebiyle açılan davada, meseleyi tamamen özel hukuka ilişkin geleneksel kavramlarla ele almıştır. "Haksız fiil hükümlerini esas alarak bunun için kusurun şart olduğunu vurgulayan Mahkeme, zararı da klasik ve katı bir yaklaşımla değerlendirmiştir" (Turgut, 2011: 59). Buna mukâbil, kararda yer alan 'karşı oy açıklaması', 'çevre hakkı'na ve Çevre Kanunu'nun 28. maddesine yaptığı vurgu sebebiyle kayda değerdir (bkz. Heravi, 2006).

SONUÇ

Geçtiğimiz yüzyılda çevre sorunlarının ciddi boyutlara ulaşarak dünya gündemini belirleyen bir hüviyet kazanmaya başlaması, insanlığın soruna çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Çevre sorunlarının 'sınır tanımayan' niteliğinin, fertlerin ve devletlerin sorunun çözümüne ilişkin tek başına sergiledikleri gayretleri yetersiz kılacağı açıktır. Bu gerçekten hareketle sorunun çözümünün uluslararası düzeyde bir dayanışmayı gerektirdiği sonucuna varılmış; bu bağlamda çevreyi bu düzeyde inşa edilecek bir hukukun öznesi hâline getirme fikri ağırlık kazanmıştır. 1970'li yıllardan itibaren çevre sorunlarıyla ilgili olarak uluslararası düzeyde tertip edilen konferanslar ve yapılan sözleşmeler, bu amaca mâtuflar girişimlerdir. İşte çevre hakkı, söz konusu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan deklarasyonların ve belgelerin en kilit kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dayanışma hakları arasında sayılan bu hak; 'sağlıklı bir çevre'yi, gelecek kuşaklar da dâhil olmak üzere herkesin hakkı olarak değerlendirmekte, böyle bir çevrenin hayat bulması doğrultusunda yine herkesi yükümlü kılmaktadır.

Çevre hakkının uluslararası alanda tedavüle girmesi, yukarıda bahsi geçen ve genel itibariyle ‘bağlayıcı olmayan’ belgeler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Sağlıklı bir çevre hakkını, ister yaşam hakkı veya sağlık hakkı gibi diğer temel insan haklarının gerçekleştirilmesinin bir aracı, isterse de bizatihi bağımsız bir hak olarak ele alsın, söz konusu belgeler bir ‘opinio juris’ yaratmış ve devletler söz konusu uluslararası gelişmelere bigâne kalamamışlardır. Bunun bir neticesi olarak ‘çevre hakkı’, bugün itibariyle yüzden fazla ülkenin anayasasında yerini almıştır. Türkiye de, anayasasında çevre hakkına yer veren ve bu hakkı ‘yaşam hakkı’ bağlamında tanıyan ülkelerden biridir. Bunun yanında Çevre Kanunu’nun; pek çok hükmü itibariyle ‘çevre hakkı’nın ruhuna uygun olarak formüle edildiği görülmektedir. Buna mukâbil, bilhassa yüksek mahkemelerin çevreye ilişkin kararları bağlamında, çevre hakkının tatbiki açısından bazı zorlukların olduğu da açıktır. Kararların bir kısmı; çevre hakkının yargı organlarınca tam anlamıyla içselleştirilmediğini, ‘temel bir hüküm’ olarak ele alınmadığını, hakkın tatbiki açısından büyük önem taşıyan usûlî haklara yer verilmediğini ve çevre-kalkınma çelişkisinde kimi zaman kalkınmadan yana tavır alındığını ortaya koymaktadır. Bu durumun, çevre sorunlarına ilişkin toplumsal farkındalık düzeyiyle yakın bir ilişkisi olduğuna kuşku yoktur. Farkındalık düzeyinin yükselmesi ve çevresel usûlî hakların geliştirilmesi; fertlerin ve toplulukların, kendi çevrelerinin kaderini tayin haklarını artıracak, bunun hakkın tatbikine her düzeyde yansımaları ise olumlu olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulahkimoğulları, Erdal, Özcan Sezer ve Mahmut Akpınar (2011), "Küresel, Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 14, ss. 61-88.

Alica, Süheyla Suzan (2011), "Çevre Denetiminde İdarenin Sorumluluğu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 4, ss. 87-119.

Boyacı, Ender Kâmil (1990), "Mahkeme Kararlarında Çevre Sorunları", *Yargıtay Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1-2, ss.153-191.

Collins, Lynda (2007), "Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law", *JSDLP*, Vol: 3, Issue: 2, ss. 119-153.

Coşkun, Vahap (2003), "İnsan Hakları Kapsamı Üzerine Tartışmalar ve Liberal Perspektif", *Prof. Dr. Ergun Önen'e Armağan*, İstanbul, MÜHFY.

Cullet, Philippe (1995), "Definition of an Environmental Right in a Human Rights Context", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 13, ss. 25-40.

Dadak, Kemal (2015), "Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, ss. 309-326.

Donnelly, Jack (1995), *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, (Çev. Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut), Ankara, Yetkin Yayınları.

Ebeku, Kaniye SA (2003), "The Right to a Satisfactory Environment and the African Commission", *African Human Rights Law Journal*, Volume: 3, No. 2, ss. 149-166.

Erdoğan, Mustafa (1998), "İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım", *Liberal Düşünce*, Sayı: 12, Güz, ss. 7-16.

Erdoğan, Mustafa (2005), "Anayasa Mahkemeleri Önemli midir? Orta Avrupa'da Anayasa Yargısı ve Demokrasinin Pekişmesi", *AÜHFD*, Cilt: 54, Sayı: 3, ss. 1-22.

Erim, Refet (1997), "Türkiye'de Yasama, Yürütme ve Yargının Çevre Yaklaşımları", *İnsan, Çevre, Toplum*, Yay. Haz. Ruşen Keleş, İkinci Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, ss. 372-394.

Ertan, Birol ve Kıvılcım Akkoyunlu Ertan (2005), "Çevre Hukukunda Sorumluluk", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 3, Eylül, ss. 1-18.

Ertaş, Şeref (2012), *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku*, İkinci Baskı, İzmir, İleri Yayınları.

Görmez, Kemal (1989), "Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikaları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 3, ss. 6-10.

Gözler, Kemal (2006), *Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Sekizinci Baskı, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları.

Güneş, Ahmet Mithat (2010), "Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, ss. 299-333.

Güneş, Ahmet Mithat (2012), "Yeni Anayasa Yapım Sürecinde Çevre", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, No. 4, Aralık, ss. 107-119.

Güneş, Ahmet Mithat (2012-2013), "Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı", *Dicle Üniversitesi HFD*, Cilt: 17-18, Sayı: 26-27-28-29, ss. 25-40.

Güneş, Ahmet Mithat (2014a), "Çevre Hakkının Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği Üzerine", *TAAD*, Yıl: 5, Sayı: 16, ss. 79-103.

Güneş, Ahmet Mithat (2014b), "Uluslararası Hukuk Açısından Sınır Bölgelerinde Bulunan Nükleer Santraller", *TAAD*, Yıl: 5, Sayı: 17, ss. 1-25.

- Hamamcı, Can (1983-1984), “Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 5-6, ss. 171-180.
- Hamowy, Ronald (2003), “Çevresel Hareketin Retoriği Üzerine Birtakım Mülâhazalar”, Çev. Yusuf Şahin, *Liberal Düşünce*, Cilt: 8, Sayı: 30-31, Bahar-Yaz, ss. 121-136.
- Heravi, Dilara (2006), *Yatağan Termik Santrali Kararı (Manevi Tazminat)*, Çevre Hukuku Dersi İçin Örnek Olay Sunumu, <http://www.anayasa.gen.tr/law315-sunumlar.htm>, Erişim: 02.04.2017.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (1988-1989), “Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri)”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 10-11, ss. 107-137.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (1991), “‘Dayanışma Hakları’nın Hukuksal Değeri (Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı)”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 13, ss. 37-48.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (t.y.), *Çevre Hakkı*, Ankara, İletişim Yayınları.
- Kapani, Münici (1993), *Kamu Hürriyetleri*, Yedinci Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Keleş, Ruşen (2015), *100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*, İkinci Baskı, İzmir, Yakın Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, Selim (2012), “Çevre Hakkının Gelişim Sürecinde İnsan Haklarının Rolü”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 30, ss. 21-39.
- Kışlalıoğlu, Mine ve Fikret Berkes (2005), *Çevre ve Ekoloji*, Dokuzuncu Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi Yayınları.
- Kravchenko, Svitlana (2012), “Environmental Rights in International Law: Explicitly Recognized or Creatively Interpreted”, *Florida A & M University Law Review*, Volume: 7, Number: 2, Spring, ss. 163-180.
- Lewis, Bridget (2012), “Environmental Rights or A Right to the Environment? Exploring the Nexus Between Human Rights and Environmental Protection”, *Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law*, Volume: 8 (1), ss. 36-47.
- Olgun, Hakan (2017), “Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkil Tahakküm”, *Yeşil ve Siyaset: Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar*, (Ed.) Orçun İmga ve Hakan Olgun, İkinci Baskı, Ankara, Liberte Yayınları, ss. 387-421.
- Öğütçü, Muhlis (2009), “Dayanışma Hakkı Olarak Yurttaşların Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt: 27, ss. 35-48.
- Önder, Tuncay (2003), *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Ankara, Odak Yayınları.
- Özdek, Yasemin (1993), *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara, TODAİE Yayınları.
- Özkan, Noyan (2006), “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku”, *Çevre Hukuku Sempozyumu*, (Ed.) Emel Badur, Ankara, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, ss. 57-67.
- Rodriguez-Rivera, Luis E., (2006), “The Human Right to Environment and the Peaceful Use of Nuclear Energy”, *Denver Journal of International Law & Policy*, Volume: 35, No. 1, ss. 173-192.
- Semiz, Yasemin (2014), “Anayasa Mahkemesi’nin Çevre Hakkı Perspektifi”, *Hacettepe HFD*, 4 (2), ss. 9-46.
- Shelton, Dinah (2002), *Human Rights, Health & Environmental Protection: Linkages in Law & Practice*, Health and Human Rights Working Paper Series No. 1, WHO.
- Shelton, Dinah (2011), “Human Rights and the Environment: Substantive Rights”, in *Research Handbook on International Environmental Law*, (Eds.) Malgosia Fitzmaurice, David M. Ong and Panos Merkouris, Edward Elgar Publishing, Cheltenham and Northampton, ss. 265-283.
- Susskind, Lawrence E. (1994), *Environmental Diplomacy: Negotiating More Effective Global Agreements*, Oxford University Press, New York and Oxford.

Şahin, Yusuf (2000), "Uluslararası Ticari Tahkimle İlgili Anayasa Değişikliğinin Çevresel Boyutu Üzerine", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 215-229.

Şahin, Yusuf (2012), "Çevre Hakkı Üzerine Mülâhazalar", *Liberal Düşünce*, Yıl: 17, Sayı: 66, Bahar, ss. 127-129.

Şahin, Yusuf (2017), "Çevre Sorunları ve Liberalizm", *Yeşil ve Siyaset: Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar*, (Ed.) Orçun İmga ve Hakan Olgun, İkinci Baskı, Ankara, Liberte Yayınları, ss. 219-236.

TC Adalet Bakanlığı (2015), *Tematik Bilgi Notu: Çevre ve AİHS*, [http://www.inhak.adalet.gov.tr/inhak_bilgi_bankasi/tematik_bilginotu/saglik/Environment%20\(%C3%87EVRE%20VE%20AVRUPA%20%C4%B0NSAN%20HAKLARI%20S%C3%96ZLE%C5%9EMES%C4%B0\).pdf](http://www.inhak.adalet.gov.tr/inhak_bilgi_bankasi/tematik_bilginotu/saglik/Environment%20(%C3%87EVRE%20VE%20AVRUPA%20%C4%B0NSAN%20HAKLARI%20S%C3%96ZLE%C5%9EMES%C4%B0).pdf), Erişim: 09.01.2017.

Tunç, Hasan ve Yusuf Göven (1997), "Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası", *AÜ Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 103-127.

Turgut, Nükhet (2009), *Çevre Politikası ve Hukuku*, Ankara, İmaj Yayınları.

Turgut, Nükhet (2011), "Çevre Hakkı - Kuramsal ve Ampirik Çerçeve, İlgili Temel Kavram ve İlkeler: Yargının Rolü", *Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu*, Ankara, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları, No: 81, ss. 13-62.

Uz, Abdullah (2008), "Türkiye'de Çevre Hakkının Mülkiyet Hakkı ve Özel Teşebbüs Hürriyeti Üzerindeki Etkileri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 3, Eylül, ss. 99-124.

Wood, Harold W. (1985), "The United Nations World Charter for Nature: The Developing Nations' Initiative to Establish Protections for the Environment", *Ecology Law Quarterly*, Volume: 12, Issue: 4, September, ss. 977-996.

Yurtcanlı-Duymaz, Seda (2013), "Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar", *TBB Dergisi*, 107, ss. 173-198.

**ÇEVİRİ
BAĞIMSIZ HANSA ŞEHİRİ BREMEN İLE BREMEN İSLAMİ CEMAATLER ARASINDA
SÖZLEŞME
ALMANCA**

Elif Ceren Cemilgil

Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, @gmail.com

**Senato Başkanınca Temsil Edilen Bağımsız Hansa Şehri Bremen
ile
Her bir kurumun, kurum yönetmeliklerine uygun vekillerce temsil edildiği
die Schura- Bremen İslami Cemaati e.V.¹,
DİTİB Tarafından Temsil Edilen Aşağı Saksonya ve Bremen Eyaleti İslami Cemaatleri
e.V.,
İslam Kültür Merkezleri Federasyonu e.V.,
-ilerleyen kısımlarda “İslami Cemaatler” olarak adlandırılmıştır-**

1. Dini Cemaatlerin durumu, Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası ve Bağımsız Hansa Şehri Bremen Eyalet Anayasasınca teminatı esas alınarak,
2. Dini ve geleneksel İslam inancı faaliyetlerinin, Bağımsız Hansa Şehri Bremen’in dini yaşam faaliyetlerinin ayrılmaz ve daimi bir parçası olduğunun bilinciyle,
3. İslam inancına mensup vatandaşların dini inançlarını icra etme özgürlüğünün, çoğulcu ve kozmopolit bir toplum gerçekleştirmenin ve geliştirmenin bir parçası olduğu kanaatinde,
4. İslami Cemaatlerin, Bağımsız Hansa Şehri Bremen’de, dini, kültürel ve toplumsal yaşama eşit haklarla katılımının sağlanması ve desteklenmesi hedefiyle,
5. Bremen ve Bremerhaven’da ikamet eden Müslümanların kültürel, sosyal, ekonomik hayata ve kamusal meselelere katılımlarının desteklenmesi ve Müslümanların, Bremen ve Bremerhaven’da kimliklerini ifade ve muhafaza etmelerini, geliştirmelerini kolaylaştıracak koşulların oluşturulması hedefiyle,
6. Bağımsız Hansa Şehri Bremen ve Bremen eyaletinde, İslami Cemaatler arasında onyıllardır süren faydalı işbirliğinin takdiri,
7. Ve ayrıca; İslami Cemaatler ve Bağımsız Hansa Şehri Bremen arasındaki ilişkilerin işbirliği çerçevesinde güçlendirilmesi, geliştirilmesi, desteklenmesi gayesiyle,

Aşağıda belirtilen mutabakata varılmıştır.

¹ eingetragener Verein: Kayıtlı dernek.

Madde 1 – İnanç Özgürlüğü ve Özyönetim Hakkı

- (1) Bağımsız Hansa Şehri Bremen, İslam inancının benimsenmesi ve icra edilmesi özgürlüğünü kanunlarla güvence altına alır.
- (2) İslami Cemaatler kendilerine mahsus meseleleri, herkes için geçerli yasal sınırlar dâhilinde kendileri düzenler ve idare ederler.
- (3) İslami Cemaatler ve onların üye cemiyetleri Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasına göre dini cemaatlerdir.

Madde 2 - Anayasal Haklarla İlgili Esaslar

- (1) Bağımsız Hansa Şehri Bremen ve İslami Cemaatler, Federal Almanya Cumhuriyeti ve Bağımsız Hansa Şehri Bremen eyaletinin yazılı teminatlarının ortak değerleri olan insan onurunun dokunulmazlığını, temel hakların geçerliliğini, milletlerarası anlayışı ve diğer kültürler, dinler, dünya görüşlerine karşı hoşgörülü olmayı, özgürlükçü, hukuk devletine uygun ve demokratik anayasasını kabul eder. Şiddetten uzak ve ayrımcılığın her türlüüne karşı olacaklarına dair hemfikirdir.
- (2) Bağımsız Hansa Şehri Bremen ve İslami Cemaatler bunun dışında cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin ailevi, toplumsal, politik, eğitim ve mesleki alanlarda eksiksiz ve eşit katılım sağlayacağına da hemfikir olmuşlardır. Taraflar erkek ve kadınların, dini inançlarına bakılmaksızın, eğitim, iş piyasası ve toplumsal hayata eşit bir şekilde katılımının gerçekleşmesi için çalışacaklar ve her türlü ayrımcılığa kararlılıkla karşı duracaklardır.

Madde 3 – İşbirliği

Taraflar, ilişkilerin güçlendirilmesi için düzenli görüşmeler düzenleyeceklerdir. Ayrıca iki tarafı da ilgilendiren meselelerin çözümünde birlikte hareket edecekler ve bu meseleleri makul bir yolla değerlendireceklerdir. Bu durum aynı zamanda senatonun İslami Cemaatlerin sorunlarının ele alındığı yasama süreçlerinde de uygulanır.

Madde 4 – Mülkiyet ve Mal Varlığı

- (1) İslami Cemaatlerin ve cami cemaatlerinin, enstitülerinin, vakıflarının, sivil toplum örgütlerinin ve tesislerinin, mülkiyet ve diğer mal varlığı edinme hakları, 11 Ağustos 1919 tarihli Alman Anayasası ile bağlantılı olan Anayasa'nın 140. Maddesi ile teminat altına alınmıştır.
- (2) Bağımsız Hansa Şehri Bremen, genel yasalar kapsamında kamulaştırma hakkı hükümlerinin uygulanmasında dini kaideleri dikkate alacak ve kamulaştırmanın uygulanması durumunda aynı değerde başka bir arazinin temin edilmesinde yardımcı olacaktır.

Madde 5 – Camii Yapılarının Planlanması

- (1) Bağımsız Hansa Şehri Bremen İslami Cemaatlerin camii, toplantı salonu, okul ve cemaat tesisi inşa etme ve bunları amaçlarına uygun olarak işletme hakkını yürürlükteki yasalar kapsamında garanti altına alır. Bu garanti, camilerin inşasının İslam inancının gerektirdiği şekilde, özellikle Kubbe ve Minareler ile donatılması hakkını da içermektedir.
- (2) Bağımsız Hansa Şehri Bremen, İslami Cemaatlerin camii inşasını planlama hakkını da dikkate alacaktır.

Madde 6 – Mezarlık ve Defnetme Esasları

- (1) Bağımsız Hansa Şehri Bremen mezarlıklarda düzenlenecek cenaze merasimlerinin İslami hükümlerce icra edilmesi hakkını garanti eder ve bunun için gerekli uygun alanları tahsis eder.
- (2) İslami Cemaatler mezarlıklarda ibadet ve dua etme ile cenaze töreni düzenleme hakkına sahiptir.
- (3) İslami Cemaatler tüzel kişilik kazanmaları ile birlikte yasalar kapsamında, imar kanununu ihlal etmeksizin yerel belediyenin güvencesi altında, kullanılacak bölge ve genel ihtiyaç arasındaki dengeyi gözeterek, yeni mezarlıklar inşa etme hakkına sahiptir.

Madde 7 – Özel Kuruluşlarda Dini Hizmetler

- (1) Bağımsız Hansa Şehri Bremen İslami Cemaatlerin hastane, yurt, cezaevi ve benzeri kamusal kuruluşlarda, ayrıca polis merkezlerinde hizmet ve resmi hususları gözeterek, mekânların uygunluğu

dâhilinde ibadet etme ve dini etkinlikler düzenlemesini ve manevi rehber hizmeti verilmesini desteklemektedir. §53 StPO² ayrıca Müslüman din adamları için de geçerlidir.

(2) Bağımsız Hansa Şehri Bremen imkânlar dâhilinde kamu kuruluşlarında dini hükümlere uygun besinler sunulmasına yönelik çalışacaktır.

Madde 8 – Eğitim Sistemi

- (1) İslami Cemaatler yasal hükümler uyarınca eğitim ve kültür merkezleri işletme hakkına sahiptir.
- (2) Bu merkezlerin resmi lisanslama, kabul ve destek işlemleri yasal hükümlere göre düzenlenir.
- (3) Genel Hristiyanlık esaslarına dayanan İncil tarihi dersinin iyileştirmesine dair müfredatın hazırlanması sürecinde İslami Cemaatlerin de görüş bildirmesine fırsat verilecektir.

Madde 9 – Sosyal Tesisler

İslami Cemaatler ve onların üye toplulukları, yasal şartlar yerine getirildiği takdirde Bremen Eyaletinde gerçekleştirecekleri sosyal, sosyo-politik ve sosyal yardım çalışmaları alanlarında diğer bağımsız sosyal yardımlaşma çalışmaları yüklenicilerine verilen destekler kapsamında eşittir.

Madde 10 – Dini Bayram ve Tatil Günleri

- (1) İslami tatil günleri, Pazar ve tatil günleri üzerine 12 Kasım 1954, 8-10 sayılı kanun kapsamında:
  - A. Kurban Bayramı - Zilhicce ayının 10. gününü takip eden dört günden biri
  - B. Ramazan Bayramı – Şevval ayının ilk üç gününden biri
  - C. Aşure – Muharrem ayının 10. Günü

Tatil günlerinin tarihleri Hicri Takvime göre düzenlenmiştir. İslami Cemaatler her yıl değişen bu tarihleri en az bir yıl önceden bildirmekle yükümlüdür.

(2) Taraflar, aşağıda verilen gün ve geceler ile cemaatle kılınan, farz ibadetlerden olan cuma namazlarının tüm Müslümanlar için ehemmiyeti hususunda İslami Cemaatler lehine mutabakata varmışlardır.

- A. Hicret – Hicri takvime göre yılbaşı günü
- B. Mevlit Kandili – Peygamber Muhammed’in doğum günü
- C. Regaip Kandili – Recep ayının ilk Cuma günü/Perşembe gecesi
- D. Miraç Kandili
- E. Beraat Kandili – Af Gecesi
- F. Kadir Gecesi – Kuran’ın indirildiği gece

Madde 11 – Vergi Muafiyeti

Eyalet için geçerli olan, eyalet kanunlarına bağlı vergi muafiyetleri Bremen Eyaletindeki İslami Cemaatler, onların cami cemaatleri, kamusal dernekleri, enstitüleri ve vakıfları için de geçerlidir.

Madde 12 – Toplumsal Kurullarda Temsilcilik

Eyalet ilaveten, yasal şartlara uygun olarak İslami Cemaatlerin üyelerine toplumsal çeşitlilik sağlama gayesi ile kurullarda uygun temsilcilikler sağlanmasına gayret edecektir.

Madde 13 – Uzlaşma Şartı

Taraflar sözleşmede yer alan hükümlerin yorumlanması veya uygulanmasında ortaya çıkan fikir ayrılıklarını mümkün olduğunca uzlaşmacı bir şekilde çözeceklerdir.

Madde 14 – Tüzel Kişilik Hakları

İslami Cemaatler ilerleyen süreçlerde kurumsallaşmaları adına Anayasanın 140. Maddesi ile bağlantılı Weimar Anayasası 137. maddesi 5. bendi 2. Fıkrası çerçevesinde tüzel kişilik haklarını kazanmak için

² Ceza Muhakemeleri Usulü.

gayret edeceklerdir. Taraflar bu süreçte sürekliliğin sağlanması ve karşılıklı ilişkilerde ortaya çıkan yeni düzenlemelerin gereklerinin yerine getirileceğine dair mutabıklardır.

Madde 15 –Uyum Şartı

- (1) Taraflar işbu sözleşmenin, taraflar arasında hali hazırda var olan ilişkiler temelinde yapıldığının bilincindedir ve sözleşmeye yeni ekleme ya da değişiklikler yapılabileceği konusunda hemfikirdirler.
- (2) Bağımsız Hansa Şehri Bremen'in bu anlaşmada bulunan hak ve hizmetlerden fazlasını aynı statüdeki farklı inanç topluluklarına tanınması durumunda, eşitlik ilkesi gereğince, sözleşmede değişiklik gerekip gerekmediğini birlikte denetleyeceklerdir.
- (3) Bunun dışında, taraflar her bir hükmün uygulanıp uygulanmadığını, ilişkilerin anlaşma içeriğinde saptanan esaslarda gerçekleşip gerçekleşmediğini, sözleşmenin imzalanmasından itibaren maddelerde sözleşmenin amacına ulaşmasını engelleyici esastan değişiklik olup olmadığını ve makul bir uyarılmanın gerekip gerekmediğini birlikte denetleyeceklerdir.

Madde 16 – Yürürlük

Bu sözleşme Bremen Eyalet Meclisi'nin onayıyla yürürlüğe girmiştir.

Bağımsız Hansa Şehri Bremen adına:

Belediye Başkanı ve Senato Başkanı Jens Böhrnsen
Maliye Senatörü Karoline Linnert

Bremerhaven adına:

Büyük Şehir Belediye Başkanı Melf Grantz

Die Schura– Bremen İslam Cemaati e.V. Heyeti Adına:

Başkan Mustafa Yavuz

DİTİB – Aşağı Saksonya ve Bremen İslami Cemaatleri Eyalet Dernekleri Adına:

Başkan Yılmaz Kılıç

İslam Kültür Merkezleri e.V Federasyonu Heyeti Adına:

Bremen Heyeti Yetkilisi Akın Özgenç

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI
POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

April 2017, Vol:3, Issue:1
e-ISSN: 2149-8539

Nisan 2017, Cilt:3, Sayı 1
p-ISSN: 2528-9969

journal homepage: www.politikarastirmalar.org

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ KESİN İNANÇLILAR ERIC HOFFER

Buğra Kadir Koçer

Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
bugrakadirkocer@gmail.com

Eric Hoffer, Kesin İnançlılar, Plato Film Yayınları, İstanbul 2011, sf. 190.

1902'de New York'ta dünyaya gelen Eric Hoffer, yedi yaşından on beş yaşına kadar görme yeteneğini kaybettiği için hiç bir okula gitme imkânı bulamadı. 1964 yılında California Üniversitesi'nde danışmanlık görevine başlayana kadar, ırgatlık, maden ve liman işçiliği gibi birçok kol gücüne dayanan işte çalışan yazar, "Kesin İnançlılar" kitabını bu yıllarda gözlemlediği kişiler ve okuduğu kitaplardan çıkardığı notlar ışığında yazarak, 1951 yılında kitap olarak yayınladı. Eric Hoffer, birbirinden farklı kitle hareketlerinin ortak yönlerini ele alarak, oluşum süreçlerini, yapısını ve özellikle taraftarlarının karakterlerini dört bölümde incelemiştir.

Kitabın birinci bölümünde kitle hareketlerinin çekici yönlerini, değişiklik isteği ve başka bir insan olma isteği alt başlıklarında inceleyen yazar, kitle hareketleri arasında transferler başlığında ise kesin inanç adamı olarak nitelendirdiği taraftarların, bir hareketten başka bir harekete geçme potansiyellerini, hareketlerin dönüşümleri ve geçirgenliklerini tarihsel örneklerle açıklamıştır. Almanya'dan Amerika'ya göç etmiş Yahudi bir ailenin çocuğu olan yazarın kitabının oluşmasına gözlemlerinin yanı sıra, Nazi faşizminin ve ikinci dünya savaşının yıkıcı etkilerinin de katkısı olmuştur. Değişiklik isteği başlığında, bir kitle hareketinin doğabilmesi için geleceğe bağlı umutların bulunması gerektiğine dikkat çekerek, yalnızca hoşnutsuzluk veya fakirlik gibi sebeplerle düzeni değiştirmeye yönelik bir hareketin başlamayacağını belirtmiştir. Buna rağmen hangi sınıftan olursa olsun, umutla dolu olan kişiler, ellerinde bir güç olmasa da en tehlikeli cüreti yaratabilmektedirler. Başka bir insan olma başlığında hayal kırıklığına uğramış kişiler olarak nitelendirdiği çoğu kitle hareketi taraftarlarının, beğenmediği benliklerinden kurtulma arzusunu tatmin edebilmek için kitle hareketlerine katılmakta olduğunu açıklamıştır. Aktif ve büyüme döneminde olan bir kitle hareketi de çağrısını bu tür kişilere yaparak, amaç, güven, umut vb. nitelikler vaat etmektedir. Kitle hareketleri arasında transferler başlığında ise, belirli bir harekete katılan kişilerin, aslında herhangi bir harekete katılmaya hazır halde olduklarını, Hitler'in Alman komünistlerini müstakbel Naziler olarak görmesi gibi örneklerle açıklamıştır. Aynı başlıkta kitle hareketlerinin rekabetini, birbirlerinin yerini tutabilmelerini ve taşıdıkları ortak karakterler sebebiyle birbirlerine dönüşme veya birleşme süreçlerini incelemektedir.

Yazar kitabın ikinci bölümünde kitle hareketlerine katılan kişilerin sosyo-ekonomik durumlarını, karakterlerini ve motivasyonlarına değinmektedir. İnanç değiştirmeye hazır kişiler başlığı altında, toplumların değişimi ve kitle hareketlerinin oluşum süreci içinde etkili olarak gördüğü ve en kötü olarak nitelendirdiği alt uçlarda ki kişileri incelemiştir. Çoğu zaman bir ulusun geleceğinin hammaddesini oluşturduğunu söylediği hoşnutsuzları kategorilere ayıran ve bu kategorilerin bazılarını inceleyen yazar, bu kişileri kitle hareketlerinin ilk taraftarları olarak nitelendirmiştir. Bu kategorilerden biri olan yoksul sınıflar bir kaç alt başlıkta incelenmiş, daha önce sahip oldukları daha iyi şeylerin anısı taze olan yeni yoksullar ve kabiliyetten mahrum olan özgür yoksullar kitle hareketlerinin potansiyel taraftarları olarak

belirtmiştir. Temel ihtiyaçlarını zorlukla karşılayan düşkün yoksullar ve yaratıcı niteliklerini kaybetmemiş kendine güveni olan yaratıcı yoksullar ise kitle hareketlerinin taraftarları olarak görülmemiştir. Kitle hareketlerinin taraftarları arasında ki diğer kategori, topluma uyamayanlar, yeteneksizlikleri ya da bedensel ve zihinsel kusurları yüzünden yapmak istediklerini yapamayan ve hayal kırıklığına uğramış kişilerdir. Hoffer, kitle hareketlerinin diğer ilk taraftarları arasında, aşırı bencil kişileri, imkânların çokluğu karşısında ihtiraslı olanları, azınlıkları, bunalanları ve suçluları görmekte, bu kategorilerin tümünün de ki kişilerin iç dinamiklerini açıklamıştır.

Kitle hareketlerinin yapısını, yöntemlerini ve taraftarları ile arasında ki ilişkiyi incelediği üçüncü bölümde Hoffer, taraftarların birlikte hareket ve nefesinden fedakârlık etme isteği ve eğiliminin kitle hareketlerinin canlılığını sağladığını belirtmiştir. Yazar fedakârlığı arttıran etkenleri ve birleştirici etkenleri ayrı olarak bir kaç başlık altında incelemiştir. Kolektif bir topluluğun kimliğini taşımak başlığında, kişinin kendisi olmaktan vazgeçerek, güçlü, görkemli ve yıkılmaz bir grubun parçası olma eğilimini açıklamıştır. Fedakârlığı arttıran etkenlerin açıklandığı diğer başlıklarda, taraftarları muhteşem bir görev yaptıklarına inandırmak, geleceğe yönelik büyük umutlar adına şimdiki zamanı gözden düşürmek, taraftarlarıyla dünya gerçekleri arasına bir öğretinin perdesini koymak ve şiddetli bir ihtiras yoluyla fanatizmi körüklemek gibi metotlar ve nedenleri incelemiştir. Birleştirici etkenleri ise nefret, taklitçilik, zorlama ve ikna, liderlik ve şüphe başlıklarında incelemiştir. Yazar, bu başlıklarda hem kitle hareketlerinin taraftarlarını bir arada tutma metotlarını hem de taraftarların kendi isteği ve eğilimleri ile bir kitle hareketini oluşturmaları ve güçlendirmelerini açıklamıştır.

Eric Hoffer, kitabın dördüncü ve son bölümünde kitle hareketlerinin süreçlerini, söz ustaları, fanatikler ve eylem adamları üzerinden üç aşamada incelemektedir. Bir kitle hareketinin ortaya çıkabilmesi için, mevcut düzenin gözden düşürülmesi gerektiğini ve kitlelere düzen değişikliği fikrini ancak yazar, şair ve konuşmacı gibi bir söz ustasının aşılabilirliğini belirtmiştir. Hoffer, kitle hareketlerinin oluşmadan önce ki temellerini atan söz ustasının motivasyonlarını ve iç tepilerini de incelemiştir. Fanatikler ise şartlar olgunlaştığında bir kitle hareketini meydana getirebilecek kimselerdir. Fanatiklerin olmadığı bir yerde kitle hareketi harekete geçecek ve kendine oluşacak bir zemin bulamayacaktır. Yazar fanatiklerin çoğunun yapıcı olmayan söz ustaları olduğunu belirtmiştir. Son olarak bir kitle hareketinin gerçekleştirilmesini sağlayan fanatiklerden sonra, o kitle hareketinin toparlanmasını eylem adamları sağlayacaktır. Dünyayı değiştirmekten çok, değiştirilen dünyaya sahip çıkan eylem adamları, kitle hareketlerini, yıkıcı eylemlerden kurtaracak, aşırı istekleri törpüleyecektir. Eylem adamları ile birlikte dinamik aşama sona ererek, iktidarın yönetilmesi ve devamına çalışılacaktır. Bu aşamaların gerekli kişilik özelliklerine sahip kişi veya kişiler tarafından gerçekleştirilmesi ve yürütülmesini, kitle hareketinin devamlılığı ve dayanaklılığı için gerekli gören Hoffer, aşamaların gereklerini karşılamayan aynı tipte ki kişi veya kişilerin sürekli yönetiminde hareketin başarısızlıkla sonuçlanacağını belirtmiştir. Yazar, aynı bölümde iyi ve kötü kitle hareketlerini incelemiştir. Kitle hareketlerinde aktif dönemin yıkıcı etkilerinden bahsederek, Gandhi gibi örneklerle, onun belirli bir süre sonra bitirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Hoffer, kesin inançlılar kitabında kitle hareketlerini, bu tür hareketlerin oluşmasına öncülük eden veya ilk taraftarlarını oluşturan kişiler üzerinden anlatmıştır. Bu kişilerin motivasyonlarını, eğilimlerini, sosyo-ekonomik ve psikolojik durumlarını incelemiştir. Kitabında kesin inanç adamı olarak nitelendirdiği kitle insanını ve potansiyelini tanıtmaya çalışmıştır. Bu yönüyle, kitlelerin oluşma nedenlerini çağın getirdikleriyle açıklamaya çalışan Kitlelerin Ayaklanması kitabının yazarı Jose Ortega Y Gasset ve kitleyi daha bütünsel ele alan Kitleler Psikolojisi kitabının yazarı Gustave Le Bon'dan ayrılan Hoffer, kitle insanının iç dinamiklerini ön planda tutmuştur. İki dünya savaşını ve arasında ki bunalımların şahidi olan yazar, kitle hareketleri oluşumlarını, aşamalarını ve taraftarlarını incelerken birçok tarihsel örnekten yararlanmıştır. Kesin inanç adamının iç tepilerini ve eylemlerinin irrasyonel yönünü vurgulayan Hoffer, bu tür eylemlerin yine kitle hareketlerinin veya yönetimlerin uyguladığı dezenformasyonun ve manipülasyonun bir sonucu olduğunu da kabul etmektedir.